

127.

SZÁM

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

127.

SZÁM

DR KALMÁR GUSZTÁV

A NÉPEK ÉS FAJOK HARCA

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSULAT
KIADÁSA

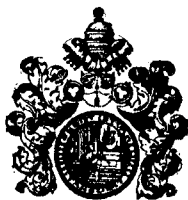
A NÉPEK ÉS FAJOK HARCA

A MEGÉLHETÉSÉRT ÉS A HATALOMÉRT

IRTA

DR KALMÁR GUSZTÁV

BENCÉS TANÁR

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

Nr. 915/1936. Imprimi permittitur. In S. Monte Pannoniae, die 5. Sept. 1936.
Chrysostomus Kelemen, Archiabbas.

Nihil obstat. *Dr. Nicolaus Tótfőssy*, censor dioecesanus.

Nr. 2997/1936. Imprimatur. Strigonii, die 16. Septembris 1936. *Dr. Julius Machovich*, vicarius generalis.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.
A nyomdáért felelős: ifj Kohl Ferenc.

A Föld lakott és lakatlan területei.

AZ EMBERISÉG elterjedésének határai vannak. Sokféle körülménytől függhet a lakott és nem lakott területeket elválasztó határ, de a leghatalmasabbat és legállandóbbat az *élelem* megléte vagy hiánya vonja meg. «Ház, ruha és tűz nélkül legalább is Földünk melegebb vidékein élhetnek emberek, de táplálék nélkül nem». Az *emberiség tehát nem terjedhet túl azokon a határokon, amelyeket a táplálékul szolgáló növények és állatok nem lépnek át.* Ez a határ azonban csak *általánosságban* szabja meg az emberiség elterjedését és elsősorban a *műveletlen* népekre vonatkozik. A *művelt* ember ugyanis nem függ olyan nagy mértékben a természettől, mint a műveletlen. Telepeket, városokat épít olyan helyeken, ahol kezdetleges viszonyok között egyáltalán nem keletkezhetnék állandó jellegű emberi település. Így pl. Coolgardie város a forró Nyugat-Ausztrália sivatag-vidékén épült, ahol nemcsak élelem nincs, de még a vizet is 500 km távolságból vezetik csöveken. Hasonlóképen város keletkezett Alaszka hómezői között, ahova minden élelmiszert messziről kell szállítani. A legújabb időben a fagyos Spitzbergákon keletkezett nagyobb bányaváros. Ausztráliában és Alaszkában az arany, a Spitzbergákon a szénbányászat tette lehetővé a települést. Mindez azonban csak ideiglenes jelenség, mert a bányászat hanyatlása okvetlenül magával rántja a településeket is, azaz a lakosság elszéledését. Ezek a bányavárosok tehát ideiglenes képződmények.

Élettartamuk attól függ, hogy meddig gazdaságos, jövedelmező vidékükön a bányászat. A lakható, élelmet nyújtó területeknek, az úgynevezett *oikumenének* határát csak *ideiglenes* jellegű települések tudják átlépni, amelyek élelmüket, sőt néha a vizet is távoli lakható területekről kapják.

A lakható és nem lakható területek közötti határ sohasem vonal, hanem többé-kevésbbé széles sáv. Ez *átmeneti* terület, ahol egyes évszakokban élnek emberek, más évszakokban pedig teljesen néptelen. Ilyenek pl. az egyes sarki szigetek, ahol csak halászat idején laknak emberek. Ilyen a tundravidék Európa és Ázsia északi részein. Télen az egész egyetlen hósivatag. Még azt sem lehet megállapítani, hol van a szárazföld és a tenger határa. Nyáron elolvad a hó, lefolyik a víz és kiszáradnak a magasabb területek. A télen át teljesen néptelen táj ekkor megelevenedik. Az erdővidék lakosai előjönnek faházaiukból nyájaikkal és megkezdődik a tundrán az állattenyésztés, a folyók mentén és a tengerparton a halászat. Ősszel újabb népvándorlás kezdődik, de most vissza, az erdővidékre. A Jeges-tenger partvidékén végig 100—300 km, sőt néhol még ennél is szélesebb átmeneti zóna van az állandóan lakott és a nem lakható területek között. Ugyanez a jelenség figyelhető meg a magas hegységekben is. Itt az örökös hó vidéke és az állandóan lakott völgy között a havasi rétek, legelők szolgálnak átmenetül. Nyáron ezer meg ezer állat és ember él ezen, de télen teljesen néptelenek.

Földünknek jelenleg két teljesen lakatlan nagy vidéke van: *a két sarkvidék*, az örökös hó és jég birodalmai. A korábbi geológiai korszakokban, tehát évmilliókkal ezelőtt kétségtelenül gazdag tenyészet virult mind a két vidéken. A kőszéntelepek legalább is ezt bizonyítják. Ma azonban kisebb területeket kivéve élettelen jég-sivatag mindkettő. Ennek a két lakhatatlan vidéknek

elkülönítése, határainak megvonása nem valami egyszerű. Legkönnyebben délen jelölhetjük ki a lakható föld határát, amelyet megközelítően a 60. déli szélességi kör jelez. Ezen a körön túl emberek *állandóan* nem tartózkodnak, sőt még a hajók sem járják a tengereket. Csak bálnavadászok és különféle expedíciók keresik fel néha ezt a néma vidéket, amelyből nagy területet foglal el a 14 millió km² nagyságú Antarktis. Az a néhány sziget, amely a 60. szélességi körön túl esik, szintén teljesen néptelen. A szigetek ugyanis igen messze esnek egymástól, ami lehetetlenné tenné a sarki vidéki népek olyan vándorlását, aminőt északon az eszkimóknál tapasztalunk. Különösen nagy hatással van északon a meleg Golf-áramlás, amely Európa legészakibb részein is megakadályozza a tenger befagyását. Egyedül a Golf-áramlatnak köszönhető, hogy *Európa csaknem egész területében lakott föld*. Ázsia északi részeiből is csak kevés (a Tajmir-félsziget egy része) mondható lakatlannak. Sőt újabban lakott területek közé kell számítani a Jean Mayen szigetet, Novaja Zemlját, az Új Szibériai szigetet és Vrangel-szigetet.

Vrangel-szigetre az oroszok csukcsokat és eszkimókat telepítettek, mert a tengeri halászat és a prémes állatok vadászata igen jövedelmezőnek ígérkezik, Novaja Zemlján és Jean Mayen-szigeten pedig egész éven át működő szikratávíróállomásokot állítottak fel az oroszok, illetve Jean Mayen területén a norvégek. Újabban az orosz kormány a száműzöttek ezreit telepíti a Jeges tenger szigeteire. Ezeket azonban nem lehet állandó letelepülőknek számítani.

Amerika sarkvidéki tájékain szintén messze északra felhúzódik a lakott föld határa. Ma már Grönland partvidéke és az északamerikai arktikus szigetvilág nagyobb része is a lakott földek közé számít. A szigetekeken ugyan inkább csak átmenetileg fordulnak meg az eszkimó tör-

zsek, de Grönland nyugati, védett partvidékét régi idők óta állandóan lakják emberek. Itt vannak Földünk legészakibb települései Etah és Anoreto, az északi szélesség 78., illetve 82. fokán. A keleti, hidegebb oldalon a 79 foknál feljebb nincs település. Északon tehát 26,5 fokkal közelebb férközött az ember a Sarkhoz, mindegyen, ahol a legdélibb állandó település egy kis tűzföld missziós állomás a déli szélesség 55° 30'-én fekszik. Az északi félgömbön teljesen lakatlanok a Ferenc József-szigetek, a Spitzbergák nagyobb része, Grönland belseje, Grant földje és sok sziget Kanadától északra.

A földgömbön végigfutó két nagy lakatlan vidék között foglal helyet az oikumené, vagyis a lakott Föld. Azonban ez az elhatárolás csak nagy általánosságban jelzi az emberiség elterjedését, mert e határokon belül ismét számos üres, lakatlan terület van. Ilyenek pl. a magas hegyvidékek. Itt nemcsak az örökös hó akadályozza meg az ember letelepülését, hanem a magasság is, amely hegyi betegséget okoz és ezáltal bizonyos határon felül az állandó letelepülést lehetetlenné teszi. Általában 4500 méter az a magasság, amelyen felül ember állandóan nem élhet. Földünkön azonban nem nagy az a terület, amelyet magassága tesz lakatlanná. A legtöbb hegységet ugyanis 4000 méter magasban állandó hó és jég borítja, vagy pedig kietlen, kopár sziklás terület.

Mivel az örök hó határa az Egyenlítőtől való távolságtól függ, azért az Egyenlítő közelében jóval magasabbra hatolnak fel a települések, mint a térítő vagy éppen a sarkkörök vidékén. Az Alpokban 1000—1600 méter körül van a települések felső határa. A melegebb, védett déli hegyoldalakon azonban 2600 méterig is felmennek az alpesi pásztorok tanyái. A délebbre fekvő *Kaukázus hegységben* 2500 méterig megterem a gabona, *Abesszínia* hegyes vidékén 1800—2500 méter között lakik a lakos-

ság túlnyomó része. Dél-Amerikában Ecuador fővárosa, *Quito* (csaknem pontosan az Aequator alatt fekszik) 2850 méter magasan van. Sőt Peru és Bolívia területén még ennél még magasabban épült városokat is találunk. Ilyen pl. Cero de Pasca Peruban, amely alig valamivel fekszik alacsonyabban (4350 m) mint az Alpok legmagasabb csúcsa.

A legnagyobb lakatlan területeket azonban az oikumene határain belül, nem a hegyvidékeken, hanem a sivatagokban találjuk. Itt nem a forróság nehezíti meg, vagy teszi lehetetlenné a települést, hiszen az ember 50° C hőmérsékletet is kibír, hanem az élelmiszer- és vízhiány. Ennek bizonyítéka az is, hogy ott, ahol a sivatagokban a források, vagy a folyók vannak, emberek is élnek. Mint valami szigetek a tengerben, olyanok az oázisok a sivatagokban. *Az oázisok közötti sivatagi részek azonban teljesen néptelenek.* Mivel a sivatagok két övben körülmenni a Földön (csaknem pontosan a térítőkörök vidékén), azért Európát kivéve, minden kontinensnek nagy lakatlan vidékei vannak. Az oázisok kivételével lakatlan az egész Szahara, továbbá Ázsiában Arábia nagyobb része, Belső-Ázsiában a Takla Makán és a Gobi. Észak-Amerikában szintén nagy lakatlan sivatagi vidékek terjeszkednek, mint pl. a Mohave és Giles sivatagok. Lakatlan, sivatagos terület Ausztrália nagyobb része is.

Nem teljesen lakatlanok, de elenyésző kis népességük miatt lakatlanoknak nevezhetjük a még *érintetlen őserdőket is.* A Kongó, valamint az Amazonas mellett terjeszkedő hatalmas rengetegek csaknem néptelenek. Ugyanilyenek az északkanadai és a szibériai erdők, a tajgák is. Akármilyen gazdag is a tenyészet ezekben az erdőkben, élelem mégis kevés van. Sok európai expedíció pusztult már el az éhségtől az őserdőkben.

Földünkön, mint látjuk, még hatalmas *lakatlan* területek vannak. Ezek a lakatlan területek azonban nem

mindig *lakhatatlanok*. A jövő emberiség nagy szerencséjére a ma még lakatlan vidékek nagyobb része alkalmas, sőt igen alkalmas művelésre, termelésre és így letelepülésre. A forró éghajlati őserdők Földünk leggazdagabb, legáldottabb vidékei közé tartoznak. Ma éppen legyőzhetetlen, megfékezhetetlen csapadék- és növénygazdagságuk teszi ezeket alkalmatlanná a településre. A sivatagokban már nehezebb a helyzet, de valószínűen itt sem legyőzhetetlen a nehézség. Az ausztráliaiak és a franciák a Szahara északi részein már megmutatták, hogy artézi kutak segítségével a sivatagokat is be lehet népesíteni. Egyedül a két sarkvidék marad mindig néptelen, mert itt a megélhetést egyedül a tengeri emlősök (fóka, rozmár) biztosítják. Ezek az állatok azonban a fokozott pusztítás miatt előreláthatóan hamarosan megritkulnak vagy kipusztulnak.

Az emberiség száma és növekedése.

Az emberiség számát korunkban 2000 millióra becsülik. Ez a szám azonban csak megközelítő értéket fejez ki, amely pozitív és negatív irányban igen nagy, esetleg 100—150 millióra menő eltolódásokat enged meg. Ennek oka a tökéletlen népszámlálási eljárásban rejlik. Még nálunk, a trianoni Magyarországon is akkora nehézségekbe ütközik a népszámlálás végrehajtása, hogy teljesen pontos eredmény elérése lehetetlen. Mindig voltak és lesznek emberek, akik személyi okoknál fogva (bűnösök, titkos bevándorlók) *tudatosan* kibújnak a népszámlálás alól, de hányan maradnak ki még véletlenül (csavargók, vándorlók) vagy hányat számítanak kétszer. A statisztikai hivatalok természetesen a beszolgáltatott adatok alapján állítják össze a végső eredményt az egyeseig menő pontossággal, bár sokszor még az ezres számokat se lehet feltétlenül megbízhatóknak elfogadni. Ez azonban, feltételezve az összeírók lelkiismeretes munkáját, ritkán lényeges hiba. A szokásos népszámlálás alapján tehát hű képet ad a lakosságról. Sokkal nagyobb baj az, hogy igazi népszámlálás eddig csak Európában, Amerika nagyobb részében és egyes gyarmatokban volt. Ellenben a legkezdetlegesebb módon: becslés útján állapítják meg még ma is Perzsia, Sziám, Tibet, Mongólia, Afganisztán, Buchara, Hedsasz, Asszír, Jemen, Nedsd, Hadramaut, Borneó, Abesszínia, Liberia, Peru lakosságát és ezeken kívül számos, nehezen megközelít-

hető gyarmatbirtokét. Sok államban pedig csak a lakosság könnyen elérhető részét számolják meg, a többit ennek alapján kiszámítják. Közép- és Dél-Amerika államaiban, sok kolónián és ami legfontosabb, Kínában is így történik a lakosság számának megállapítása. Ez az eljárás érthető okokból messze elmarad hűség tekintetében az európai népszámlálásoktól. Ezért vannak olyan feltűnő ingadozások az egyes adatokban. Kína lakosságát pl. az egyes becslések 427, 440, 453 millióra teszik. A tudományos körök elégnek tartják 400 millióban kifejezni a Mennyei birodalom lakosságát.¹ A nagy ingadozás onnan van, hogy a kínai census (amely már maga is igen tökéletlen) a családok számát állapítja meg és ezt egyszerűen $5\frac{1}{2}$ -lel, a kínai családok átlagos családszámával megszorozzák.

Ilyen roppant nagy és sűrű lakosságú országnál mint Kína, kis hiba is igen vaskos tévedéseket okoz. Akár a 80 milliós családszámnál legyen 10—20%-os tévedés (ami a kínai viszonyok között nem volna meglepő), akár az átlagszám legyen 1—0.5-el kisebb, máris hatalmas eltérés keletkezik. A dél- és középamerikai államokban sem sokkal jobb az eljárás, de ezek nem olyan fontosak, mert lakosságuk eltörpül Kínáé mellett. Elismerés illeti meg az angolokat, akik a szintén igen népes Indiában már több ízben tartottak pontos népszámlálást európai módon, de India természeti viszonyaihoz igazodva.

Földünk egyes vidékein, különösen a forró trópusi éghajlatú országokban és gyarmatokban még ma is csak *becsléssel* tudják a lakosság számát megállapítani. A becslésnek igen sok módja van. Az utazók a velük barátságos viszonyban levő törzset hosszas tartózkodás idején elég pontosan megismerik. Ezek erejét (földjét, harcosait, állatállományát) összehasonlítva a szomszéd-

¹ Schmithenner : Ist China übervölkert? Geogr. Zeitschr. 1926. 505. l.

dos törzsekével, megállapítják azok népességét. Ez az eredmény sokkal többet ér, mint egyes utazók általános kifejezései (nagyon sok ember, sűrű népesség).

Igen elterjedt mód a kunyhók megszámlálása (különösen gyorsabb utazásnál). Az eredményt megszorozva az illető törzsnél kifejlődött családtagszámmal, megkapjuk az egyes falvak lakosságát. Ilyen esetben természetesen igen jól kell ismerni az illető nép viszonyait, mert vannak nagy- és kiscsaládú népek. Egyes törzsek-nél egy-egy házban (törzsház, klan) több család is lakik. Jó eszköznek bizonyult egyes helyeken a pálmafák és a rizsföldek megszámlálása, mert ezek a családok számával vannak kapcsolatban. A már kissé civilizált országokban elég jó eredményre vezet az adózók, vagy a harcosok számának megállapítása.

A helyzet ma az, hogy Földünk népességének *egyhar-madát* csak becslések útján nyert számadatokból ismer-jük. Azonban ez is óriási eredmény, különösen, ha meg-gondoljuk, hogy a nálunk szokásos népszámlálás nem igen régi dolog. *Svédország*, amely első ezen a téren, ugyan már 1749-ben tartott modernnek tartható nép-számlálást, de a többi államok csak lassan követték példáját. A fél Európát lefoglaló Oroszország még éppen csak 1897-ben tartotta szükségesnek első ízben népeit számba venni és ezt a népszámlálást *teljesen* csak 1926-ban ismételte meg. Világrészek szerint az emberiség 1930-ban a következőképen oszlott meg :

Európában ..	500	millió ember él	10	millió km ² -en		
Ázsiában ...	1100	«	«	« 44	«	«
Afrikában ..	145	«	«	« 30	«	«
Amerikában .	256	«	«	« 42	«	«
Ausztráliában	10	«	«	« 9	«	«

Az egyes kontinensek lakossága között tehát igen nagy különbség van és azonnal látható az is, hogy a lakosság és a kontinensek nagysága között nincs arányos-

ság. Legfeltűnőbb a hatalmas Afrika és Ausztrália csekély népessége. A régebbi időben Afrika lakosságát 160—210 millióra becsülték. Az újabb utazók leírása nyomán azonban ezeket az adatokat túlságos nagyoknak találták, mert bebizonyosodott, hogy Afrika belsejében hatalmas néptelen, vagy ritka lakosságú területek terjengnek. Ausztráliánál érthető a csekély népesség, mert alig 150 éve, hogy ismerjük és azért csak újabban kezd benépesedni.

Az utóbbi évtizedekben igen fontos állami, gazdasági és társadalmi kérdés lett a *népesség szaporodása*. Ennek megállapítása természetesen csak több pontos népszámlálási adat összevetése alapján lehetséges, azért itt különösen óvatosságnak kell lenni az adatok értékelésénél.

A Föld összes lakossága :

1800-ban	800 millióra tehető		
1850-ben	1100	«	«
1900-ban	1600	«	«
1914-ben	1800	«	«
1917-ben	1823	«	«
1920-ban	1800	«	«
1925-ben	1860	«	«
1930-ban	2000	«	«

A táblázatból látható, hogy a Föld népessége folyton növekszik, de nem egyenletesen, mert nagy visszaesések is tapasztalhatók. A visszaesések okai, mint az ókorban és középkorban, éppen úgy ma is a háborúk és a betegségek. Sajátságos, de csaknem minden nagy háború alkalmával megfigyelhető jelenség, hogy nem a hadi veszteségek (hősi halottak) okozzák a nagyobb népcsökkenést, hanem a háborúval együttjáró ragályok, éhínségek, forradalmak.

Oroszország igen nagy háborús veszteségei mellett is sokkal több embert vesztett a kivégzések, valamint az ismétlődő éhínségek, betegségek (pestis, kolera, tífusz)

következtében. Kétségtelen az is, hogy a háború utolsó évében kitört és megismétlődő *spanyol-járvány*, mely a Földet körüljárta, több áldozatot szedett egymaga (20 millió felül), mint a négyéves világháború. A Föld népességének 27 millióval való visszaesését 1918—1920 között főképen u. i. a spanyol-járvány okozta. Ezt az is bizonyítja, hogy nemcsak Európában észlelhető a visszaesés, hanem a többi világrészeken is, de különösen Ázsiában, ahol 14 millió a csökkenés, míg a háborús Európában 6 millió.

A részletes vizsgálódások nyilvánvalóvá tették azt is, hogy a Föld népessége növekszik ugyan, de a növekvés csökkenőben van. A következő néhány adatból jól látható ez a csökkenő irányzat.

	1000 lélekre esett		
	1913 körül	1932 körül	
Nagy-Britanniában	9.9	3.8	növekedés
Németországban	11.5	4.3	«
Franciaországban	1.5	1.4	«
Oroszországban	18.1	17.0	«
Magyarországon	11.5	5.5	«
Romániában	16.0	14.2	«
Szerbiában	16.6	12.2	«
Svédországban	9.5	2.9	«
Olaszországban	13.0	9.2	«
Ausztriában	5.7	1.3	«

A süllyedés tehát kétségtelen, még pedig csaknem mindenütt. Még ijesztőbbé válik ez a jelenség, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a halandóság (leszámítva a járványos éveket), mindenütt csökkent. Az emberiség szaporodásában megállapítható hanyatlás tehát *egyedül a születések elmaradásában* rejlik.

	1000 lélekre esett	
	születés	halálozás
Nagy-Britanniában 1913-ban	24.2	14.0
1932-ben	15.8	12.3
Németországban 1913-ban	27.5	15.1
1932-ben	15.1	10.8

	1000 lélekre esett	
	Születés	Halálozás
Franciaországban 1913-ban	18·8	17·7
1932-ben	17·2	15·8
Oroszországban 1912-ben	42·2	25·7
1932-ben	35·0	17·0
Magyarországban 1913-ban	34·5	23·5
1932-ben	23·4	17·9
Ausztriában 1913-ban	24·1	18·4
1932-ben	15·2	13·9
Romániában 1913-ban	42·1	26·1
1932-ben	35·9	21·7
Szerbiában 1912-ben	39·0	22·4
1932-ben	33·3	21·1
Hollandiában 1913-ban	28·0	12·3
1932-ben	22·0	9·0
Svédországban 1913-ban	23·2	13·7
1932-ben	14·5	11·6

Mindenütt tapasztalható tehát a születések csökkenése. Legrosszabb a helyzet kétségtelenül a germán országokban (Németország, Nagy-Britannia, Svédország, Norvégia) és Franciaországban. Valamennyi között legkedvezőtlenebb Ausztriában, ahol 1000 lélekre mindössze 1·3 évi gyarapodás esik. Utána Franciaország következik. Itt azonban ez már évtizedes jelenség, sőt volt idő, mikor a születések száma alatta maradt a halálozásoknak. Az említett germán országok már szintén Franciaország szintjére süllyedtek volna, ha egészségügyük nagyszerű fejlődése nem szorította volna le a halálozási arányszámot. Általános jelenség, hogy a népmozgalom mindenütt a kiegyenlítődség színvonalára törekszik, amikor a születés és halálozás körülbelül azonos számmal szerepel. Ez azonban csak látszat, mert nem szabad elfeledni, hogy a népesség gyenge növekedését a halálozások csökkenése okozza. Az orvosi tudomány nagy fejlettsége nélkül sok országban a lakosság növekedése már megszűnt volna, sőt nem egyben csökkenés következett volna be. Jelenleg tehát nem az emberiség fajfentartó ereje a leg-

nagyobb népességnövelő tényező, hanem a fejlett tudomány.

Kétségtelenül vigasztaló az a tudat, hogy az élet-tartam határai folyton tágulnak, ha azonban a népesség növekedésének jelenségeit összefüggésükben vizsgáljuk, az elénk táruló kép nem igen vigasztaló. Bármilyen fejlett legyen is az orvosi tudomány és bármennyit fejlőd-jék is még, az ember élettartamát nem hosszabbíthatja meg határtalanul. Nem valószínű, hogy bármikor is sikerüljön 90—100 éves átlagos élettartamot biztosítani az emberiség nagyobb része számára. Eljön tehát az az idő, valószínűen pár évtized múlva már, amikor a halá-lozási arányszám újból erősen megnövekszik, mert az emberek tömegesen érik el «az emberi kor végső határát». Ha a születések arányszáma viszont akkor is csökkenő irányt mutat, elkövetkezik az *elnéptelenedés*, a depopu-latio ideje.

Első pillanatra ez nem is látszik bajnak, sőt egyene-sen előnynek, különösen a mai gazdasági válság és a munkanélküliség idején. Igazában azonban a helyzet egészen más. A gazdasági válságnak, a nyomornak nem az az oka, hogy sok az ember. Ellenkezően kevés az ember, mert hiszen élelmiszerből és iparcikkéből is túl-termelés van. Ha a munkanélküliek milliós tömege vala-hogyan eltűnnék, a gazdasági válság még mindig nem szűnnék meg, sőt csak növekednék, mert a fogyasztás még kisebb lenne. A gazdasági válság oka tehát egészen másutt van. Elsősorban abban, hogy a hibás gazdasági és politikai berendezkedések miatt millió és millió ember nem juthat produktív foglalkozáshoz és így keresethez. A népesedési mozgalom csökkenő irányzata amikor nö-veli az öregkorúak számát, növeli a produktív munkára testileg és igen sokszor szellemileg is alkalmatlanok szá-mát. Viszont nem növeli azokét, akiknek feladata volna az élet küzdelmében kimerültekről gondoskodni. Hiába

ment meg a fejlődő orvostudomány folyton magasabb és magasabb korosztályokat az életnek, amikor a születések csökkenése következtében mindig kisebb lesz a produktív munkára alkalmasak száma. Ugyancsak súlyos következménye a születések nagyarányú megcsökkenésének, hogy a tehetséges, vezetésre alkalmas egyének száma végzetesen megfogy. Ennek erkölcsi, gazdasági és társadalmi következményei egyelőre beláthatatlanok. A baj főként, sőt jelenleg egyedül a fehér fajt fenyegeti és ennek is legműveltebb tagjait. A színes népeknél, néhány kihalásra kárhozottat fajtát (ausztrál-néger, busman stb.) kivéve, születéscsökkenés éppen nem tapasztalható. Hiábavaló minden ellentétes felfogás, bizonyítás, ha változás, főként erkölcsi megújulás nem történik, a fehér faj lejtőre kerül, sőt már azon is van. Semmiféle műveltség, technika nem pótolhatja a meg nem született lángelmék, vezérszellemek és a termelő munkára alkalmas nagy tömegek hiányát.

A fehér faj hanyatló életereje ellenére is az emberiség száma egyre növekszik, egyrészt, mert a halálozások csökkenése miatt maga a fehér faj is gyarapodik még, másrészt, mert a színes népeknél a születések csökkenése csak elvétve tapasztalható. 1920—1930 között az emberiség növekedése 150—200 milliót tett ki. Egyévi növekedés tehát 15—20 millióra tehető. Mivel a Föld eltartó ereje egyáltalán nem határtalan, felmerül a kérdés, hogy nem fenyeget-e a *túlnépesedés* veszedelme.

A túlnépesedés veszedelme nem ma rémlik fel az emberiség előtt először. Régi jelenség ez, amely Földünk majd egyik, majd másik helyén tűnt fel. Már évezredekkel ezelőtt is voltak vidékek, ahol a lakosság annyira elszaporodott, hogy nem bírta többé megélni. Az ókori görög városok pl. intézményesen gondoskodtak a népfélesleg levezetéséről, amikor egymásután alapították a gyarmatvárosokat a Földközi-tenger vidékén. A népvándorlás-

nak nevezett hatalmas népmozgalmat valószínűen szintén a túlnépesedés és az ezzel összefüggő politikai és gazdasági zavarok okozták. A megélhetés nehézsége mozgította ki Ázsia közepéből a húnokat, avarokat és valószínűen ez késztette régi hazájuk elhagyására őseinket is. A középkorban is jelentkezett nem egyszer a túlnépesedés, de mindig csak elszigetelten. A védekezés ekkor még könnyű volt, mert nagy lakatlan és műveletlen területek álltak rendelkezésre új telepítések számára (vikíngek, normannok stb.).

Igazi, országokra, félkontinensekre kiterjedő túlnépesedés azonban a legújabb történeti kor jelensége, szűkebb értelemben véve pedig csak a világháború óta jelentkezik. A túlnépesedés fogalmát u. i. lehet tágabb és lehet szűkebb értelemben venni. Tágabb értelemben túlnépesült minden nagy vidék vagy ország, amelynek *földje* nem tudja lakosságát *elegendő élelemmel* ellátni. Ilyen értelemben felfogva, Közép- és Nyugat-Európa nagyobb része túlnépesedett, mert Anglia, Belgium, Németország, Svájc, Ausztria, Itália, valamint három északi ország, Norvégia, Svédország és Finnország az esztendő kisebb-nagyobb részén át idegenben vásárolt gabonával és hússal élelmezi lakosságát. A középkor, sőt az újkor elején ilyen hatalmas arányú bevitel lehetetlen lett volna, vagyis a lakosság egy részének ki kellett volna vándorolnia. Ilyen túlnépesült ország Kína, Japán, India is. Ez az oka a kínaiak, japánok, hinduk tömeges kivándorlásának vagy helyesebben kiszivárgásának. Minden tiltakozás ellenére lassankint előzönlök a Csendes-óceán szigeteit és melegebb partvidékeit. Európa középső és nyugati része szintén kivándorlással védekezik már évszázadok óta. Csak 1800—1920 között legalább 50 millió ember hagyta el Európát. Ennek ellenére is *túlnépes* világrészünknek Oroszországtól nyugatra eső fele, mert közel 300 millió ember lakik itt, pedig a terület csak 235 millió ember szá-

mára tud elegendő élelmet teremni. Ez annyit jelent, hogy Európa középső és nyugati része 30%-kal túlnépesült.

Szűkebb értelemben azonban igazi túlnépesedésről Európában a világháború előtt nem lehetett beszélni, mert Európa foglalkozást és így megélhetést tudott adni minden lakosának. Akik a földművelésnél feleslegessé váltak, bőséges munkaalkalmat találtak a gyáriparban, bányászatban és kereskedelemben. A hiányzó élelmiszert, gabonát, húst, ipari nyersanyagot bőségesen meg tudta vásárolni a tengeren túl eladott ipari gyártmányainak árán. A pár éve kitört gazdasági válság azonban rögtön túlnépessé tette Európát, amit világosan mutat a munkanélküliek óriási, többmilliós tömege. A túlnépesedést az okozta, hogy egészben vagy részben elvesztek azok a piacok, amelyek háború előtt az európai iparcikkek legjobb fogyasztói voltak.

Amíg azonban Európa nyugati felére 60—70 millióra menő feles, megélhetést alig vagy éppen nem találó népesség nehezedik, és Kelet-Ázsiában szintén forrongnak az elhelyezkedni nem tudó népmilliók, Földünk többi részeit éppen nem lehet túlságos sűrűn benépesült területnek mondani. Az említett két nagy vidéken kívül a világ többi tájai kisebb-nagyobb mértékben üresek, ritka népességűek és így óriási tömegnek tudnak még helyet biztosítani. Hogy a kedvező helyzet ellenére is, ma a túlnépesültség aggasztó jelei mutatkoznak, annak politikai, pontosabban mondva *hatalmi politikai és gazdaságpolitikai okai* vannak. A nagy felfedezések utáni századokban egészen a világháborúig a feleslegesnek mutakozó néptömegek nem töltötték meg sehol szétrobbanásig életterületet, mert bőséges boldogulási alkalmak kínálkoztak mindenfelé. Az Európai népfelesleg szétfolyt az egész Földön, de különösen Amerikát lepte el. A keletázsiai sárgák a Csendes-óceán és az Indiai-óceán vidékét lepték el.

AZ EMBERISÉG SZÁMA ÉS NÖVEKEDÉSE 19

Az utolsó 130 évnél ez az óriási népvándorlása, amely arányaiban a nagy középkori népvándorlást sokszorosán felülmúlja, roppant hatással volt a XIX. század gazdasági életére legalább is Európában. Itthon a kiszivárgó tömegek miatt a munkáskéz értéke emelkedett és így fokozatosan javult a munkásnép életszínvonala különösen a nyugati államokban. De még fontosabb, hogy a kivándorolt milliós tömegek munkájukkal rohamosan fokozódó mennyiségben gyarapították az európai piacokon keresett tengerentúli termékeket: gyapotot, kávé, kakaót, kaucsukot, kókuszdiót, növényi olajokat stb. Ezáltal az európai ipari termelést és kereskedelmet sokoldalúbbá és olcsóbbá tették. Ugyanakkor egyre nagyobb mértékben igényelték Európa gyáripari termékeit.

A túlnépesedés veszedelmének kétségtelenül ma is ilyen nagyarányú lassú kivándorlás volna a *legegyszerűbb* és emellett a *leghasznosabb* megoldása. Mussolini abesszíniai tervei ennek a nehéz kérdésnek megoldását célozzák, természetesen olasz szempontból. Sajnos, a háború után a természetes fejlődés elé leküzdhetetlen akadályok kerültek. Az Unió, amely természeti viszonyai alapján az európaiak számára legmegfelelőbb letelepedési terület, a kivándorlók előtt bezárta kapuit. A háború előtti tíz évben (1900—1910) kilencmillió bevándorlót fogadott be, most a tíz évi átlag nem lehet több 1,5 milliónál. Az Unió példáját követte Ausztrália, Dél-Afrika és kevésbé méreven Kanada és a délamerikai államok egy része. Még nehezebb a kínaiak és a japánok helyzete, akik úgyszólván mindenütt sorompóba ütköznek. A politikai és gazdasági imperializmus nem ismer általános emberi érdeket, hanem csak önérdeket.

A Föld lakosságának az utolsó félszázad alatt megfigyelt óriási növekedése következtében egyre gyakrabban felmerül *planetáris* vagyis az egész Földet fenyegető *túlnépesedés veszedelmének kérdése*. Egyébként azt a kér-

dést már jó száz évvel ezelőtt Malthus is felvetette, mert aggodalommal látta a népesség gyors növekedését. Tanulmányai, megfigyelései nyomán arra a következtetésre jutott, hogy amíg a lakosság geometriai haladvány módjára szaporodik, addig az élelmiszertermelés növekedése sokkal lassúbb, mert csak számtani haladványnak felel meg az eredmény. Más szóval az annyit jelent, hogy a rohamosan szaporodó népességet vagy legalább is annak szegényebb részét kiéheztetés, éhhalál fenyegeti. Malthus elmélete ebből a szempontból ma már meghaladott dolog, mert nemcsak az azóta eltelt száz év bizonyított ellene, hanem a tudományos kutatások is. 1913—1935 között az emberiség növekedése, a háborús veszteséget is figyelembe véve, 9—10%-ra tehető, ezzel szemben az élelmiszer- és nyersanyagtermelés még Oroszország nélkül is 16—18%-ot tett ki. Egyébként is a népesség növekedését éppenséggel nem szabad törvényszerű formulába foglalni. Igaz, hogy az emberiség száma az utolsó másfélszáz év alatt kétszeresére emelkedett, de ebből nem következik, hogy ez a multban így volt és a jövőben is így lesz. Ilyen elgondolás alapján 2000 körül a mai kétmilliárd ember helyett már négy milliárd, 2300 körül pedig már éppenséggel 16 milliárd ember küzdene a létért, megélhetésért. Ugyanilyen elgondolás alapján, ha csak 100 ezer embert veszünk is fel a Kr. előtti 5000-ik évre (annyit bátran lehet), ma ez a 100 ezer már 20 ezer milliárdra szaporodott volna. Elképzelhetetlen embertömeg! ¹ Ez természetesen csak matematikai játék, de jó annak bizonyítására, a népesség növekedését egyelőre még nem határozhatjuk meg minden tévedést kizáró törvények szerint. Igen valószínű, hogy ma ebben a tekintetben is átmeneti korban vagyunk. Nem a születések ijesztő megcsökkenését értjük, amely

¹ Hennig: Geopolitik. 2. Aufl. 201. és 194—95. ll.

erkölcsi és gazdasági okokkal magyarázható, hanem az öregebb korosztálynak igen nagy megerősödésére. Németországban 1820 körül 1000 emberre 25 halálozás esett, 1930 körül már csak 10—11, hála az orvosi tudomány fejlődésének. Azonban nyilvánvaló, hogy valamikor a megmaradt 15—14-nek is meg kell halnia. Ma világszerte az öregebb korosztálynak erős gyarapodását, de bizonyos idő múlva ugyanezek a korosztályok erősen felemelik a halálozási ezreléket. A mai átmeneti korban még ismeretlen ennek mértéke és következménye, de bizonyosra vehető, hogy lényegesen lassítja az utolsó száz év népességnövekedésének menetét.

Azonban ha a népesség növekedése a jövőben a nagyobb halálozási arányszámok miatt nem is éri el a XX. század lendületét, az bizonyos, hogy a népek szorongása, surlódása mindig érezhetőbbé válik majd, vagyis geopolitikai kifejezéssel mondván: *mindig élesebb lesz az élettérért való harc*. Ebben a harcban, még ha békés eszközökkel történik is, az a tragikus, hogy maga az életér, azaz a Föld felszíne korlátolt, és nem áll módjában az emberiségnek ezen változtatni. Ezt a determináltságot azonban csak a véges emberi lehetőségek alapján állítjuk, mert az isteni gondviselésnek kétségtelen ezernyi eszköze, módja van a fenyegetőnek látszó végső élet-halálharc apokaliptikus jelenségeinek természetes úton való elhárítására.

Az élettér kiszabott, korlátolt terjedelme (150 millió km² szárazföld) miatt felmerülhet és különösen újabban ismételten fel is merült a kérdés, *hány ember tud a Földön megélni*. Bár a probléma tudománytalannak látszik, hiszen se a népesség növekedésének igazi törvényeit, se a Föld termő értékét igazában még nem ismerjük, arra mégis alkalmas, hogy köztudatba vigye a kérdés lényegét és hogy részletes kutatásokra és megfigyelésekre ösztönözzön. Kétségtelen, hogy a részletes, egyes

vidékekre, országokra terjedő kutatások rendkívül hasznos útmutatásokat adhatnak a még ki nem aknázott előnyök, értékek gazdasági felhasználására.

A kérdéssel gyakorlati alapon különösen német és angol tudósok foglalkoztak. Az eredmények azonban rendkívül eltérők :

Wagner, Fischer és Ravenstein, Ballod szerint csak 5—6 ezer millió, Firs és Saenger szerint 7—8 ezer, Penek számításai szerint 8—16 ezer millió ember számára **van** hely a Földön. Az eltéréseknek részben az az oka, hogy az egyes tudósok eltérő módon értékeli a Föld különböző tájainak termő értékét, másrészt pedig attól is függ az eredmény, hogy milyen életszintvonalat vettek alapul. Az amerikai és az angol életszintvonal alapján a mainál nem sokkal több ember élhetne meg (2330 millió). A kissé egyszerűbb német életmód már kétszerennyit enged meg (5600 millió), a roppant egyszerű japán, kínai stb. életszintvonal pedig egyenesen óriási tömeg : 22 ezer millió ember számára teremt helyet a földön.¹

Érdekes közelebbről is megvizsgálni, hogy a kérdés legalaposabb ismerői, mint pl. Fischer Alajos (Zur Frage der Trägfähigkeit des Lebensraumes Zeitsch. für Geopolitik 1925. 10—11 Heft.) Földünk egyes nagy vidékeinek milyen eltartó értéket tulajdonítanak és milyen mértékben van az illető vidék ma kihasználva :

	elegendő	ma eltart
Nyugat-Európa.....	235 milliónak	272 milliót (117%)
Kelet-Európa.....	335 "	195 " (58%)
Élő-Ázsia.....	100 "	53 " (53%)
Dél-Ázsia	900 "	428 " (48%)
Kelet-Ázsia	550 "	529 " (85%)
Észak-Ázsia	150 "	17 " (11%)

¹ Maull : Die Umwertung des menschlichen Lebensraumes. Zeitschrift für Geopolitik. 1928. 79—81. II. — Hennig : Geopolitik. 189. I.

AZ EMBERISÉG SZÁMA ÉS NÖVEKEDÉSE 23

		elegendő		ma eltart	
Észak-Afrika	90	milliónak	48	milliót	(53%)
Közép-Afrika.....	1500	"	79	"	(5%)
Dél-Afrika	60	"	8	"	(13%)
Észak-és Közép-Amerika	800	"	154	"	(19%)
Dél-Amerika	1200	"	70	"	(6%)
Ausztrália	120	"	5·9	"	(5%)
Oceánia—Új Guinea ...	160	"	2	"	(1·3%)

Fischer szerint tehát *egyedül Nyugat- és Közép-Európát lehet túlnépesült területnek tekinteni*, mert ezen vidéken 235 millió helyett 272 millió ember él (17%-kal több). Ez magyarázza Európa nagy tengeren túli élelmiszer behozatalát.

A Föld többi tájai éppen nem mondhatók túlnépeseknek, még a hatalmas néptömegeikről híres Dél- és Kelet-Ázsia sem. Megállapítható az is, hogy a mai 2000 millió embert egyedül Amerika is el tudná tartani. A kimutatáshoz természetesen itt-ott szó fér. Alig hihető pl., hogy Közép-Afrika, mint élettér értékesebb legyen a dús termékenységű Dél-Amerikánál.

Bizonyos, hogy a jövőben a ma még jórészt parlagon heverő tropikus, forró égövi tájak mind fontosabb szerepet töltenek be és az emberiség élelmezése tekintetében a súlypont ide helyeződik. Ma az emberiség 72%-át a mérsékelt éghajlati öv tartja el és 28%-át a forró égöv. Penck, berlini egyetemi tanár szerint a végső helyzet éppen a fordítottja lesz ennek, vagyis teljes átértékelődés következik be, amikor a mérsékelt éghajlati övre 38%, a forró égövi vidékekre pedig 62% esik. Itt természetesen csak az élelemszolgáltatásról van szó és nem a lakosság megoszlásáról. Az ugyanis kétségtelen, hogy a mérsékelt éghajlati öv mint lakóhely jóval kedvezőbb, legalább is a művelt népekre, mint az elernyesztő éghajlatú forró éghajlati öv. A fehér emberek többsége mindig a mérsékelt éghajlatú vidékek lakója marad, de

kétségtelen, hogy a forró égöv népességében is a mainál jóval jelentősebb százalékban szerepel majd. Már ma is százazrek ostromolják a forró vidékeket, de általában nem kedvező eredménnyel. A tropikus tájak kikötő városai telve vannak hullámzó tömegekkel, amelyek vagy a tropusok belsejébe törekesznek, vagy már megfutamodtak onnan.¹

A túlnépesedés második kérdése, hogy mikor éri el a népesség a maximálisnak számított tömeget. Ezt a kérdést fejtegetni azonban teljesen tudománytalan dolog, mert semmi biztos alapra nem támaszkodhatunk. Sokan egyáltalán kétségbe vonják, hogy valaha is megközelítené, vagy különösen, hogy elérné az emberiség a maximális létszámot. Emiatt a gond miatt nyugodtan alhat az emberiség sok-sok ezer évig. Ha az élettér határait nem is áll módjában tágítani, a határokon belül a tudományok segítségével megsokszorozhatja annak értékét. A *belső gyarmatosítás*, a *minőségi termelés* stb. soha nem gondolt eredményekre vezetett és nem lehet megmondani, hol van a végső határ. Csak néhány gazdasági példát hozunk fel. Hatvan-hetven évvel ezelőtt 1 kg cukor előállítására 11·7 kg cukorrépára volt szükség Németországban. Ma azonban elegendő 4 kg répa, mert sikerült kiváló cukortartalmú répafajtákat kitenyészteni. Ugyanazon idő alatt a gabonatermés átlagai 2—3-szoros emelkedést mutatnak. Ugyanilyen csodás eredményeket értek el az állattenyésztésben is. Ma fele állat ugyanannyi tejet, húst vagy tojást szolgáltat, mint félszázaddal korábban. Ezek és sok más példa mutatja, hogy Malthus félelme teljesen alaptalan és hogy elmélete ma már meghaladt álláspont.²

¹ Maull: Die Umwertung des menschlichen Lebensraumes. Zeitschrift f. Geopolitik. 83—84. II.

² Hennig: Geopolitik. 191—92. II.

Az emberiség eloszlása.

Földünk 510 millió km² területéből 150 millió km² a szárazföld. Mivel az emberiség száma 2000 millióra tehető, azért egy négyzetkilométer szárazföldre 13 ember esik. Mennyiségtanilag ez igaz, a valóságban azonban az emberiség eloszlásáról a Földön ez a szám nem ad helyes képet. Az emberiség ugyanis egyáltalán nem oszlik el egyenletesen, hanem egyes vidékeket üresen hagy, másutt ellenben összesűrűsödik.

Az emberiség *eloszlása* elsősorban attól függ, hogy *milyen bőségben* talál valahol táplálékot. Mivel a táplálék túlnyomó részét a növényvilág adja és mivel a húst szolgáltató állatok is túlnyomóan növényekkel táplálkoznak, azért a népesség eloszlására *a növényzet elterjedése* van legnagyobb hatással. A tundrák lakosainak élete például az igénytelen mohától és zuzmótól függ, mert a tejet, húst szolgáltató rénszarvasnak ez a két növény a legfontosabb eledele. Az emberiség eloszlásánál *elsősorban a kenyérnövények* jönnek tekintetbe (gabona, burgonya, datolya, banán, rizs, köles stb.), csak másodszorban az állati takarmányul szolgáló növények és végül a ruházat miatt szükséges rostos növények (len, kender, gyapot stb.).

Minél gazdagabb valamely vidék kenyérnövényekben, *annál sűrűbb lehet* a lakossága. A dús termékenyséű Kínában, Japánban, Jáván, Indiában pl. sűrűbb a lakosság, mint az inkább csak állattenyésztésre való

gyepes pusztákon, vagy a jórészt terméketlen vidékeken (Norvégia, Svédország). Általános szabálynak mondhatjuk azt is, hogy a túlnyomóan állattenyésztéssel foglalkozó vidékek ritkább lakosságúak, mint a földművelők. Erre igen jó példa Oroszország. Ennek déli részét kitűnő lösz talaj fedi. A csapadék azonban ennek a löszös területnek északi felén több, mint a déli felén. Azért az előbbi kitűnő gabonatermő vidék, a híres csernozjom (fekete-föld), a déli rész ellenben gyepes steppe, amely főleg állattenyésztésre szolgál. Ez utóbbin a népsűrűség 20—30 körül van, míg a csernozjomon a hetvenet is eléri.

Igen ritka népességűek szoktak lenni minden éghajlati övben a *nagy erdők vidékei*, mert itt a kenyérnövények számára még kevés a hely és csak fokozatos munkával lehet az erdőket, különösen a trópusok vidékén visszaszorítani. Tisztán vadászatból és erdei gyümölcsökből pedig csak kisebb kóborló csoportok tudnak megélni. Legritkább népességűek a sivatagok, sőt ezeket egyáltalán ki kell rekeszteni a lakott területek közül, mert az oázisok lakosai nem a sivatagból, hanem az oázisból élnek.

Hatással vannak a népesség eloszlására *tengerek, tavak* és a *nagy folyók*. A természeti, tehát az igen alacsony műveltségű népeknél elsősorban mint *bőséges táplálékforrások* szerepelnek a halakban, kagylókban gazdag folyók és tengerek. A csekélyműveltségű népeknél a tenger- és folyópartok ezért mindig sűrűbb népességűek szoktak lenni, mint a többi rész. Grönlandon az eszkimók pl. a partokon laknak. De még művelt országokban is igen jól megfigyelhető ez a jelenség. Bretagne-félsziget *partvidékén* 180 ember esik egy km²-re, míg a félsziget *belsejében* csak 80. Ha a tengerek, tavak, folyók *hajózhatók* és a *forgalom útjába esnek*, akkor a kultúrált vidékeken is hatalmas vonzóerőt gyakorolnak a népességre, mert igen sok megélhetési lehetőséget adnak. A mi szép Du-

nánkat eredetétől torkolatáig a nagy és népes városok egész sora kíséri. Még szebben látszik ez a Rajnánál, ahol egymást követik a szebbnél-szebb gazdag városok. A hegyvidékeken is a lakosság többnyire a folyók mentén lakik, mert a folyóvölgyek a legtermékenyebbek és azok mellett haladnak az utak és vasutak.

A folyók *népességsűrítő hatása* legszebben a száraz, esőtlen vidékeken nyilvánul meg, ahol a lakosság öntözi földjeit. A Szaharában csak a szétszórt oázisokban találunk lakosságot, ellenben a Nílus völgyében, amely szintén a Szaharához tartozik, egyik falu a másikat követi. Csaknem teljesen néptelen Turán közepe is, de két folyója : a Szír-darja és Amur-darja mellett sok apró település, sőt néhány nagy város is van. Ha ezek a folyók kiapadnának, a lakosság egy szálíg kénytelen volna a lakóhelyét elhagyni, mert megélhetésük tisztán a folyóktól függ. A hatalmas és eléggé esős Hindu-alföldön a városok és falvak egész sora kíséri a folyókat, csatornákat. De sehol a világon nem tömörül a lakosság annyira a folyók mellett, mint Kínában. Itt ugyanis nemcsak öntözésre használják fel a folyók vizét, hanem a folyók a legfontosabb közlekedő utak, sőt ezer és ezer család a vizekre rögzített bárkákbán lakik. Ez az oka, hogy a kínai folyók, de különösen a Jangcse mellett 300—600 ember él egy km² területen, torkolati vidéken pedig 1200—1400 ember. Szinte elképzelhetetlen, hogyan tud ilyen roppant sűrű népesség megélni, amikor a túlnyomó rész kenyérkereső foglalkozása tisztán a földművelés.

Ha már a Jangcsénál vagyunk, ne feledkezzünk meg a másik hatalmas kínai folyamról, a Hoanghóról sem. Ez ugyanis egyes szakaszain éppen ellenkező hatást gyakorol a lakosságra : tudniillik nem tömöríti, hanem távoltartja azt magától. A Jangcse is rakoncátlan folyó és nem egyszer százezerre menő áldozatot kívánt a lakosságtól, de a Hoangho még kiszámíthatatlanabb. Hol itt,

hol ott töri át nagy ügyel-bajjal felépített gátjait és akkora területeket borít víz alá, mint a Dunántúl. Megmegismétlődő árvizei miatt a Hoangho mellett nagy, néptelen vad vidékek fekszenek. Ha azonban majd a kínai mérnökök alaposan megismerik a Hoangho természetét és annak megfelelően építik meg a gátakat, akkor a Hoangho vidékén egy-kettőre sűrű népesség alakul ki. A folyók ugyanis nem egyedül vizükkel vonzzák a népességet, hanem vidékük termékeny talajával is. Sőt sokszor egyenesen ez a legnagyobb vonzóerő. A kiáradó folyók rendesen termékeny hordalékkal borítják el árterületüket. A humuszban gazdag ártéri talajok a földművelő nép szemében Kánaánt jelentik. A Bácska és a Temesköz (Bánság) jórészt áradmányos talajuk miatt voltak a régi Magyarország leggazdagabb vidékei. Magukhoz vonják a folyók a lakosságot ott is, ahol bármi okból nincsenek jó közlekedő utak. Az Amazonas hatalmas erdővidékén pl. a városok, sőt falvak is csaknem kivétel nélkül a folyók mellett fekszenek, azért ezen az óriási területen csak hajón vagy csónakokon lehet közlekedni. Ugyanezt a jelenséget tapasztalhatjuk a kőben és más útépitésre alkalmas anyagban szegény La-Plata-alföldön is, ahol felfűzött gyöngyszemekként következnek egymásután a városok (Concepcion, Asuncion, Santa Fé, Rosario stb.).

A tenger és a nagy folyók hatásával versenyez a *bányászat* és az *ipar* vonzó ereje. Különösen a gyáripár tud óriási tömegeket összetömöríteni. Igen jó példa erre Nagybritannia. Földművelő, állattenyésztő részein 50—95 a népsűrűség, bánya- és iparvidékein ellenben 200—600 között mozog, sőt Lancashire 4800 km² területén közel ötmillió ember él, tehát 1000-nél is több esik egy négyzetkilométerre. Németországban szintén igen élesen elválik az iparos és a földművelő terület. A földművelő Poroszország és Brandenburg 60—70 embert tud csak fel-

mutatni négyzetkilométerenkint, ellenben a Rajna mentén kétszázon, sőt az igen iparos Szászországban háromszázon is fölül van a népsűrűség. Ugyancsak az ipar és a kereskedelem sűrítette össze Belgium és Hollandia lakosságát is. Ha ez a két foglalkozás fejletlenebb volna, a belgák és hollandok egy része kénytelen volna másutt keresni megélhetést.

Ezek az igazi földrajzi tényezőkön kívül még számos körülmény van hatással az emberiség megoszlására. Csak néhány fontosabbat említünk. Ilyen pl. a *pénz*, a *tőke*, amely ritka népességű tájból sűrű népességűt tud kialakítani. A Szahara északi része egy évszázaddal ezelőtt még csaknem néptelen volt. Mióta azonban francia pénzen artézi kutakat fúrtak itt, a lakosság megsokszorozódott. Ausztrália belsejében szintén csak azóta élnek európaiak, amióta az artézi kutak ezrei lehetségesé tették az állattenyésztést. A Spitzbergák korábban teljesen néptelenek voltak. A szénbányászat azonban azonnal kis várost hozott létre.

Külső és belső háborúk is hatással vannak a népesség eloszlására, mert néptelenekké tehetnek igen nagy vidékeket. A törökök kiverése után pl. az Alföld déli része teljesen néptelen volt. Viszont erősen emelkedett a hegyvidékek és a Dunántúl nyugati részének lakossága, mert a menekülők itt találtak otthont. Az angolországi forradalmaknak társadalmi, vallási viszálykodásoknak köszöni Észak-Amerika angol és ír lakosságát. Irország lakossága viszont felére csökkent a kivándorlás miatt. Az orosz forradalom is elnéptelenített számos nagy várost és kivándorlásra kényszerített több millió embert.

Nagy hatással vannak a *betegségek*, ha valamely vidéken *állandóan* pusztítanak. A malária miatt ritka népességűek a meleg éghajlatú, mocsaras vidékek (pl. Itália partvidéke Livorno és Róma között). Afrika belsejében az álomkór irtotta ki nagy vidékek lakosságát. Csak-

nem mindenütt néptelenek Közép- és Dél-Amerika forró éghajlatú mocsaras partvidékei a meg-megújuló sárgaláz-járványok miatt. Csak újabban sikerült ezeket a veszedelmes betegségeket megfékezni.

Sőt hatással van a népesség eloszlására kétségtelenül a *vallás* is, még pedig sokkal nagyobb fokban, mint sokan gondolják. A szülőház, a szülőföldnek és a hazának szeretetében rendkívüli sok vallásos vonás van. Már pedig ezek, mint köztudomású, nagy hatással vannak a népesség megoszlására. Még falut sem szívesen változtat az egyszerű ember, még kevésbé hazát. A vallásos kínai meghalni visszamegy hazájába. A középkor folyamán a lakosság iparkodott amennyire lehetett a templomhoz közel letelepedni. A vallás törvényei a nép, nemzet fenntartását is sürgetik. A zsidóknál, az egyiptomiaknál, kínaiaknál szegény volt a gyemektelenség. A vallási hanyatlás okozta legalább részben az ókori római nép rohamos megcsökkenését és ezzel együtt a birodalom bukását.

Földünk területén ma *négy nagy vidéket* találunk, ahol az *emberiség rendkívül megsűrűsödik*. Első helyen említjük *Kelet-Ázsiát*, amely Kína alföldi és dombos részeit és Japánt foglalja magában. Területe mintegy három millió km², lakossága pedig 400—450 millió között van. Hasonló hozzá a másik nagy népsűrűségi táj *Indiában*. Itt 2.5 millió km² területen 250 millió ember él. Indiában és Kelet-Ázsiában egyedül a *föld nagy termékenysége*, a meleg klíma és a bő csapadék teszi lehetővé ezt a sűrű népességet. A mi hűvösebb éghajlatunk alatt tisztán földművelésből ilyen sűrű lakosság nem tudna megélni, mert míg nálunk többnyire csak egy termést lehet évenként betakarítani, addig India, Japán, Kína öntözött földjeiről kettőt, sőt hármat is lehet. Sokat számít természetesen a három ázsiai nép igénytelensége is. A *harmadik vidék Közép- és Északnyugat-Európát* foglalja

magában : Angliát, Skócia déli részét, Belgiumot, Hollandiát, Németországot, Csehországot, Svájcot, a trianoni Magyarországot, Ausztriát és Itáliát és Lengyelország nyugati részét. Itt két millió km^2 terület közel 250 millió embert tart el. A *negyedik* terület *Amerikában* van : az *Unió keleti része*. Ez jóval kisebb, mint az előbbieket és kevésbé sűrű népességű, mert mindössze 550 ezer km^2 -t vehetünk itt számításba 50 millió lakossal. Megjegyzendő azonban, hogy ez utóbbi a három másikkal szemben igen fiatal jelenség. Kelet-Ázsia és India sűrű népessége évszázadokra tekint vissza, Európa nyugati és középső részein is többszázados a néptömörülés, az Unió keleti részein azonban csak a múlt század 90-es éveitől kezd kialakulni a vidék sűrű népességűvé. Az európai és amerikai néptömörülésnek oka csak részben a fejlett mezőgazdaság, sokkal inkább a vidék hatalmas szén- és vasbányászatán felvirágzott gyáripar, amely az egész világon uralkodik. Nagy a népsűrűség még *Egyiptomban* a Nílus mellett és *Jáva* szigetén. Mindkettőnek 300 körül van a népsűrűsége. A négy nagy és két kisebb területű sűrű lakosságú terület alig foglal el *többet* *hét millió km^2 -nél*, tehát a szárazföldnek mindössze $\frac{1}{20}$ -át, de ezeken lakik az emberiségnek *több mint a fele*, közel 1200 millió ember.

Földünk gazdasági értékei.

A gazdasági tekintetben értékes, tehát az emberi megélhetés szempontjából tekintetbe jövő természeti értékek a Föld területén nem egyenletesen oszlanak meg. Vannak olyan területek, amelyeket a természet túlságos gazdagon áldott meg értékekkel, másokat ellenben csak soványan szerelt fel.

A művelt emberiség szempontjából ezek az értékek igen sokfélék. Nagy érték elsősorban a *termékeny talaj*, de csak akkor, ha az *éghajlat* is általában megfelelő. Érték mindaz, amit a föld terem, s érték minden ásványi termék, amelyet ipari célokra fel lehet használni. Azonban amint az éghajlat vidék szerint különböző, különböző a talaj is és ezek alapján különbözők a termények, amelyeket a Föld az emberiségnek nyújt. Sőt még az ásványi termékek is igen különböző módon fordulnak elő a Föld egyes vidékein.

Az egyszerű, primitív embert a Föld értékei közül főleg az éghajlat és a talaj érdekli. Az ásványi termékek előfordulása, illetve hiánya ellenben legtöbbször semmi hatással sincs életére. A művelt emberre azonban nemcsak az fontos, hogy a hatalma alá tartozó életér elegendő életet és ruházati anyagot nyújt-e, hanem az is, hogy földje gazdag-e, vagy szegény-e a legfontosabb ásványi termékekben. Vannak Földünknek olyan vidékei, amelyek csak egyoldalú mezőgazdasági termelésre alkalmasak. Így pl. a magyarság élettere mérsékelt

égővi gabonafajták és kapásnövények termelésére kiválóan alkalmas. Ez kétségtelenül nagy előny, mert a rajta élő lakosság megélhetése ezáltal biztosítva van. Nagy hátrány azonban, hogy pl. alkalmatlan korunk legfontosabb szövőipari nyersanyagának, a gyapotnak termelésére. Ebből a szempontból tehát a magyar élettér nem elégítheti ki a lakosság szükségletét teljesen. Általában véve kevés Földünkön az olyan ország, amely a lakosság szükségletét minden tekintetben ki tudná elégíteni. Ezt a fokot legjobban megközelíti az Unió, Kína, a Brit birodalom és Oroszország. Azonban még ezeket sem lehet teljesen *autarchikus* államterületeknek mondani, vagyis olyan államoknak, amelyek semmiben sem szorulnak idegen vidékekre. Az Uniónak pl. szüksége van idegenből szállított tropikus termékekre (kávé, kakaó, fűszerek stb.), de különösen szüksége van kacsukra. Nagybritánia viszont tropikus termékekben egyáltalán nem szűkölködik, ellenben nagy hiányát érzi kőolajnak, vasércnek, legjobban pedig gyapotnak. Kína lakosságának kis igényei miatt nyersterményekből nem igen szorul rá más államokra, de annál jobban iparcikkekben. Oroszország óriási területe ellenére is sok minden dologban, különösen pedig tropikus termékekben más területekre szorul.

A nagy és erős államok már régóta arra törekszenek, hogy olyan területeket szerezzenek meg határaikon kívül, amelyek az eredeti államterület értékeit sokoldalúbbá teszik. Ez a törekvés is egyik oka volt a gyarmatosításnak nevezett nagy népmozgalomnak és a hódításnak. A mai nagy államok életében is fontos szerepe van annak a törekvésnek, hogy olyan területek birtokába jussanak, amelyek egyik vagy másik nyersanyagban, legyen az élelmezési vagy ipari nyersanyag, igen gazdag. Ezért már régóta erős politikai versengés tárgyai a trópusi vidékek, amelyek kávéval, rizzsel, kakaóval, fűszerek-

kel látják el Európa országait. Versengés tárgyai voltak mindenkor azok a területek is, amelyek gabonatermelésre, vagy állattenyésztésre alkalmasak. Újabban az ásványi termékekben való gazdagság is erős politikai feszültséget okoz a különböző hatalmak között Földünk nem egy vidékén.

Az államok egymás közötti viszonyát többnyire elsősorban ma is ezek a kérdések teszik feszültté. A Föld gazdasági értékei közül azonban nagyobb politikai fontosságra csak azok emelkednek, amelyek az emberiség életében egyrészt *igen fontosak*, másrészt pedig *ritkán, gyéren fordulnak elő*, vagy pedig *Földünknek egyes vidékeire korlátozódnak*. A legfontosabb anyagok elsősorban az *élelmiszer-félék*, másodsorban a *ruházzati anyagok*, harmadszor az *iparban, közlekedésben nélkülözhetetlen nyersanyagok*, mint pl. a *vasérc*, *kőszén* és a *kőolaj* és a *kaucsuk*. Ezek közül azonban csak az élelmiszerféléknek, továbbá a gyapotnak, valamint a *kőolajnak* és a *kaucsuknak* van nagy geopolitikai jelentősége. Kétségtelen, hogy a *kőszén* és a *vas* fontosabb, mint a *kőolaj*, mert hiszen ezek nélkül a mai kultúra egyszerűen megbénulna, azonban ezek a fontos nyersanyagok ma még kielégítő mennyiségben fordulnak elő a vezető államokban. *Kőszénhiányról* se Európa nagy államai, se az Unió nem panaszkodhatnak. Mivel azonban a *kőszénkitermelés*, mint minden bányaművelés lényegében rablógazdálkodás, hiszen a kitermelt ásványi termékeket nincs módunkban pótolni, azért a mai *kőszénbányák* előbb-utóbb kimerülnek. Akkor majd ezek az államok kénytelenek lesznek olyan széntelepek megszerzése után törekedni, amelyek határaiton kívül esnek. Ma még csak egyedül Japán és Itália geopolitikai törekvéseiben szerepel mint vezetőgondolat, széntelepek szerzése. Japán Mandzsuriában és Észak-Kínában, Itália pedig Abessziniában látja szénbányászatának és sok más ásványi kincs jövő forrásait. *Vasérc-*

termelésben már rosszabb a helyzet, mert Anglia és Németország is idegen területekre szorulnak. A politikában azonban a vasérc meglehetősen bőséges előfordulása miatt egyelőre nincs versengés az államok között idegen vasérctelepek birtokáért.

Igazi politikai jelentősége ma csak a kaucsuknak és a kőolajnak van. Különösen ez az utóbbi okoz pár évtized óta súlyos gazdasági és politikai viszályokat. Az *élelmiszertermelés* szintén nem lett politikai viszály tárgya, mert ma még Földünk sokkal több élelmet tud termelni, mint amennyire szükség van. Hozzátehetjük még azt is, hogy a legfontosabb élelmiszerek termelőhelyei az egész világra kiterjednek. Ezért egyetlen államnak sem kell félni attól, hogy élelmiszereinek beszerzésénél egy-két nagy termővidék jó vagy rossz akaratának volna kitéve.

A nagy mezőgazdasági vidékek.

Földünk egyes tájainak mezőgazdasági értéke igen különböző. Mezőgazdasági tekintetben legfőbb szerepe *az éghajlatnak* van. Hiába borít valamely területet a legjobb talaj, ha az éghajlat nem megfelelő, az illető tájnak mezőgazdasági tekintetben nincs vagy kevés értéke van. Ilyenek pl. a nagy sivatagok területei, ahol a csapadékhiány lehetetlenné teszi a földművelést vagy állattenyésztést. Ha azonban a száraz éghajlatú vidékeken van bőven folyó-, vagy forrás- (kút) víz, akkor az egyébként értéktelen vidékek elsőrangú mezőgazdasági tájakká válhatnak. Ennek számos szép példáját láthatjuk Földünk legszárazabb vidékein. A Szahara peremvidékein a franciák ártézi kutak segítségével több ezer holdat hódítottak el a sivatagtól. Közép-Ausztrália korábban teljesen értéktelennek tartott vidékein, ugyancsak ártézi kutak segítségével, hatalmas legeltető terü-

leteket létesítettek, amelyeken ma millió és millió állat él. De nemcsak az említett két sivatagban, hanem Földünk számos más helyén is találunk hatalmas öntözős mezőgazdasági vidékeket, pl. Mezopotámiában, Szudánban, Indiában, Kínában, Dél-Európában, az Unióban stb. Vannak azonban vidékek, ahol semmiféle emberi igyekezet az *éghajlat* mostohaságát nem pótolhatja. Így pl. az év nagyobb részén keresztül fagyos földű sarki tájakból sohasem lehet mezőgazdasági vidéket teremteni.

A *talaj* egymagában sokkal kisebb mértékben akadályozza meg a mezőgazdasági fejlődést, mint az *éghajlat*. Földünkön ugyanis elenyészően kicsinyek azok a vidékek, amelyek talajuk természete miatt értéktelenek. Ilyenek a sziklatalajok, ahonnan a víz, szél vagy a jégkorszak gleccserei minden termőtalajt lehordtak. Ide tartoznak az erősen sós, szikes, vasas stb. talajok is.

A Föld az ember munkája nélkül azonban csak holt tőke. Lehet valamely vidék akármilyen termékeny és lehet az *éghajlat* bármilyen kedvező, ha lakosság nincs, a világ gazdasági életében, legalább jelenleg, értéktelen terület.

Mivel Földünk egyes vidékeinek *éghajlata* és *talajviszonyai* igen különbözők, azért a mezőgazdasági élet is igen változatos. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy a gazdasági élet különbözőségét *nem egyedül a földrajzi viszonyok szabják meg*, hanem mint döntő tényező, nagy hatással szól bele ebbe a *munkálkodó ember*. Különösen az embertől függ a gazdasági élet virágzása, fejlettsége. Nem minden nép tudja a Föld értékeit egyenlő mértékben kiaknázni. Ezért a gazdasági élet fejlettsége még azokon a vidékeken sem egyenlő, amelyeknek természeti viszonyai csaknem azonosak.

A mezőgazdasági vidékek három nagy csoportját különböztethetjük meg; az északi mérsékelt *éghajlati* öv, a forró és a déli mérsékelt *éghajlati* öv nagy mező-

gazdasági tájait. Mindegyik csoportba több nagy vidék tartozik, amelyek különböző nagyságúak.

1. Az északi mérsékelt éghajlati öv mezőgazdasági vidékei :

- a) *Európa* 10 millió km², 500 millió lakossal.
- b) *U. S. Amerika és Kanada* déli része 12 millió km², 130 millió lakossal.
- c) *Kelet-Ázsia* (Kína és Japán) 9 millió km², 510 millió lakossal.
- d) *Szibéria* 12 millió km², 31 millió lakossal.

2. A déli mérsékelt éghajlati övben :

- a) *Ausztrália és Új-Zeeland* 8·5 millió km², 10 millió lakossal.
- b) *Dél-Afrika* 1·2 millió km², 8 millió lakossal.
- c) *Dél-Amerika* mérsékelt éghajlatú részei 5·5 millió km², 40 millió lakossal.

3. A forró éghajlati öv gazdasági vidékei :

- a) *Dél-Ázsia* (Arábia nélkül) 8·6 millió km², 450 millió lakossal.
- b) *Tropikus Afrika* (a Szahara nélkül) 20 millió km², 120 millió lakossal.
- c) *Tropikus Amerika* 16 millió km², 80 millió lakossal.

A kimutatásokból kivehető, hogy különböző nagyságú vidékeket veszünk tárgyalás alá. Az a körülmény azonban nem gátolja meg az összehasonlítás alapján való értékelést.

Kelet-Ázsia.

Az északi mérsékelt éghajlati öv mezőgazdasági vidékei közül legkisebb, de legsűrűbben benépesített területe Kelet-Ázsia, amely Kínát és Japánt foglalja magában. Mindkét állam a *kertszerű*, tehát a *legintenzívebb* földműve-

lésnek hazája. Ez a roppant fejlett földművelés évezredes multra tekint vissza. A nálunk szokásos ekés földművelés itt nagyobbbrészt teljesen ismeretlen. Ez elsősorban Japánra, valamint Kína nagyobb déli és keleti részére áll. A földművelésnek csaknem egyedüli eszköze a kapa és az ásó. Ennek oka a termőföld rettenetes feldaraboltsága. A nálunk oly gyakori urasági táblák Kelet-Ázsiában ritkaság számba mennek. Akinek Japánban és Kína keleti vagy déli vidékein 15—20 holdja van, ez már nagybirtokos. Az apró birtokrészeket ekével művelni teljes lehetetlenség volna. Akinek nagyobb birtoka van, az használ ugyan bizonyos ekefajtát, amelyet emberek vagy bivalyok húznak, de ez az eke csak kezdetleges öse a modern, pontosan szabályozható ekének. A túlnyomó többség azonban kapával dolgozik, vagyis a többmillió négyzetkilométer területet kertszerűen munkálják meg. Ezzel az intenzív megmunkálással rendkívül nagy eredményeket érnek el. Kelet-Ázsia területe 9 millió km². Egymillió km²-rel kisebb tehát, mint Európa, de legalább 10 millióval több embert tart el, pedig ott még alig van gyár-
ipar, amely Európában a lakosság egyharmadát foglalkoztatja. Ezenkívül a nagyobb területű és kisebb népességű Európa rengeteg gabonát és állatot kénytelen lakosságának táplálására behozni, míg a sűrű népességű Kelet-Ázsia sokkal kisebb mértékben vagy egyáltalán nem szorul bevitelre. *Nincs Földünknek még egy ilyen hatalmas, mindenütt egyaránt jól művelt tája, mint Kelet-Ázsia.* Csak a tropikus éghajlatú Dél-Ázsia közelíti meg erősen, sőt egyben-másban felül is mulja.

Kelet-Ázsia a földművelésre rendkívül alkalmas terület. Óriási területeket borít a lösz, a vörhenyes laterit, a nagy folyók áradmányos lerakódása, és az elmállott vulkánikus kőzet. Emellett az éghajlat is igen kedvező. Japán és Dél-Kína nem ismer olyan hideg teleket, mint Közép-Európa. Csak Kína északi és belső vidékein van-

nak erős fagyok, másutt a tél az olaszországi viszonyokhoz hasonlóan inkább hűvös, mint hideg. Kivételesen rossz telek természetesen itt is előfordulnak. Valóságos áldás Kelet-Ázsiára a *monszun szélrendszer*, amely tavasztól őszig, állandóan a tengerek felől fúj és roppant páratömeget szállít Kelet-Ázsia földjére. Japánban és Dél-Kínában 1000—2400 mm az évi csapadék, tehát kétszer-négyszer több, mint a mi Alföldünkön.

A sok csapadék, a hosszú meleg nyár Dél-Kínában és Japánban kétszeri, sőt háromszori termelést is lehetővé tesz évenként. A második terményt akkor vetik, amikor az első érés felé közeledik. Ezért az első vetemény sorsávolsága pl. a gabonánál nagyobb, mint nálunk, hogy hozzáférhessenek. Hogy milyen rengeteg munkát fordítanak Kelet-Ázsiában a földművelésre, mutatja a következő példa. Elveti az árpát kézzel, de szépen sorba. Mikor a fejlődő növény bizonyos magasságot elért, a sorok közé gyapotot ültetnek. Ha az árpa megérett, sarlóval levagdadják a kalászsokat; a szalma azonban ott marad, hogy a gyenge gyapotot védje a szél és meleg ellen. Egy vagy két héttel később a még mindig lábon álló szalmát fél-félméter távolságban csomókba kötik, hogy így a gyapot több fényt és levegőt kapjon. Mihelyt a gyapot 20—30 cm magas lesz, kihúzkodják a szalmát. Az árpaföldből így gyapotföld lett. A legtöbb esetben gabona után hüvelyes veteményt, majd ezután fehér retket vagy esetleg indigót termelnek. Ilyen rendkívül szorgalmas munka mellett érthető csak Kelet-Ázsia nagy népsűrűsége, de érthető az is, hogyan tud egy négy-öt tagból álló család minden szükséges élelmiszert megtermelni egy hold, vagy sokszor még ennél is kisebb földön.

Kelet-Ázsia legfőbb terménye a *rizs*, amelyet nemcsak a vízzel könnyen elborítható síkságokon, hanem még a lankás hegyoldalakon is termelnek, ahol elegendő vizet tudnak fogni az öntözésre. A világ rizstermelésének (1100

millió q) közel fele Kelet-Ázsiára esik.¹ Legtöbbet természetesen a nagyterületű Kínai birodalom termel, kb. 300—340 millió métermázsát. Japán, Korea és Formoza együtt 140 millió métermázsát. Ezenkívül tetemes mennyiségű búzát és kölest is termelnek. Első helyet foglalja el Kelet-Ázsia a teatermelésben, Kína és Japán 400—420 millió kg *tedt* termel, tehát több, mint felét a 670—700 millió kilogrammra becsült világtermelésnek. Első helyet foglalja el Kelet-Ázsia a nyersselyem termelésben is. Földünkön 45 millió kg-ra becsülik az évi *nyersselyem* termelést. Ebből 38 millió kg. Kelet-Ázsiára esik. (Japán 26, Kína 12 millió kg.) Ez azonban tulajdonképpen csak egy része a keletázsiai selyemtermelésnek, mert nincs beleszámítva, amit a lakosság felhasznál. Kelet-Ázsia népe kb. 2 milliárd pengőt kap Európától és az Uniótól a kivitt nyersselyemért.

Rendkívül jellemzi a Kelet-Ázsia mezei gazdálkodását az *állattenyésztés fejletlensége*. Ennek az érdekes jelenségnek több oka van. Ilyen elsősorban a buddhista vallás, amely tiltja az állatok megölését és a hússal való táplálkozást. Kína és Japán lakosságának túlnyomó része csaknem tisztán növényi eledelekkel táplálkozik. A mi háziállataink ugyan ismereteseek, de számuk elenyésző csekély az európai országok állatállományához viszonyítva. Japánban pl. 1.5 millió szarvasmarha, ugyanannyi ló, fél-millió sertés és néhány ezer juh van. Állatállománya a lovakat kivéve tehát meg sem közelíti a trianoni Magyarországét, pedig az utóbbi csak nyolcadrésze a nagy japáni császárságnak. Kína adatai teljesen ismeretlenek. Kétségtelenül több állatot tenyészt, mint Japán, mert annál tízszer nagyobb, de a nép táplálkozásában egyedül a

¹ Pontos adatokról természetesen szó sem lehet. Vannak, akik egyedül Kína rizstermelését 500 millióra becsülik. Ez szerintünk is helyesebb, mert Kína 450 millió embert táplál.

baromfi és a sertés számít, de ez is inkább csak Kína déli részében.

Mindent egybefoglalva: Kelet-Ázsia Földünk legjobban kihasznált, legintenzívebben művelt nagy tája. Sűrűbb és több lakosságot tart el, mint a nagyobb és erősen iparos Európa. *A világgazdaságban azonban a kelet-ázsiai mezőgazdaság termékei közül egyedül a nyersselyem és a tea számít*, mert a gabonát (rizst, búzát) a lakosság maga fogyasztja el. Mivel a termelés már csaknem eléri a legmagasabb lehetőség határát, azért Kelet-Ázsiában a terméseredmények nagyobb mértékű fokozására már nem igen lehet számítani. A népesség szaporodása ezért a két nagy keletázsiai hatalomnak mindig súlyosabb gondot okoz. Igaz ugyan, hogy a gyáripár egyre erősebb fellendülése igen csökkenti az ipari cikkek bevitelét és mindig több embernek ad megélhetést, de ez csak igen kismértékű gazdasági könnyebbülést nyújt. Mindig nagyobb lesz azok száma, akiket a Kelet-Ázsia földje már nem bír eltartani és éppen ezért kivándorolni kénytelenek. A kínaiak már előzőnlőtték a keletindiai szigetvilágot, Hátsó-Indiát, megjelentek már Dél-Afrikában, Ausztráliában és Amerika nyugati partjain. A japánok Koreában és a Csendes-óceán szigetein terjeszkednek lassan. A hatalmas népességű területről tehát szétáramlik a mongol eredetű sárga nép mindenfelé. Szorgalmas, kitartó munkájával, de főként egyszerű életmódjával leveri a fehér és fekete munkásokat és kereskedőket. Legelőször az Unió vette észre a sárga veszedelmet és riadtan védekezett ellene a bevándorlási törvény megszigorításával. De ez csak ideiglenes segítség. Japán és Kína katonai gyengeségük miatt ma még békésen néznek farkasszem az Unióval és Angliával a Csendes-óceánon, de nem igen távoli az idő, amikor megindul a küzdelem Ausztrália és a Fülöp-szigetek birtokáért. Az oceánikus enyhe klímához szokott japáni csak ezeken a területeken érzi jól

magát. Az északkeleti már jobban tud alkalmazkodni Belső-Ázsia, Mandzsúria és Szibéria kontinentális éghajlati viszonyaihoz. Ezek tehát abban az irányban is terjeszkednek, ami az oroszokkal okoz összeütközést előbbutóbb. A meleg éghajlatú vidékekről származó délkeleti viszont Hátsó-India és az Indiai-óceán felé törekszik, ahol az angolok, franciák és hollandusok gyarmatait fenyegetik. Ezért építette ki sietve Nagybritannia a Malakka-félsziget végén Singapore-t elsőrangú erősséggé, hogy a sárga veszedelemnek elejét vegye. Ma Kelet-Ázsiában minden forr és mozog. Óriási átalakulás jeleit lehet látni mindenütt. A gyarmatos hatalmak, elsősorban Nagybritannia, U. S. Amerika, Hollandia és Oroszország feszült figyelemmel nézik ezt a forrongást.

Szibéria.

Egészen új mezőgazdasági vidék van kialakulóban Ázsia északi részén: Szibéria területén. Nansen, az északi vidékek nagy kutatója *Zukunftland*-nak, a jövő országának nevezte el ezt az óriási, Európát jóval felülmúló területet, amely az Ural hegységtől a Csendes-óceánig nyúlik. Az Európával határos nyugati részén 600—700 ezer km² nagyságú elsőrangú löszös termőterület van, de a többi részekben is még rengeteg, művelésre alkalmas terület hever parlagon. Ez egy ideig még így is marad, mert Szibéria csaknem teljesen üres terület. 12 millió km²-en mindössze 31 millió ember él, tehát nem sokkal több, mint a régi Magyarország területén. A bevándorlók főképen oroszok. Az egyébként is ritka népességű Oroszország pedig még sokáig nem tudja kellően benépesíteni hatalmas gyarmatát. Ember hiányában a mezőgazdaság csak kibontakozóban van, de Szibéria gabonája máris megjelent az európai piacokon, a vaj pedig a háború előtt erős versenytársa volt Angliában

a dán vajnak. A forradalmi felfordulás és a kommunista uralom ugyan visszavetette a mezőgazdasági termelést, de a viszonyok változása után kétségtelenül kibontakozik ebből a tespedésből. A mezőgazdaság új «Amerikája» fejlődik itt ki, mihelyt a gépekkel művelés alá fogják Szibériának parlagon heverő sokszázezer hold termőföldjét.

Szibéria egymaga századokon át fedezni tudja Európa gabonahiányát, sőt Kína és Japán részére is juttathat. Legnagyobb probléma a szállítás kérdése. Nyugat-Szibéria közepe, Omszk 3000 km távolságra van Odesszától és Rigától. A szibériai gabonát tehát óriási fuvar terheli, míg a gabonabevitelre szoruló államokba érkezik. Ezért ma még egyáltalán nem versenyképes a vizen érkező, tehát igen olcsó fuvarral terhelt amerikai gabonával szemben. Újabban a Jeges-tengert szeretnék az oroszok erre a célra felhasználni. Azonban ezt és a beléje ömlő folyókat nyolc hónapon át jég borítja. A szállításra tehát csak 3—4 hónap maradna. De ez is nagy eredmény, mert így a szibériai gabona szintén vízi úton jut Angliába, Belgiumba és Németország kikötőibe. Már a cári uralom idején megkezdték a Jeges-tenger melletti kikötők a rak táarak építését. 1921-ben pedig már 14 tengeri gőzös rakodott meg Szibéria partjain, amelyek 500 vagonra való gabonát és fát szállítottak el. Az igazi nagyarányú termelés azonban csak akkor kezdődik meg, ha majd a többi nagy gabonatermelő vidékek lakossága erősen megszaporodik és kivitelük megcsökken.

Észak-Amerika.

Észak-Amerika nagy mezőgazdasági vidéke a kontinens közepén foglal helyet a hatalmas Mississippi két oldalán. Európában csak Lengyel- és Oroszország területén találunk egy ilyen roppant összefüggő mezőgazdasági vidéket,

mint Észak-Amerika közepén. A Mississippi-medencéhez északon a szintén igen terjedelmes, de azért jóval kisebb kanadai mezőgazdasági vidék csatlakozik. Az Egyesült Államok földművelésre használt területe 1,500.000 km²-t, azaz 260 millió kat. holdat tesz ki. Kanada földművelésére használt területe jóval kisebb, mert nem több 40.000.000 kat. holdnál. Az északamerikai földművelő vidék tehát együtt 300 millió kat. hold. Ez azonban csak a jelenleg művelés alatt álló területeket jelenti. Az Egyesült-Államokban, de főként Kanadában ugyanis még meglehetősen nagy gyepes és erdős területek vannak, amelyek szántókká alakíthatók. Az azonban kétségtelen, hogy olyan rohamos fejlődésre, amint az Unió és Kanada mezőgazdasága az utolsó évtizedben mutatott, többé nem lehet számítani. A földművelésre legjobb, legalkalmasabb területek ugyanis már művelés alatt vannak, sőt itt-ott a folytonos gabonatermelés miatt a kimerülés jeleit mutatják. Nemsokára itt is fel kell hagyni a géppel végzett külterjes földműveléssel és vagy műtrágyázással, vagy nagy állattenyésztéssel kell összekapcsolni a földművelést. Mindkettő okvetlenül az amerikai gabona drágulását eredményezi majd. A jövőben feltörendő területek sem tudják erősen fokozni a gabonatermelést, legalább is nem okozzák a gabonaárak csökkenését, mert egyrészt nincs olyan jó talajuk, mint a már művelés alatt álló vidékeknek, másrészt pedig ahol a talaj elsőrendű is, mint pl. prairieken, a nagy csapadékhiány miatt csak öntözéssel lehet boldogulni. Ez pedig szintén megdrágítja a gabonatermelést.

Az óriási szántóterületen a két északamerikai állam rengeteg gabonát és ipari növényt termel. A szélsőséges éghajlat miatt azonban az eredmények éppen olyan ingadozók, mint Magyarország vagy Oroszország gabonatermelése. A fagy, szárazság éppen úgy pusztít Észak-Amerikában is, mint nálunk. Az Egyesült Államok pl.

1913-ban	621	millió q	
1920-ban	820	«	«
1921-ben	779	«	«
1922-ben	734	«	«
1923-ban	774	«	«
1925-ben	741	«	«
1926-ban	672	«	«
1932-ben	738	«	«

tengerit termeltek. Az 1920. és az 1926. évi tengeri termés között tehát 150 millió q különbség van. Hasonló mértékű ingadozást látunk egyéb terményeknél is. Éppen az északamerikai gabonatermelésnek ez az ingadozása teszi olyan változóvá az európai gabonaárakat is. Ismert dolog, hogy pl. a mi alföldjeinken termelt gabona árát az amerikai gabona tőzsdék állapítják meg. A géppel dolgozó és inkább külterjesen gazdálkodó észak-amerikai földművelés olcsó víziúton Európába küldött gabonája még Prágában és Bécsben is versenyezni tud a magyar gabonával.

Földünk egyéb országaival összehasonlítva: kukorica-, árpa-, zab-, búza-, dohány- és gyapottermelésben az Egyesült-Államok állanak első helyen. Kanadában csak a búza- és a zabtermelés jelentékeny. Hűvösebb éghajlata miatt a tengeri, dohány stb itt már nem díszlik. Búza-termelése azonban mindjárt az Egyesült-Államoké után következik, tehát második a világon. A háború előtt 45—55 millió q búzát szokott Kanada termelni. 1923-ban már 130, 1932-ben 116 millió métermázsát. A kanadai búza-termelés tehát tíz esztendő alatt megkétszereződött, az Egyesült-Államoké azonban alig fejlődött.

Az 1925 és az 1932. években a két nagy északamerikai mezőgazdasági vidék fontosabb termékei a következők voltak :

Egyesült-Államok :				Kanada :		
Búza	1925	184	millió q	118	millió q	
	1932	197	«	116	«	«

Egyesült-Államok :					Kanada :				
Rozs	1925	12	millió q		3·5	millió q			
	1932	10	«	«	2·2	«	«		
Árpa	1925	47	«	«	25	«	«		
	1932	65	«	«	17	«	«		
Zab	1925	216	«	«	79	«	«		
	1932	180	«	«	60	«	«		
Kukorica	1925	741	«	«	2·5	«	«		
	1932	738	«	«	1·2	«	«		
Burgonya	1925	88	«	«	19	«	«		
	1932	97	«	«	18	«	«		
Gyapot	1931	37	«	«	—	«	«		
Dohány	1927	5·6	«	«	—	«	«		

A két legfőbb kenyérnövényből (búzából és rozsból) Észak-Amerika 1926-ban 325 millió q-t termelt. Ennek a hatalmas mennyiségnek azonban csak kb. kétharmad részét (220 millió q-t) fogyasztja el a termelő vidék, míg egyharmad része (105 millió q) kivitelre kerül. Mivel pedig Európa bevitelre szoruló országainak 140—150 millió q búzára van szüksége, azért Kanada és az Unió majdnem egyedül is pótolni tudják ezt a hiányt. Mivel Kanadában ritka lakossága miatt ötször kisebb a fogyasztás, mint az Unióban, búzája pedig éppen felét teszi az Unió termésének, azért Kanada jóval több gabonát tud kivinni, mint az Unió. Az 1926. igen jól termő évben az Uniónak 55 millió, Kanadának 90 millió q kivihető kenyérgabonája (búza és rozs) volt. Ez az arány a jövőben már ismét csak az Unió hátrányára változhatik, mert a népesség szaporodása és ízlésének változása miatt (a négerek és a beköltözött oláh, olasz, spanyol, portugál lakosok is a kukoricakenyérről a búzakenyérre térnek át) erősen növekszik a belföldi búzafogyasztás. Kanadában néhány évtized múlva (ha a bevándorlást nem korlátozzák) szintén erősen megnövekszik a fogyasztás, de növekszik a termelés és kétségtelen dolog, hogy ma a búzahiányban szenvedő Európát továbbra Kanada és az Unió látják el

gabonával. Legalább 3·5 milliárd pengőt fizet Európa csak búzáért és rozsért Észak-Amerikának évenként.

Az északamerikai földművelésnek azonban még más feleslegei is vannak, de ezek kizárólag az Unió területéről származnak. Ilyen elsősorban a gyapot, korunk legelterjedtebb, legfontosabb szövőanyaga. 1931-ben 60 millió q nyers gyapot termett földünkön. Ennek több mint felét, 37 millió q-t, az Unió termelte. A többi országok gyapottermése messze elmarad az Unióé mögött. A második helyen álló India is már csak negyedrészt (9 millió q-t) termeli ennek. 1926-ban az Unió közel 4 milliárd pengő értékű gyapotot vitt ki. Összes kiviteli cikkei között a gyapot áll első helyen, amelynek kiviteli értéke csaknem háromszorosa a gabonáénak. Egyelőre szinte versenytárs nélkül áll a világon. Újabban azonban Nagybritánia erőteljesen hozzáfogott, hogy legalább részben függetlenítse magát az Uniótól. Ezért Indiában, Egyiptomi Szudánban, Ugandában hatalmas vízműveket épített és óriási területeket vett művelés alá.

A dohánytermelésben hasonlóképen első helyet foglalja el az Unió. A 13 millió q-ra becsült világtermésből 5—6 millió q az Egyesült-Államok földjén terem. *A két északamerikai állam: Usamerika és Kanada roppant feleslegeikkel uralkodó helyzetet foglalnak a világ búza-, gyapot- és dohánypiacán. Kelet-Ázsiával és Szibériával szemben tehát az északamerikai földművelés nagyarányú többlettermelésével tűnik ki.*

Jellemző továbbá, hogy a földművelésen kívül a mezőgazdaságnak másik ága, az állattenyésztés, is igen fejlett mindkét területen.

1932-ben volt

Az Unióban: ló 12 millió, szarvasmarha 65 millió, sertés 60 millió, juh 51 millió;

Kanadában: ló 3 millió, szarvasmarha 9 millió, sertés 4·5 millió, juh 3·6 millió.

A lakosság számához viszonyítva az Unió és Kanada a világ első országai közé tartoznak. Összehasonlításul csak a következő kis kimutatást mellékeljük. 1923-ban 1000 emberre esett :

az Unióban	ló	159,	szarvasmarha	593,	sertés	575,	juh	336
Kanadában	«	400,	«	1000,	«	500,	«	333
Dániában	«	175,	«	773,	«	134,	«	576
Magyarországon	«	90,	«	229,	«	310,	«	170

Ez a kis táblázat mutatja, hogy az Unió, de különösen Kanada a lakossághoz viszonyítva mennyivel gazdagabb állatokban, mint a csaknem teljesen agrár jellegű Magyarország. Ez rögtön érthetővé teszi a nagy húskivitel is, mert ha hazánkban, ahol mindenképen kevesebb állat él, tetemes állatkivitele van, milyen hatalmasnak kell lennie az északamerikai húskivitelnek? A külkereskedelmi mérleg szerint 1926-ban Usamerika 1·6 milliárd, Kanada 0·5 milliárd P értékű húst, zsírt és élőállatot szállított ki. Ebben a tekintetben tehát Kanada nagyon elmarad az Unió mögött. Azonban az Unió állattenyésztése a darabszámot illetőleg már elérte fejlődése határát, sőt némi csökkenés is várható. Elsősorban a szarvasmarha létszáma fogy meg, mert a praerieken nagy legelőterületeket tesznek szántókká. Cincinnati, Csikágó nagy vágóüzemei előre látva ezt, már Dél-Amerika gyeses vidékein igyekeznek berendezkedni, ahol még bőséges lehetőségek vannak az állattenyésztésre. A sertésenyésztés azonban sikerrel fejlődik, mert az Unió roppant kukorica-termelése biztos alapul szolgál neki. A fagyasztott húsnak a nyugateurópai városi lakosság táplálkozásában igen nagy jelentősége van. Általában az északamerikai mezei gazdálkodás termékei Európa népeinek élmezésében és ruházásában nélkülözhetetlenek. Ha fagy vagy aszály pusztítja a gabonát, ha árvizek vagy rovári kártevők lehetetlenné teszik nagy területeken a gyapottermelést,

akkor a veszteséget nemcsak az amerikai termelő és fogyasztó érzi meg, hanem Európa népei is.

A déli mérsékelt éghajlati öv.

A déli mérsékelt éghajlati övben három nagy mezőgazdasági vidék van: **Dél-Afrika, Ausztrália Új-Zealanddal és Dél-Amerika** mérsékelt déli része, ahová Argentínát, Chilét, Uruguayt, Paraguayt számítjuk. Az egész terület 15 millió km²-t tesz ki, de lakossága mindössze 58 millióra megy. A felsorolt területek közül ugyan tetemes vidékek a szubtropikus zónába esnek, de a politikailag vagy gazdaságilag egységes vidékeket a kimutatások hiánya miatt nem célszerű szétszaggatni.

A világgazdaságban ez a három vidék csak az utolsó évtizedekben kezdett nagyobb jelentőségre szert tenni. *Először mind a három terület főként állattenyésztő volt.* Erre több körülmény szinte rákényszerítette a déli mérsékelt éghajlati öv lakosait. Ilyen elsősorban a klíma. Dél-Afrikának és Ausztráliának csak egyes, nagyobbára partvidéki részein van minden körülmények között kielégítő mennyiségű eső. A belső részekben már a csapadék igen megfogy és ami legnagyobb baj, igen rendszertelen. Néha félelmes záporok zuhognak alá Ausztrália és Dél-Afrika belsejében is, de azután heteken, sőt hónapokon keresztül egy csepp sem esik. Dél-Amerika mérsékelt éghajlatú részein jobb a helyzet, mert pl. a pampák 1000 mm csapadékot kapnak. A belső területek azonban itt is fél-sivatag jellegűek. A klíma tehát általában sehol sem mondható kedvezőnek a gabonatermelésre, de különösen nem Dél-Afrikában és Ausztráliában, ahol elenyésző területeket kivéve, csak mesterséges öntözéssel lehet boldogulni.

Az éghajlaton kívül a forgalmi helyzet is akadálya volt a gabonatermelés felvirágzásának. Gabonabevitelre u. i.

a legutóbbi időig csak Európa egyes országai szorultak jelentős mértékben. Ettől pedig mind a három vidék igen távol esett, különösen a vitorlás hajók korában. Nagy akadály volt végül a munkáskéz hiánya. Még ma is igen ritkán lakott terület mind a három, de még inkább azok voltak 80—100 esztendővel ezelőtt. Ha kevés a munkás, akkor annak drága a munkája. De egyébként is a ritka lakosság örült, hogy annyit tudott termelni, amennyi saját szükségletére elég volt.

Ezek az okok már kezdettől fogva állattenyésztésre utalták a lakosságot. Az állattenyésztésre viszont a viszonyok igen kedvezőek. Mind a három vidéken hatalmas gyepes területek vannak, amelyek bőséges táplálékot szolgáltatnak. Igen hasznos körülmény, hogy a mi telünk mind a három vidéken ismeretlen. Fagyos, hideg idő ugyan előfordul, de havazás legtöbb helyen nincs. Ezért az állatok nemcsak nyáron, hanem egész télen át a szabadban lehetnek, tehát nem kell külön téli takarmányozásról gondoskodni, mint nálunk, ahol egy szarvasmarhának kiteleltetése legalább egy kat. hold földet foglal le. Emiatt 40—45%-kal drágább az állattenyésztés nálunk, mint a déli féltekén. Fontos körülmény továbbá az is, hogy az állati termékek : bőr, gyapjú, csont, szaru sokáig elálltak és birták a lassú szállítást. Eredetileg mindenütt a nevezett melléktermékek (gyapjú, bőr stb.) voltak a fontosak, csak aállítás gyorsulása után lett a besózott majd a fagyasztott hús az állattenyésztés fő célja.

A fejlődés azonban lassú volt, mert rendkívül sok nehézséggel kellett megküzdeni. Különösen a hosszas szárazságok okoztak néha nagy károkat. 1897—1904 között Ausztráliában egymásután 6 év olyan száraz volt, hogy a folyók és források kiapadtak belső vidékein. Több mint 50 millió juh és 4·5 millió szarvasmarha pusztult el a jelzett időben éhség és szomjúság miatt. Dél-Afrikában szintén volt már hasonló esett többször is. Dél-Amerika

csapadékosabb lévén, ilyen csapásoktól sokkal kevesebbet szenvedett. Újabban Dél-Afrikában, de még inkább Ausztráliában artézi kutak vizével itatják az állatokat, sőt sok helyen a legelőket is artézi vízzel öntözik.

A déli félgömb három nagy mezőgazdasági vidékének állatállománya jelenleg a következő:

Dél-Afrikában: ló 0·9 millió, szarvasmarha 11 millió, sertés 0·9 millió, juh 45 millió.

Ausztráliában: ló 2 millió, szarvasmarha 16 millió, sertés 1·5 millió, juh 140 millió.

Dél-Amerikában: ló 11 millió, szarvasmarha 50 millió, sertés 4·5 millió, juh 65 millió.

A három déli állattenyésztő vidék szarvasmarhákban jól megközelíti, juhokban pedig messze megelőzi az Uniót.

A lótenyésztés azonban igen fejletlen,¹ de még elhanyagoltabb a sertésenyésztés. Lengyelországban több sertést tartanak, mint a három nagy vidéken együtt. A táblázatból az is kitűnik, hogy Dél-Amerika viszonyai a legkedvezőbbek, mert a két igényesebb állatból itt jóval több van, mint a két másik területen együtt.

A déli félgömb állattenyésztésének a világgazdaságban nagy a jelentősége, mert a Nyugat- és Közép-Európa gyárvárosainak húsellátásában igen fontos szerepet tölt be. De még nagyobb a melléktermékek jelentősége: az európai gyapjúipar a nyersanyag háromnegyedrészt ezekről a nagy állattenyésztő vidékekről kapja. Nyolcvan—százessztendővel ezelőtt, mint már említettük, a melléktermékek szolgáltatták a legnagyobb jövedelmet. A forró és nedves éghajlatú egyenlítői vidéken ugyanis a hús a hajókon legtöbbször megromlott. Argentínában

¹ A lótenyésztés fejletlenségével kapcsolatos az autóforgalom ropant fejlettsége. A déli félgömb három vidékén 1 mill. 100 ezernél több személy- és teherautót használnak, ezzel szemben pl. Németországban mindössze 620 ezret, pedig sokkal több lakosa van (1932).

ugyan már a XVIII. század végén kísérleteztek sózott és szárított hússal és meglehetősen nagy mennyiségben szállítottak ilyen árut a nyugatindiai szigetek lakosainak, de itt is csak a négerek fogyasztották. A kényes igényű fehérek csak végső szükségben vették igénybe. Nagyarányú szállításról tehát nem lehetett szó. Pedig erre nagy szükség lett volna, mert az állatállomány erősen növekedett különösen Argentínában, majd Ausztráliában. A ritka lakosság főként hússal élt ugyan, de mégsem tudta a levágni kényszerült állatok húsát elfogyasztani. Néhány évtizeden keresztül különösen Argentínában nagy pocsékolás folyt a húsban. Az európai hajók csak bőrt, gyapjút és élő állatot szállítottak, a hús ellenben az állattenyésztők nyakán maradt. A marhahús még csak elfogyott, de a juhoknak csak gyapját és bőrét használták. A marhahúsban is bővelkedő argentinai legfeljebb nagy szükség idején ette meg a birkahúst. Csak 1840 táján jöttek rá, hogy az erősen faggyús húst ipari célokra (gyertya-, szappangyártásra stb.) fel lehet használni.

Még nagyobb eredmény volt, amikor a hatvanas években elterjedt a konzervgyártás. A főtt húst ezentúl bádogdobozokban még a forró éghajlatú övön is veszélytelenül lehetett szállítani. Ekkor már Európában is megjelenik az argentinai hús, majd hamarosan az ausztráliai. A világháború alatt a konzervgyártás egyenesen óriási mértéket öltött. De legjelentősebb volt a húshűtő készülékek felfedezése a hetvenes években. Először Ausztrália küldött fagyasztott húst Európába 1880-ban. A következő évben már Új-Zeeland, majd 1882-ben Argentina is megjelent Londonban. Hamarosan külön hajókat építettek erre a célra, amelyek óriási tömegeket tudtak felvenni. Ekkor kezdődött meg a déli félgömbön az állattenyésztés rohamos fejlődése és egyúttal javulása. A fagyasztott hús elsőrangú élelmi cikk lett az iparos államok városaiban. A különböző húsfeldolgozó gyárak iparkodtak minél jobb

húst szállítani, hogy a piacot maguknak megszerezzék. Ez viszont a fajták javulását eredményezte különösen Argentínában. A déli félgömb állattenyésztésének jövedelme az egyes országok között a következőképen oszlik meg :

Dél-Afrika kapott 1920-ban :

húsert, bőrért, gyapjúért és vajért 540 millió pengőt,
Új-Zeeland 1917-ben :

vajért, sajtért, húsert, bőrért és gyapjúért 770 mill. pengőt
Ausztrália 1925-ben hasonló cikkekért : 1200 mill. pengőt,
Argentína 1925-ben hasonló cikkekért : 820 mill. pengőt,
Uruguay 1921-ben hasonló cikkekért 150 millió pengőt.

A déli félgömb állattenyésztő népeinek tehát kerekén 3,5 milliárd pengő jövedelmük volt a külföldre szállított állattenyésztési termékek után. Az állattenyésztésük jóval tekintélyesebb helyet foglal tehát el a világ gazdaságban, mint Usamerikáé és Kanadáé együtt. A déli félteke mezőgazdaságának fontosságát még csak emeli a gabona-termelés erős fellendülése az utóbbi években. Különösen figyelemre méltó Argentína fejlődése, amely a kiviteli cikkek értékét tekintve, már inkább földművelő, mint állattenyésztő ország, mert állattenyésztése 820 millió, földművelése ellenben 1000 millió pengő értékű kivittelt ért el. Argentína búzatermelése hatodik, kukoricatermelése második a világon. Igen szépen fejlődik Ausztrália földművelése is. A két terület évenként éppen annyi búzát tud kivinni, mint Usamerika. Éppen ezért erős versenytársak. Európára nézve megnyugtató, hogy ellátása nincs teljesen kiszolgáltatva Usamerika gabonakufárainak.

Európa.

A mérsékelt éghajlatú nagy mezőgazdasági vidékek közül utolsóinak tárgyaljuk Európát. Talán különösnek látszik, hogy egész kontinentet állítunk szembe országok-

kal (Kína—Japán ; Usamerika—Kanada), azonban a területi viszonyokat tekintve eljárásunk helyes.

Európa mezei gazdálkodásának jelentősége sokak előtt igen homályos fogalom. Ennek oka az, hogy az erős politikai feldaraboltság miatt a terméseredmények sehol sem érnek olyan kápráztató számokat, mint Észak-Amerikában, vagy állatállomány a déli félgömb mezőgazdasági vidékein. Másrészt pedig a sűrű lakosság miatt a kereskedelemben is jóval kisebb tömegek, számok szerepelnek. Igen hasonlít Európa mezei gazdálkodása ebben a tekintetben Kelet-Ázsia mezőgazdaságához. Mindkét vidék rendkívül sokat termel, aránylag többet, mint a többi mezőgazdasági területek, de ezt teljesen a lakosság éli fel. A tengerentúli forgalomban, a világgazdaságban tehát mint mozgó tételek nem szerepelnek.

Európa mezőgazdaságát a keletázsiaival és az amerikaival szemben több körülmény jellemzi. A keletázsiai földművelés mint láttuk, teljesen kertszerű, a föld megmunkálása túlnyomóan emberi erővel és kapával történik. A földművelés és állattenyésztés semmi kapcsolatban sincsenek egymással. Észak-Amerikában és a déli féltekén a gépművelés uralkodik, mert kevés a mezőgazdasági munka. A művelés még nagyobbbrészt külterjes. A föld termőerejének pótlásával nem igen törődnek. A földművelés és az állattenyésztés itt is csak laza kapcsolatban vannak egymással. Ezekkel szemben *Európa az ekés földművelés hazája*. Kertszerűen csak a városok körül és néhány kisebb vidéken (Belgium, Hollandia, Dél-Spanyolország, Lombardia, Campania stb.) művelik a földet. A vonóerőt sokszor gépek szolgáltatják, legtöbbször azonban az állatok. Ezért Európában a földművelés és állattenyésztés között rendkívül szoros kapcsolat van. De szükség van az állatokra a föld termőerejének pótlása miatt is. Európa földjei a két évezredes állandó termelés miatt már kimerültek. Nagy terméseredményeket csak intenzív gazdálkodás

mellett lehet elérni. Különösen felülmulja Európa a nálánál nagyobb Észak-Amerikát a kenyérterményekben (búza, rozs), mert ezekből Európa közel 900 millió q-át termel (500 millió q búzát és 400 millió q rozsot), míg Usamerika és Kanada mindössze 300—330 milliót. A főként állati takarmányozásra szolgáló terményekben (árpa, zab, kukorica) körülbelül egyezínvonalon vannak (900 millió q körül), de már burgonyából Európa tízszer annyit termel, mint Usamerika és Kanada együtt. Termésátlagok tekintetében jelenleg Észak-Amerika felette áll Európának, mert a világháború igen visszavetette az európai földművelést.

Az állattenyésztésben szintén felülmulja Európa az északamerikai vidéket, mert mindenből több és jobb állatai vannak.

1932-ben Európában volt :

Ló 25 millió, szarvasmarha 100 millió, sertés 75 millió, juh 160 millió.

Unióban és Kanadában :

Ló 15 millió, szarvasmarha 74 millió, sertés 65 millió, juh 55 millió.

Észak-Amerika tehát csak a sertésitenyésztésben közelíti meg Európa nivóját, az állattenyésztés többi ágaiban ellenben messze elmarad.

A rendkívül sűrű népesség miatt Európa gabonában és húsban egyaránt behozatalra szorul. A hiányt az észak-amerikai és déli mezőgazdasági vidékek pótolják. A táplálkozásban tehát Európa tulajdonképpen mindenütt egykori gyarmataira van utalva. Sőt ezek szolgáltatják a két legfontosabb nyersanyagot is a ruházati iparhoz : a gyapotot és a gyapjút. A XV—XVII. századi nagy gyarmatosításoknak legnagyobb haszna éppen ebben van. Európának ez a függése valószínűen továbbra is megmarad, bár Kelet-Európában, sőt Európa más részein is még

erősen lehet emelni intenzív munkálkodással a terméseredményeket.

A forró éghajlati öv.

A forró éghajlati övben három nagy mezőgazdasági vidéket különböztetünk meg. Ezek között legértékesebb jelenleg *Dél-Ázsia*. Területe 8·6 millió km², tehát jóval kisebb Európánál, de mégis csaknem ugyanannyi embert (400 millión felül) tart el. Dél-Ázsia mezőgazdasági viszonyai sokban hasonlítanak a keletázsiaihoz. Dél-Ázsia legnagyobb része monszun vidék. Június—szeptember hónapokban tehát nyár idején bőséges esők öntözik Elő- és Hátsó-India földjét. Az esős nyárra valamivel hűvösebb és szárazabb téli időszak következik. A Szigetvilág azonban már az egyenlítői esők övébe tartozik, ahol két esős évszak változik, két száraz évszakkal. Dél-Ázsia általában sok csapadékot kap, ezért területén sok a nagy folyó és a bővízü forrás. Ez a körülmény igen elősegítette az öntözés elterjedését. India területén már évezredek óta vannak öntöző csatornák. Az angol uralom a régi rendszert csak tökéletesítette. Az öntözés elterjedése lehetővé teszi, hogy évenként 2—3 termést takaríthassanak be ugyanazon földről. Legelterjedtebb a kettős termelés. Júniusban elvetik a tropikus növényeket (köles, rizs, gyapot stb.), amelyeket többnyire már négy hónap múlva be is takarítanak. Októberben van a második vetés, ekkor búzát, árpat, lent stb. vetnek. A Szunda-szigeteken általános a hármas termelés évenként. Hasonlít a délázsiai mezőgazdaság a keletázsiaihoz abban is, hogy a kertszerű művelés itt is igen elterjedt. Azonban közel sem olyan kizárólagos, mint Japánban. Dél-Ázsiában a földművelés szoros kapcsolatban van az állattenyésztéssel, ezért sok állatot tartanak, de csak igavonásra használják őket, mert vallási tilalom miatt, a lakosság nagyobb része se tejet, se húst nem fogyaszt.

Dél-Ázsia termékeny földje, kitűnő éghajlata és szorgalmas lakossága miatt, földünk egyik legfontosabb mezőgazdasági vidéke: 1928-ban közel 670 millió q rizst és 100 millió q búzát termelt. Rizstermelésben földünk első vidéke. Igen kiváló a gyapot-termelés (közel 10 millió q), amely egyharmada Usamerika termésének. Első helyen áll viszont a jutatermelésben (8 millió q). Dél-Ázsia szolgáltatja továbbá a korunkban olyan fontossá lett kaucsuk világtermésének 98%-át (640 millió kg). Az élvezeti cikkek termelésében is igen kiváló helyet foglal el. A különböző fűszerek nagy tömegén kívül 400 millió kg teát és 60 millió q nádcukrot termel.

A fejlett és nagy tömegeket szolgáltató termelés mellett Dél-Ázsia nemcsak saját sűrű lakosságát tudja élelemmel ellátni, hanem nagy kivitele is van. A háború után Ázsia mezőgazdasági termékeiből több mint tíz milliárd pengő értéket szállított ki. Ebben a tekintetben Földünk valamennyi mezőgazdasági vidékét felülmulja. Mivel Dél-Ázsia legértékesebb részei Nagybritánia és Hollandia birtokában vannak, a kivitel roppant összege sokat megmagyaráz a két állam anyagi jólétéből. Az egyik legnagyobb francia földrajztudós: Demangeon, Anglia mai hatalmas ipari fejlődését és tőkegazdaságát egyenesen India birtoklásának tulajdonítja. «A mult század első felében — mint írja — szégyenletes módon zsákmányolták ki Indiát. Évtizedeken át minden nagyobb munka nélkül özönlött a «védelem alá vett» fejedelmektől és a néptől szedett adó, drágakő, tropikus termék Angliába. Minden éppen akkor, amidőn a gőzgépek elterjedése miatt a gyáripár teljesen átalakulóban volt. Az Indiából beözönlő roppant kincsekből nyitotta meg Anglia a szén- és vasbányákat, ezek segítségével állította fel a kohókat és alakította át a régi gyárakat.» Mindenben sok igazság van, de viszont azt nem szabad elhallgatni, hogy angol vezetés, befektetés és energia nélkül India ma vagy

más népek (oroszok, franciák) gyarmata lenne, vagy pedig egymással versengő háborúskodó kisebb-nagyobb hindu fejedelemségekre oszlott volna. Mindenképen sokkal rosszabbul állna anyagi kultúrában, mint jelenleg.

Dél-Ázsia után legfontosabb forró égövi mezőgazdasági vidék: *tropikus Amerika*, amely magában foglalja egész Közép-Amerikát, a Nyugatindiai Szigetvilágot és Dél-Amerika északi nagyobb részét. Ez együtt kétszer akkora terület, mint Dél-Ázsia (16 millió km²), de lakossága csak 80 millió, tehát csak egyhated része azének.

Tropikus-Amerika Földünk egyik legáldottabb területe. Termékeny földjén igen kedvező éghajlat uralkodik. Nagy baja azonban, hogy óriási területén igen ritka lakosság van. Gondolni sem lehet arra, hogy ezt az elsőrangú gazdasági területet a ritka lakosság úgy kihasználja, mint Dél-Ázsia földjét. Mezőgazdasági tekintetben nagy jelentősége csak Brazília kisebb részének és a Nyugatindiai Szigetvilágnak (Kuba, Haiti, Portoriko, Jamaika stb.) van. A lakosság szaporodásával természetesen fokozatosan emelkedik az egész vidék jelentősége. A benépesedés azonban lassan megy, mert a meleg és nyirkos éghajlat az európaiakra kedvezőtlen. A japánit és kínait pedig nem nagyon szívesen látják az illető országok. Azonban a ritka népesség ellenére tropikus Amerika sok tekintetben kiváló helyet foglal el. A világ kávétermelésének (14 millió q) több mint 90%-át tropikus Amerika szolgáltatja. Ugyancsak innen származik a nádcukor termelésnek több mint fele (70 millió q) és a kakaónak is több mint egyharmada. Tropikus Amerika mezőgazdaságának nagy jelentőségét mutatja, hogy 7 milliárd pengő értékű kivittl ér el. A lakosság számához viszonyítva Földünk összes mezőgazdasági vidékei közül tropikus Amerika áll az első helyen.

Az összes tropikus vidékek között *Egyenlítői-Afrika*

szerepel legkisebb értékkel a világgazdaságban, bár területe legnagyobb (20 millió km²) és lakossága is elég nagy (120 millió körül). Egyenlítői-Afrika elmaradottságának több oka van. Legnagyobb kétségtelenül az, hogy egyetlen óriási tagozatlan tömeget alkot az egész, amelynek belső tagjait megközelíteni igen nehéz. Csak 50—60 éve annak, hogy sikerült a belső területeket némiképen megismerni. Az európaiak kultúrmunkája meg éppen 30—40 éve, hogy erőteljesebben megkezdődött. Az igazában gyarmatosított, mívelés alá fogott terület ma még csak igen kis százalékát foglalja el az Európánál kétszer nagyobb területnek. Innen érthető, hogy a mezőgazdasági kivitelnek értéke nem éri el a másfél milliárd pengőt. Ennek is egy részét még nem a rendszeres termelés szolgáltatja, hanem az őserdők területén szokásos gyűjtögetés (kaucsuk, pálmaolaj stb.).

Földünk mezőgazdasági vidékei közül tehát legtöbbet termel Európa, Dél-Ázsia és Kelet-Ázsia, de ezeken él a legsűrűbb lakosság is. A három vidék együtt 28 millió km², vagyis csak valamivel nagyobb Észak-Amerikánál. Azonban ezen a három vidéken lakik összetömörülve az emberiségnek $\frac{3}{4}$ része. Ehhez a három vidékhez viszonyítva, Földünk egyéb tájai szinte üres területeknek látszanak. Dél-Ázsia és Kelet-Ázsia mezőgazdasága még el tudja tartani kevéssel megelégedő, fényűzést alig ismerő népét. Európa ellenben már évtizedek óta idegen vidékek gabonáját és állatait kénytelen behozni, hogy igényes lakosságát elláthassa. Európa élelmezése tehát nagy mértékben függ a többi termelőterületektől, elsősorban Kanada és Argentína búzájától és a déli mezőgazdasági vidékek húsbevitelétől. Az Unió szerepe közel sem olyan nagy, mint amekkorát tőzsdéi gyakorolnak, sőt valószínű hamarosan csökkenik még a mai jelentősége is. De nemcsak kenyérterményekben, hanem ipari nyersanyagokban is függ Európa. A gyapot nagyobb részét

az Unió adja, a gyapjút a déli félgömb állattenyésztő országai, a jutát és kaucsukot Dél-Ázsia.

A mezőgazdasági termékek közül egyik-másik körül erős gazdaságpolitikai bersengés folyik. Első helyen áll ebben a tekintetben a *gyapot*, mert ma ez a legfontosabb szövőipari nyersanyag és mert termelése a melegebb vidékekre korlátozódik. Első ebben (1930-ban) az Unió (30 millió q), második India (9·5 millió q), harmadik Kína (5 millió q), azután Oroszország (3·4 millió q), Egyiptom (3 millió q), Brazília (1 millió q) következnek. A helyzetet az a körülmény élezi ki, hogy a legnagyobb feldolgozó állam, Anglia gyapotszükségletének nagyobb részét kénytelen az Usától megvenni, pedig az óriási birodalomnak sok vidéke kiválóan alkalmas gyapottermelésre. Ujabban Anglia erélyesen hozzáfogott gyapottermelésének emeléséhez (Egyiptom, India, Szudán stb.). Ezzel azonban maga ellen ingerelte az Uniót, amely Abesszíniában iparkodott megvetni a lábát, hogy az angolok szudáni terveit elgáncsolják. Az olasz beavatkozás azonban elejét vette az amerikai-angol bonyodalmaknak.¹

A kaucsukviszály.

A nyers gumit szolgáltató kaucsukfát, a Hevea braziliensist csak 1740-ben fedezte fel egy francia utazó. Közel száz éven át figyelemre se méltatták, de amikor 1839-ben az amerikai Goodrich feltalálta a kaucsuk vulkanizálását, egy csapásra megváltozott a helyzet. Az Unió és Anglia iparkodott a rendkívül hasznos vízhatlan anyagot hadseregében alkalmazni (csizmák, sátrak, csónakok), sőt utat talált a kaucsuk ipari életbe, majd a tudomány is szolgálatába vette. A kaucsuk használatá-

¹ Topf: Britisch-Amerikanische Gegensatz in der Baumwirtschaft. Geopolitik. 1928. 22—26. II.

nak ezt az őskorát körülbelül a XX. század elejéig a kaucsuk ritkasága és drágasága jellemezte.

A kaucsuk ebben az időben kizárólag Brazília nyirkos őserdőségeiből került ki nem termelés, hanem gyűjtögetés útján. Az Amazon melletti végnélküli (3—4 millió km²) őserdőkben rengeteg *Hevea Braziliensis*, kaucsukfa nőtt addig minden különösebb haszon nélkül. Mikor azután a kereslet növekedett, a kaucsukfák száma apadni kezdett a rablógazdálkodás következtében, de azért még ma is több száz millió található. Óriási tömeg, de nagy baj, hogy a brazíliai őserdő, mint minden forró égövi őserdő rendkívül kevert. A fák rengeteg fajtája tarka összevisszaságban nő egymás mellett. Bármennyire szereti is a kaucsukfa őshazáját, az Amazonász alföldjét és akárhány százmillió található is ott, kaucsukfa erdőket hiába keresnénk. Legfeljebb egy-két holdnyi területen uralkodik, de többnyire csak kisebb csoportokat képez vagy éppen egyedül áll.

Ez a körülmény már kezdettől fogva megnehezítette és drágává tette a kaucsukgyűjtést, mert rendkívül nagy volt a kockázat. Nagy tömegű vadkaucsuk gyűjtésre csak gazdag, pénzes emberek vállalkozhatnak ma is. A rendes eljárás, hogy a kaucsukkereskedő néhány indiánt fogad, akik jól ismerik az erdőket és ezekkel átkutatgat hatalmas területeket. Csak ezeknek beszámolója alapján küldi ki a munkás csapatot. Általában véve minden erdőterületet érdemes felkeresni, ahol egy hektárra legalább öt darab kaucsukfa esik. A munkások vagy általánosan ismert nevükön *a kaucserók* éles késükkel vagy baltájukkal a fákat kérgükön behasítják. A kifolyó szürkés nedvet (kaucsuktej) összegyűjtik és tűzön megszáritják. Három kilogramm kaucsuktejből egy kg nyersgumi lesz. Egyik-másik vállalkozó alaposabb munkát szokott végezni, ezért nem éri be a fák meglékelésével, hanem kidönteti a fákat. Igaz rablógazdálkodás ez, de egyre jobban terjed,

mert a gyűjtés eredményesebb. A kidöntött fa ugyanis minden nedvét elveszti. A kaucsukgyűjtés nemcsak nehéz, fárasztó, sőt veszélyes foglalkozás, hanem anyagi tekintetben eléggé kockázatos is. Minden attól függ ugyanis, hogy az előre kiküldött kutatók milyen ügyesek és főként milyen megbízhatók. Hamis vagy téves jelentés következtében a kiküldött munkások sokszor heteken át nem találnek kaucsukfát. Bármilyen rosszul fizetik is a kaucserókat a vállalkozók, gyakran nagy pénzt dobnak ki hiába. Ez a körülmény okozta régebben a kaucsuk drágaságát.¹

A kaucsuk értéke, fontossága a múlt század 80-as éveitáján mind nagyobb lett, ezért a kereslet is folyton nőtt. Ezt észrevette Brazília és iparkodott a helyzetet kizsákmányolni. Mivel Földünk más vidékein akkor még kaucsuktermelésről szó se volt, monopóliumát iparkodott megtartani. Szigorú tilalmat szabott ki a kaucsukfa magvak, cserjék kivitele ellen. Azonban könnyebb volt ezt a tilalmat elrendelni, mint végrehajtani. A kaucsuk fontosságára nemcsak a brazíliaiak jöttek rá, hanem az angolok és az amerikaiak is. Míg azonban az Unió megelégedett a vadkaucsuk gyűjtés fokozásával, Anglia tovább ment. A szigorú tilalom ellenére is sikerült kicsempészni a fontos növény magvait. A csempésző angol bizonyára nem sejtette, hogy néhány évtized múlva milyen óriási átalakulást idéz elő és még kevésbé sejtette, hogy a kicsempészt magvak elültetésével hatalmas gazdasági, sőt politikai harc magvait ülteti el.

A néhány magból Ceylon szigetén, Malakkán és Holland Indiában kaucsukültetvények fejlődtek. Anglia gondos előrelátással hallgatott terveiről. Szerencséjére nemcsak Angliának, hanem az egész világ gazdaságnak a *Hevea brasiliensis* nagyszerűen érezte magát új hazájában, mert

¹ P. Ruprecht: Die Kautschukversorgung der Weltwirtschaft. Zeitschrift für Geopolitik. 1928. 38—39. ll.

a két India forró, nyirkos éghajlata és termékeny földje kiválóan megfelelt igényeinek. A fejlődés azonban lassan ment, mert az ültetvényesek nem nagyon kaptak az ismeretlen értékű növény termelésén már csak azért sem, mert hat éven át semmi hasznót se lehet remélni. A kaucsukfát ugyanis csak 6—7 éves korában lehet először megcsapolni, különben tönkre megy. (Sok ültetvényes így is járt.) A tőkének nem igen volt kedve olyan vállalkozást felkarolni, ahol 5—6 éven át csak fizetni kell (őserdőt irtani, a csemetéket kiültetni, gondozni, védeni stb.), de haszon nincs semmi. Ezért nem meglepő, hogy bár az említett csempészés 1887-ben történt, még 18 év múlva, 1905-ben se voltak terjedelmesebbek a délázsiai kaucsukültetvények 40.000 hektárnál. Mivel egy-egy hektáron átlag 260 fa van, azért 1905 táján körülbelül egy millió kaucsukfa nevelkedett az indiai ültetvényeken. Kétségtelenül jelentős szám, de semmiség Brazília sok százmillióos faállománya mellett.

A kitermelés mégis megindulhatott, de mennyiségben eleinte messze elmaradt a vad, brazíliai kaucsuk mellett. Még 1910-ben se mondható félelmes versenytársnak, pedig akkor már 8000 tonna nyersgumit vitt Elő- és Hátsó-India a világpiacokra. Ugyanekkor azonban Brazíliában és más délamerikai őserdőkben 62.000 tonna volt a gyűjtögetéssel szerzett nyersgumi. A biztos piac, az egyre fokozódó kereslet és jó árak azonban olyan lendületet adtak az ültetvényes gazdálkodásnak, hogy 1913-ban már 48 ezer, 1916-ban 153 ezer, 1919-ben 285 ezer tonna nyersgumi termett Kelet-Indiában. A vadkaucsuk mennyisége már 1914-ben elmarad mögötte, eleinte alig valamivel, de azután rohamosan. Az ültetvényesek ugyanis egyre nagyobb tömegeket dobtak piacra, de elmaradt azért is, mert nem bírta vele a versenyt se árban, se minőségben. Míg 1910-ben 62 ezer tonna vadkaucsuk került piacra, 1921-ben már csak 23 ezer tonna.

A háború alatti és utáni években a gumitermelés egyenesen óriási arányú lett, mert a kaucsuk használata, alkalmazása egyre jobban terjedt és sok tekintetben (villamosság, autóipar, hadi ipar, ruházat stb.) egyenesen nélkülözhetetlen lett. 1910-ben összesen 70 ezer tonna nyersgumit termeltek, negyedszázaddal később már meghaladta az egymillió tonnát. A termelés legfontosabb helye ma is Kelet-India: Malakka-félsziget, Ceylon és Holland-India (Jáva stb.). Az ültetvények java része és így a termelés jórésze is a délázsiai angol birtokokra esik. Csak újabban lett Holland-India erős versenytárs, de itt is nagy angol tőke van érdekelve. A gumiültetvények nagysága és ennek az utolsó évtizedben történt alakulása a következő:¹

	1000 hektár		1000 hektár	
Malakkán.....	1922-ben	930	1930-ban	1120
Ceylon szigetén ..	1922-ben	192	1930-ban	217
Brit-Indiában	1922-ben	50	1930-ban	68
Brit-Borneon.....	1922-ben	48	1930-ban	80
Holland-Indiában.	1922-ben	340	1930-ban	567
Francia-Indiában	1922-ben	38	1930-ban	80
Sziámban	1922-ben	24	1930-ban	56
Egyéb vidékeken	1922-ben	6	1930-ban	24
Összesen.....	1922-ben	1628	1930-ban	2212

Jelenleg tehát a 2 millió 200 ezer hektár nagyságú gumiültetvényekből 1 millió 485 ezer hektár, azaz 67·6% angol kézen van. Ez azonban csak a politikailag is angol kezén levő gumiültetvényeket jelenti. A brit tőke jávai stb. érdekeltsége miatt azonban az angolok részesedése a világ gumitermelésében legalább 75%-ra tehető. Nagybritannia tehát közvetve vagy közvetlenül, a világ gumitermelésének 75%-ával rendelkezik, ezért a termelésre és így az áralakulásra is döntő hatással van.

¹ Földgömb. 1933. évf. 194. l.

A gyapot és petróleum mellett nincs még ipari nyersanyag, amelynek termelésén és kereskedelmén annyira egy állam tartaná rajta a kezét, mint a nyersgumi.

A helyzet különösségéhez tartozik, hogy viszont a nyersgumi ipari feldolgozásában is egyetlen állam, még pedig nemtermelő állam van minden mást messze felülmúló mértékben érdekelve: az Unió. A gumifogyasztás az utóbbi években ugyanis a következő volt (Magyar Stat. Szemle, 1933.):

	1925	1926	1927	1928
Termelés	526.000 t	632.000 t	617.000 t	667.000 t
<i>Fogyasztás:</i>				
Unió	385.000 «	358.000 «	373.000 «	442.000 «
Nagy-Britannia ..	30.000 «	41.000 «	45.000 «	48.000 «
Franciaország	36.000 «	39.000 «	38.000 «	41.900 «
Németország	35.000 «	22.000 «	38.000 «	35.000 «
Japán	13.000 «	18.000 «	20.000 «	24.000 «
	1929	1930	1931	1932
Termelés	876.000 t	852.000 t	810.000 t	718.000 t
<i>Fogyasztás:</i>				
Unió	466.000 «	371.000 «	347.000 «	315.000 «
Nagy-Britannia ..	72.000 «	75.000 «	76.000 «	79.000 «
Franciaország	62.000 «	60.000 «	61.000 «	60.000 «
Németország	50.000 «	47.000 «	36.000 «	4.000 «
Japán	34.000 «	33.000 «	38.000 «	53.000 «

Nagy átlagban tehát a nyersgumi világtermelésének felét az Unió használta és használja fel. Mivel a termelésben és a fogyasztásban is főként egy-egy erős *politikai és gazdasági* hatalom van érdekelve, azért a kereskedelmi összeütközés elkerülhetetlen volt. Az Unió évenként átlag 400—500 millió dollárt fizet Angliának nyersgumiért, körülbelül amennyit Anglia háborús adósságának évi törlesztési részlete tesz. A háborús nyereségekhez szokott és egyoldalú autarkióra törekvő amerikai nemzetgazdászok felháborítónak találták, hogy Anglia ilyen könnyen oldja meg a háborús adósság kérdését, de még felhábo-

ritőbb az a gondolat, hogy az Unió bevitelének 10—12%-a egyetlen államtól függjön. A világháború után megindult a mozgalom, hogy a gumiért kiadandó százmillió dollárok számát csökkentsék. Erre egyetlen eszköz kínálkozott csak: a nyersgumi árának leszorítása. Az Unió ugyanis csak részben van kiszolgáltatva a brit gumiültetvényeseknek, hogy tudniillik csak Dél-Ázsiában juthat gumihoz. A helyzet más oldalról kedvező, mert voltak évek, amikor a nyersgumi 80%-át az Unió vette át. Mint fővásárlónak hatalmában volt a gumi árát szabályozni.

Az árlenyomó politika fényes sikert ért el. A nyersgumi 1910-ben még roppant drága volt: fontonként (= kb. $\frac{1}{2}$ kg) 12·8 angol shilling, azaz körülbelül 18 pengő; 1913-ban már 4·7 shillinget (6·58 P), 1920-ban a világháború után 8 penny, 1922-ben valamivel több, 9·1 penny (90—100 fill.). Ezek a roppant alacsony árak már nagy veszteséget jelentettek a termelőknek, mert az önköltségi árat se érték el. A példátlan árzuhanásnak nem egyedül az amerikai árlenyomó politika volt az oka, hanem ugyanolyan mértékben a termelés hatalmas arányú megnövekedése is. 1910-ben még csak 70 ezer tonna nyersgumi került piacra, 1919-ben ellenben 327 ezer tonna, tehát közel ötször annyi.

Az ültetvényesek jajveszékelésére az angol kormány sietve közbelépett, mert a gumiültetvényekben nemcsak rengeteg angol pénz volt befektetve, még pedig főként kis tőke, de sok ezer ember megélhetése, foglalkozása is veszélyben forgott a gyarmatokon. Így jött létre a *Stevenson-terv* 1922-ben. Stevenson tulajdonképpen nem ajánlott mást, mint a gumitermelők trösztyszerű egyesülését és az eladás központosítását. Pontos számításai szerint a gumiárak emelkedését csak úgy lehet elérni, ha az évi termelés 40%-át visszatartják, új ültetvényeket legalább egyelőre, nem alapítanak és a termelést csak a kereslet arányában fokozzák.

A Stevenson-terv legalább a háború előtti 4—5 shillinges árfolyamot szerette volna biztosítani. Az a törekvés azonban, mint később bebizonyosodott, kissé merész volt. A háború előtt a kaucsuk még többé-kevésbé luxus-cikk volt, a háború alatt és után ellenben éppen olyan közszükségleti cikk lett, mint akár a gyapot vagy a kőolaj. Előre lehetett látni, hogy a terv megvalósítása nagy felzúdulást kelt, nemcsak az Unióban, hanem világszerte. Emellett még túlságos hasznót is akart az ültetvényeseknek biztosítani. Igaz ugyan, hogy a gumiültetvények alapítása sok pénzbe kerül és 5—6 éven át mindig csak kiadás van, haszon pedig semmi, de viszont a Stevenson-terv 1—2 év alatt mindezért kárpótlást akart nyújtani, pedig a gumifák rendszeres és ésszerű használat mellett sokáig produktívek maradnak. A hasznót biztosító termelés tehát sokszor megismétlődik.

A keletindiai gumiültetvényesek számára a Stevenson-terv a tizenkettedik órában jött létre. Az utolsó éveket már veszteséggel zárták (a befektetett tőke amortizációját is tekintetbe véve természetesen), mert mint már láttuk, 1922-ben 1 pengő körül volt a nyersgumi ára, vagyis éppen csak fedezte az önköltségi árat. 1921-ben 460 nagyobb vállalat közül csak 21% fizetett osztalékot a részvényeseknek, de egy se többet 15%-nál. Ez a tropikus vállalatok nagy kockázatát tekintve kis jövedelmezőség. Voltak olyan vállalatok is (főleg az újabbak közül), amelyek csőd szélén álltak. A szemfüles amerikaiak már erősen tárgyaltak néhány nagy ültetvény átvétele ügyében.¹

A Stevenson-terv szinte egy csapásra új helyzetet teremtett. Az autóipar rohamos fejlődése és a kaucsuk használatának más téren való erős terjedése miatt, a kereslet rendkívüli mértékben növekedett. Ennek követ-

¹ Vogts: Der Stevenson-Plan. Zeitschrift für Geopolitik. 1928. 828. 1.

keztében valószínűen még a Stevenson-terv nélkül is ár-emelkedés történt volna, bár nem olyan nagy, mint a terv végrehajtása folytán. Az 1913. évi 4—5 shillinges árat ugyan csak rövid időre tudta biztosítani, de azért mintegy öt éven át nagy jövedelmet szerzett a gumiültetvényeseknek. 1927-ben pl. csaknem valamennyi vállalat bőséges: 30—40%-os osztalékot tudott juttatni részvényeseinek. A megelőző években (1923—26) az osztalék még jelentősebb volt, mert 1927-re, a terv életbelépése után kialakult 7—8 pengős ár újra leesett 2.50 P-re. 1928-ban körülbelül 100 millió fontra becsülték a gumiültetvényekbe fektetett összeget. Mivel egyedül az 1927-ben 17 millió fontot tett ki az osztalék, világos, hogy 1923—1929 között az ültetvényesek nemcsak a befektetett tőkét kapták vissza, hanem annak kamatait is, mert átlag 20—24 millió fontra lehet becsülni 1923—29 között az évi nyereséget.

Kezdetben (1923—24) semmi kétség sem volt, hogy a tervet végre lehet hajtani, mégpedig eredményesen, mert hiszen akkor a gumitermelés 70—75%-a angol ellenőrzés alá esett. Az első évek nagy sikerei is igazolni látszottak ezt a feltevést. Mégjobban megerősítette ezt a nagy felzúdulás, amely a legjobban érdekelt amerikai gazdasági életben tört ki. Heves tiltakozások, fenyegetések hangzottak nemcsak az újságokban, hanem még a kongresszus gyűlésein is. Az Unió kormánya a szabadkereskedelem elvére hivatkozva, követelte a Stevenson-terv eltörlését, megszüntetését. Mikor ez nem használt, lázas szervezkedésbe, tervezgetésbe fogtak: hogyan lehetne az angolok makacsságát legjobban és legkönnyebben megtörni. Mint ilyenkor szokásos: egyik fantasztikus, fellengős terv a másikat követte. Ezek között azonban voltak olyanok is, melyek izgalmat keltettek az angol gumiültetvényesek között, sőt akadt olyan is, amelyik komoly oka volt a Stevenson-terv csődjének. A legtöbb

azonban csak szappanbuborék volt : fényesen, ragyogón felszállt, de azután szétpattant. Egyébként amerikai szokásként a nagyhangú tervek javarészét maguk a ki-tervezők is «bluffnek» szántak, hogy az angolokat meg-rettentsék és észretérítsék. Legkevésbé komoly fenye-getődzés a *műkaucsuk* emlegetése volt, mert 1924-ben, sőt még mai is, a műkaucsuk inkább óhaj, mint valóság. *Jóval jelentősebb volt az a fenyegetés, hogy az Unió maga is hozzáfog a gumitermeléshez.* Ezt nemcsak azért kellett figyelemre méltatni, mert semmi lehetetlen nem volt benne, de azért is, mert valóban nagyarányú tervezgetés, sőt komoly tárgyalás indult meg az Unió és gumiterme-lésre alkalmas országok kormányai között.

Az amerikaiak figyelme először és elsősorban a *Fülöp-szigetek* felé fordult. Ezek a szigetek ott fekszenek a kelet-indiai szigetek szomszédságában. Gumitermelésre földjük, éghajlatuk miatt éppen olyan kiválóan alkalmasak, mint Jáva vagy akár Malakka. Az amerikaiak mindig a Fülöp-szigetekben látták, sőt látják ma is azt a trópusi vidéket, amelynek segítségével függetleníthetik kaucsukiparukat az angol gumitermeléstől. Ez a körülmény egyik főoka, hogy az Unió húzza-halasztja a szigetcsoport teljes függetlenségének megadását, holott azt már Wilson elnök megígérte. A részletes vizsgálódások alkalmával azonban nagy csalódás érte az amerikaiakat. Kiderült, hogy bár a termelés feltételei mind megvannak nagyarányú gumi termelésre, egyelőre mégsem lehet számítani. A lakosság ugyanis, mint a legtöbb tropikus vidéken, semmi vagy csak igen kevés hajlandóságot mutat a rendszeres ültet-vényes munkára. Évtizedekbe kerülne, amíg az évi ter-melést nagy nehezen 70—80 ezer tonnára fel lehetne haj-tani. Ez az egyébként tekintélyes mennyiség azonban az Unió nyersgumi szükségletének még 25%-át sem fedezné.¹

¹ Vogts : i. c. 731. l. Geopolitik. 1928.

A lakosság vonakodásán kívül még más, súlyosabb akadályok is vannak. A Fülöp-szigetek törvényei szerint ugyanis tilos idegeneknek (még amerikaiaknak is) nagyobb földterületet eladni, vagy bérbeadni. A bennszülött lakosság az ilyen próbálkozásokat eddig mindig mereven és erélyesen visszautasította. A nép szenvedélyes természete miatt igen veszélyes volna ezt a régi törvényt megváltoztatni. Az Unió ugyan reméli, hogy eléri majd ezt is, de alig lesz köszönet benne. Ha föld lesz is, még mindig hátra van a másik, nemkevésbé fontos kérdés, kik dolgoznak majd ezeken az ültetvényeken. A bennszülött lakosság vonakodásáról már hallottunk. Ennek a vonakodásnak nem mindig a munkaiszony az oka. A tropikus vidékeken ez nem ritka jelenség ugyan, de a keletindiai maláj lakosságot ezzel nem lehet vádolni, mert a hinduk mellett ezek a forró égöv legfáradhatatlanabb, legderekabbb munkásai. A Fülöp-szigetek lakosai nagyobbrészt szintén igen szorgalmas földművelők. Azonban nem hajlandók az eddig biztosan és jól jövedelmező cukornád, manilla, kender stb. ültetvényeiket a még ismeretlen jövedelmezőségű ültetvényekért feláldozni. A földművelő nép világszerte konzervatív természetű, sokszor a maga kárára. Az Unió ajánlata valószínűen előnyös lenne rájuk, mert ismert dolog, hogy a Fülöp-szigetek termékeit az Unió külön törvényekkel védi a verseny ellen és csak ezért tudnak ma is jó árakat elérni. A Fülöp-szigetek nyersgumija szintén védelemben részesülne. Az is igaz viszont, hogy a Fülöp-szigetek bennszülöttei, a tagállamok eddig a maguk földjén dolgoztak, tehát a maguk urai, napszámos munkára azonban csak a végső szükségben vállalkoznak. Ezért kilátástalan volt már kezdettől az Unió terve: nagy gumiültetvények alapítása. Különös véletlen, hogy a munkáshiányon még idegen munkások: kínaiak, hinduk, malájok stb. bevitelével se lehet segíteni, bár a túlszufolt szomszédos területeken tízezrével

akadnának vállalkozók. Azonban a szigetek törvényei tiltják az idegen munkás bevitelét is.¹

A Fülöp-szigetek mellett más tropikus vidékeken is próbálkoztak az amerikaiak, így pl. *Közép-Amerikában* és *Brazíliában*. Ezeknek a vidékeknek nagy előnyük, hogy közel esnek az Unióhoz. Fantasztikus tervek repültek világgá: több millió holdas gumiültetvény az Amazon mentén, sőt a híres Ford, aki óriási autógyárai miatt a gumiban ugyancsak érdekelve van, a hírek szerint már ki is szemelte a brazíliai őserdőkben alapítandó *kaucsuk város* helyét. Azonban mindez csak terv maradt. Az amerikai tőke ma már merészebb ugyan a tropikus vállalkozásokban, mint korábban, de még mindig elmarad az évszázados tapasztalattal rendelkező angol tőke mellett. Igaz viszont az is, hogy csak igen nehezen elhárítható akadályok merültek fel a tervezgetés idején: legjelentősebb a munkáshiány. A lakosság ritka, azért a fehér, sőt még a néger munkás is csak tisztességes bérért dolgozik. Kiderült, hogy a nyersgumi fontjának kitermelési költsége 32 centre rugna, a keletindiai brit ültetvényeken ellenben csak 18—20 centre. Az amerikai gumi tehát drágább volna, mint az angol. Színes (japán, kínai, hindu, maláji) munkásokkal ugyan itt is lehetne segíteni, de az illetékes államok vonakodnak ezeket nagy tömegben beengedni. Kellemetlenül érintette az amerikaiakat az is, hogy a kormányok szívesen kínáltak ugyan földet gumiültetvényeknek, de viszont kikötötték, hogy a gazdálkodásra felügyelhessenek. Jogos kívánság, de az Unió visszautasította és így a terv megbukott legalább is egyelőre.

Valamivel kedvezőbb eredmény mutatkozott Afrikában, *Libériában*. Itt még a háború előtt több mint 1000 acre (1 acre: 0.7 k. hold) területű vadont irtott ki és

¹ Manfréd Soll: Die Philippinen. Zeitschr. für Geopolitik. 1928. 675. 78. ll.

ültetett be gumifával a Liberian Rubber Corporation nevű angol társaság. Azonban 1917-ben ez megbukott és vállalatát az amerikaiak vették át, akik hamarosan 35 ezer k. holdat irtottak ki, de ezt sem tartották elegendőnek, mert összesen 700 ezer hold földet vettek bérbe a pénzben szűkölködő néger köztársaságtól 99 évre. A bér 6 cent minden művelés alá fogott 1—1 acre föld után, továbbá 1% kiviteli vám és 5 millió dollár kölcsön 1%-ra.

A nagy arányban megindult munka azonban hamarosan elakadt. A Firestone Tire and Rubber Co. nevű társaság ugyanis kikürtölte, hogy pár év múlva 30 ezer amerikai dolgozik a libériai ültetvényeken. Libéria kormánya és lakossága megijedt és talán nem alaptalanul függetlenségét látta veszélyeztetve. Erélyesen ellentmondott a tervnek és kijelentette, hogy 1500 fehér embernél többet nem enged be az amerikai gumiültetvényekre. Ezzel a szépen és biztatóan indult vállalkozás megfeneklett. Fehér munkások híján az ültetvények tisztán néger munkásokra, még pedig csaknem kizárólag a lustaságukról híres libériai néger munkásokra támaszkodhatnak. Ilyen körülmények között pedig nagyarányú gumitermelésről szó se lehetett.

Az angolokat, ha izgatták is ezek a tervek, meg nem rémítették, mert mint tapasztalt gyarmatosítók, jól tudták, hogy máról holnapra nem lehet pár millió őserdőt kiirtani és még kevésbbé annak helyén gumifa-erdőt elővarázsolni. A Stevenson-terv mégis halálos sebet kapott két oldalról is. *Az elkeseredett amerikaiak takarékoskodni kezdtek.* Az elhasznált, elrongyolt kaucsukot újra feldolgozták. Igaz, hogy a másodszor feldolgozott gumi (reclaimed rubber) semmi tekintetben se versenyezhet a friss kaucsukkal, de másodrendű célokra megfelel. 1925-ben 137 ezer, 1927-ben 190 ezer tonna régi gumi került újból forgalomba. Ez a tekintélyes mennyiség csapást jelentett a keletindiai angol gumitermelésre.

Egymagában azonban ez még nem lett volna veszélyes, mert közben az automobil gyártás rohamosan fejlődött. A kereslet tehát a reclaimed rubber fokozott használatára ellenére is folyton nőtt. Nagyobb csapás volt, hogy Holland-India egyáltalán nem követte az angolokat, sőt iparkodott a kedvező helyzetet kizsákmányolni: Jáván és a többi szigeteken 1922-ben 340 ezer hektáron termeltek gumit, 1930-ban már 567 ezer hektáron, sőt a jávai bennszülöttek erősen fellendülő gumitermelését is tekintetbe véve kb. 900 ezer hektáron. Amíg az angol ültetvényesek termelésüknek csak 70%-át dobták piacra, hogy így áruelvonás útján áremelkedést idézzenek elő, Holland-India fokozott termeléssel iparkodott a hiányt pótolni. Az első években a nagy kereslet miatt az angoloknak nem okozott bajt. Így történt, hogy a Stevenson-terv eleinte sikert aratott. Később (1926 táján) a holland gyarmatok versenye mind erősebb lett, ezért az árak eleinte lassan lemorzsolódtak, majd zuhanásszerűen estek. Természetesen közben folyton nőtt az angol gumitermelés is, mert mindig újabb ültetvények érték el a produktív kort. Csakhamar nagyarányú túltermelés mutatkozott: 1925-ben 84 ezer tonnával, 1926-ban 103 ezer, 1927-ben 170 ezer, 1928-ban 270 ezer, 1929-ben 389 ezer tonnával.¹ Érthető, hogy így a Stevenson-terv tarthatatlanná lett.

Ha a holland ültetvényesek is csatlakoztak volna a tervhez, nagyszerű eredményt ért volna el továbbra is, mert 1928-ban a fogyasztás már olyan nagy volt (667 ezer tonna), hogy elérte a közben szintén alaposan megnövekedett gumitermelést. Az angolokat azonban erősen nyomta a 270 ezer tonnára növekedett eladatlan készlet és izgalomba ejtette a holland gyarmatok erős térfoglalása. Holland-India 1922-ben még csak 23%-kal szerepelt a világkereskedelemben, 1928-ban ellenben már 40%-kal,

¹ Magyar Stat. Szemle. 1933. 438. l.

természetesen az angolok rovására. Veszélyes mértékben növekedett (80 ezerről 100 ezer tonnára) a jávai bennszülöttek magánbirtokain termelt gumimennyiség (native rubber) is. Joggal félni lehetett, hogy az angol gumi lassankint elveszti legjobb piacait.

Az angol kormány nehéz helyzetbe került : a Stevenson-terv megszüntetése újra megindítja a veszteségteljes árzuhanást, ha meg ragaszkodnak hozzá, elvesznek a piacok. Hosszú fontolgtatás után mégis a terv megszüntetése mutatkozott előnyösebbnek, vagy helyesebben kevésbé rossznak. 1928-ban, tehát, bár sokan ellenezték, a *Stevenson-tervet megszüntnek* nyilvánították. Az előre látott következmények hamarosan mutatkoztak annak ellenére, hogy a következő években a *gumiifogyasztás* alaposan megnövekedett (1928-ban 667 ezer tonna, 1929-ben 876 ezer tonna, 1930-ban 833 ezer tonna, 1931-ben 810 ezer tonna). A nyersgumi fontja 1929-ben még 1 pengő körül volt, 1932-ben azonban csak 35—40 fillért fizettek érte. Ez az ár már veszteséget jelentett legalább is az új ültetvényesek számára (a régiek ugyanis a konjunktúra idejében, mint láttuk, bőséges nyereséget könyveltek). A gumi áresésével kapcsolatban természetesen a részvények ára is alaposan leesett. Átlag 40—50%-ra tehető a veszteség, ami 100 millió font befektetett tőke mellett 46—50 millió fontot jelentett pénzben. A veszteség súlyosságát növelte, hogy a gumiültetvények részvényei jobbra angol kistőkések, munkások stb. birtokában voltak.¹

A helyzet később még rosszabb lett, mert a világhelyességgé fajuló gazdasági válság a gumi árát még jobban letörte. Az Unió pl. 1929-ben 466 ezer tonna gumit használt fel, 1932-ben ellenben 151 ezer tonnával kevesebbet : 315 ezer tonnát. A gumi nagyobb részét ugyanis az autógyárak használják el. A gazdasági válság követ-

¹ Vogts : i. c. Geopolitik. 1928. 828. I.

keztében azonban 1929 után az autógyártás rohamosan hanyatlott, mint az alábbi kimutatásból látható :

1924-ben 4.1 millió autó készült, 1926-ban 5 millió, 1928-ban 5.2 millió, 1929-ben 6.3 millió, 1930-ban 4.1 millió, 1931-ben 3 millió, 1932-ben 2 millió, 1934-ben 1.7 millió.

Az angol gumit ért csapást azonban a holland gumi is megérezte. Ez végre jobb belátásra bírta a holland ültetvényeseket is. Újra megindultak a tanácskozások és 1934-ben az amerikaiak tiltakozása ellenére új gumitröszt keletkezett, amelyben már a holland gyarmatok is benn voltak. Az új terv szerint 1934—1939 között tilos új gumültetvényt alapítani és a régieknek is csak 20%-át szabad ez alatt az idő alatt megújítani. Sőt tilos a gumifák magvait, csemetéit kivinni. Ez az utóbbi rendelkezés természetesen éppen olyan, mint régebben a hasonló brazíliai tilalom. Az új terv tulajdonképen csak ez eddigi ültetvényesek monopóliumát akarja biztosítani, de a fejlődésnek azért nem vágja el útját, mert 1934—1939 között 1 millió tonnáról 1.250 millióra szándékozik a világtermelést emelni. A megegyezés eredményes is lett, mert sikerült a gumi árát 25—40 fillérről 80—100 fillére emelni, vagyis a veszteséges gazdálkodást megszüntetni. Többet egyelőre nehezen érhetnek el, mert a kaucsukgyárak, főként az amerikaiak, újból fenyegetődznek hol a műkaucsukkal, hol pedig brazíliai ültetvényekkel. Ford állítólag 35 millió dollárt szánt erre a célra. Valószínű azonban, hogy mindez csak ijesztgetés. Közben a gumitermelők erős propagandát fejtenek ki a gumi érdekében. Hírek szerint újabban már utcaburkolatnak is eredményesen használják a másodrendű gyártmányokat.

Versengés a kőolajért.

Az ipari nyersanyagokért világszerte dúló harc lehevesebben a kőolajért (petroleum) folyik. Ennek oka, hogy a kőolaj nemcsak a gazdasági életben fontos, sőt mondhatjuk ma már nélkülözhetetlen, hanem a mindjobban gépesített, mechanizált hadseregben is. Az olyan sokat emlegetett *olaj-szankció* az olasz-abesszín háborúval kapcsolatban köztudatba vitte a kőolaj fontosságát a modern háborúban. Benzin nélkül a repülőgépek, tankok, gépkocsik, sőt jórészt a hadihajók is tehetetlenek lennének. Éppen ilyen a helyzet a gazdasági életben, főleg a közlekedésben. 1910-ben a járművek 90%-a kőszén használt és csak 2,67%-a működött petróleummal, 1928-ban azonban a kőszén használata mindössze 63%, a kőolajé ellenben 28%. A nagyarányú emelkedést a gépkocsik számának ugrásszerű növekedése csak részben idézte elő (1910-ben 11 millió, 1928-ban 28 millió, 1934-ben 35 millió stb.), mert hasonló arányú emelkedést okozott a repülőgépek, valamint a benzinfűtésre áttért vonatok, hajók szaporodása.

A kőolajkereslet legjobban a nagy *imperialista államokban* szökött fel: az Unióban, Nagybritanniában, Oroszországban, Franciaországban, Japánban, Itáliában és Németországban, mert a hadsereg gépesítése és a közlekedés fejlesztése itt volt legnagyobb arányú. Kisebb mértékben természetesen más államokban is megállapítható ugyanez a törekvés. Magában véve ez még nem okozna politikai versengést, hatalmi harcot, hiszen más fontos nyersanyagokban is idegen termelő területekre vannak utalva ugyanezek az államok (gabona, hús, bőr, kaucsuk, gyapot, kávé stb.), de a petroleumtermelés két különös jelensége szinte magától értetődően kiváltja az éles politikai színezetű versengést.

Első ilyen körülmény, hogy a köszénhez, vasérchez viszonyítva a kőolaj előfordulása *aránylag kis részeire szorítkozik Földünknek*. A nagyhatalmak közül egyedül az Uniónak és Oroszországnak vannak kiadós kőolaj forrásai, a többi nagyhatalom mind idegenből kénytelen szükségletét fedezni. Különös játéka a sorsnak, hogy bár Nagybritánia közvetlen ura a Föld egyharmadának, kőolajban gazdag területe, gyarmata nincs. India, Borneo és Trinidad termelése eléri ugyan a 30 millió barrelt (1 barrel 15 hl.), de mivel Nagybritánia fogyasztása 50 millió barrelre tehető, a szükségletét csak kis részben fedezi a saját termelés.

Az Usán és Oroszországban kívül a legbőségesebb kőolajforrásokat *Mexikóban, Venezuelában, Perzsiában, Romániában, Mezopotámiában, Peruban, Argentínában* stb. találjuk. A felsorolásból is nyilvánvaló, hogy ezek kevés kivétellel politikai és gazdasági tekintetben gyenge államok. Kész zsákmányai az imperialista törekvéseknek. A kőolaj után törtető hatalmak politikai és gazdasági nyomása tehát könnyen érvényesülhet.

Még élesebbé teszi a kőolajversengést az a körülmény, hogy a források éppen nem kimeríthetetlenek. Ezért még a kőolajban gazdag államok is folyton újabb kőolajmezők után kutatnak, hogy a tartalékot biztosítsák. Ez magyarázza, hogy az angol, francia, olasz stb. vállalkozások azonnal szemben találják magukat az Usával, sőt gyakran a Szovjettal is.¹

A kőolajkereskedelemben a legtöbb állam eddig megelégedett a fogyasztás pótlásával. Ma azonban az olasz példán okulva, különösen a kisebb fogyasztók iparkodnak bizonyos tartalékot felhalmozni, mert háború esetén egyik napról a másikra megszűnhet minden bevétel.

¹ W. Flemmig : *Lage und Aussichten der Weltpetroleumproduktion*. Zeitschrift für Geopolitik, 1928. 643—650. II.

Petroleum, azaz benzín nélkül pedig éppen a legfontosabb hadigépek elvesztik értéküket. A tartalékolásra egyébként már régebben is volt példa. Az 1923. évi tokió-yokohamai földrengés alkalmával pl. tömérdek petroleum semmisült meg: a japán tengerészet és hadsereg tartalék-készlete.

Az imperialista hatalmak azonban nem elégsznek meg ezzel az állapottal. Nem egyszerű vásárlói akarnak lenni a kőolajnak, mint pl. a gabonának, gyapotnak, kaucsuknak, vasércnek stb., *hanem tulajdonosai* egyes, még pedig lehetőleg minél kiadósabb *kőolaj-vidéknek*. *Ez a törekvés teszi politikai jellegűvé a kőolajgazdálkodást*. Maguk a kormányok nyíltan csak ritka esetben vallanak színt, mert a harc rendszerint a dédelgetett nagy petroleumtársaságok között zajlik le. Szükség esetén azonban éppen nem vonakodnak hatalmi szóval intézni el a vizsályt. Anglia pl. pár évvel ezelőtt hadihajóival akart nyomást gyakorolni a perzsa kormányra, amikor az *Apoc* (Anglo—Persian Oil C.) kizsákmányoló eljárását nem volt hajlandó tovább túrni. Közismert dolog az is, hogy az utóbbi évtizedek mexikói forradalmaiban, a paraguay-bolíviai háborúban és a világháború arab felkelésében a petroleumkérdés döntő szerepet vitt.

Az iraki kőolajversengés.

Irakban (Mezopotámia), Mosszul vidékén már régen, még a század elején megkezdték a kőolaj kiaknázását. De egyideig se gazdasági, se politikai jelentőségre nem emelkedett a vidék. Megváltozott a helyzet, amikor a nagy német imperialista tervezgetés: a bagdadi vasút egyre valószínűbbé vált. Először az angolok eszméltek rá a mosszuli petroleum fontosságára és értékére. 1903-ban Konstantinápolyban d'Arcy angol pénzember az angol diplomácia segítségével roppant nyomást gyakorolt a török kormányra, hogy a kőolaj kiaknázását az angol

társaságoknak biztosítsa. Mivel sikert nem ért el, 1905-ben megismételte ezt még erőteljesebben. A török kormány azonban német támogatással most is el tudta hárítani a veszedelmet. Az angol siker — mint azt a törökök megérezték — világháború nélkül is előbb-utóbb Mezopotámia elszakadását idézte volna elő.

Az angol nyomás azonban nem csökkent és végül is engedni kellett, bár nem teljesen az angol követeléseknek megfelelően. 1914-ben megalakult a Török Kőolaj Társaság német-holland-angol tőkével. Munkára azonban már nem került sor, mert hamarosan kitört a világháború. Anglia már a háború kezdetén programjába vette a mezopotámiai kérdésnek angol érdekű megoldását, de egyelőre erről hallgatott. Kellemetlenül érintette 1916-ban a francia kormánynak az a követelése, hogy a háború befejeztével a mosszuli petroleumforrásokat Franciaország kapja meg. A béke kedvéért Anglia a Sykes-Picot egyezményben (1916) elfogadta Franciaország kívánságát. Azonban hamarosan módot talált, hogy ezt az egyezményt hatálytalanítsa. Zsoldjába fogadta Elő-Ázsia arab törzseit azzal az ígérettel, hogy a háború győzelmes befejezése után függetlenek lesznek. Ígéretét meg is tartotta, mert Mezopotámia Mosszul vidékével együtt Irak néven önálló arab állam lett, de *angol felügyelet alatt*. Franciaország kénytelen-kelletlen beleegyezett ebbe.

A kőolajkérdés ezzel azonban még nem oldódott meg. A görögök felett győzelmes ankarai kormány u. i. 1923-ban bejelentette, hogy Mosszul és vidékére igényt tart, mert a lakosság ott 85%-ban török és kurd. Az angolok viszont azt állították, hogy legfeljebb csak 8% lehet török. A kiküldött vegyes bizottság, amelyben gróf Teleki Pál is részt vett, Irak, illetve Anglia javára döntötte el a kérdést.

Még javában folyt a politikai vita, amikor a kőolajtársaságok is megkezdték a versengést koncesszióért

egymás között. A régi török kőolajtársaság természetesen szóhoz sem jutott. Hosszas és szenvedélyes harc után megalakult az I. P. C. (Iraq Petroleum Co.), még pedig a következőképpen: Shell-Dutsch 25%-os, Anglo-Persian 50%-os és francia csoport 25%-os részesedéssel. Mivel az Apocon (Anglo-Persian) kívül a Shell is angol érdekelt-ség, a mosszuli kőolaj 75%-a angol kézre került.

Az angol társaságok azonban nem sokáig örülhettek a könnyen szerzett zsákmánynak, mert a Standard Oil Co. képében az USA is részt kívánt az iraki kőolajból. Itália, mint sok más alkalommal, most is elkésett, pedig mint a későbbi fejlemények megmutatták, életbevágóan fontos alkalmat hanyagolt itt el. Újabb szenvedélyes gazdasági és politikai vita támadt az Unió és Nagy-britannia között. Végül is Nagybritannia engedett és az Apoc 50%-ból 25%-ot átengedett a Standardnek, sőt a törökök is kaptak 10%-ot 25 évre, mert az ú. n. brüsszeli határt csak így voltak hajlandók elismerni. A fontos kérdés megoldásában legjellemzőbb, hogy Irakot, a tulaj-donos államot egyszerűen meg se kérdezték, még kevésbbé kérték hozzájárulását.

A Standard, illetve az USA eljárása jellemző példája a modern kőolajpolitikának. Új forrásokra legalább is jelenleg semmi szüksége nincs, hiszen az amerikaiak túlermeléssel dolgoznak. A Standardnek nem is volt szándékában új forrásokat nyitni, sőt az első években egyenesen azon dolgozott, hogy az iraki petroleum-forrásokat egyelőre ne nyissák meg. Másszóval az USA Mezopotámiában is tartalékról akart elsősorban gondoskodni. A többi társaság azonban kieroszakolta a kőolaj-termelés megindítását. A másik célja az USA-nak az volt, hogy Elő-Ázsiában is megvesse a lábát, részint gazdasági, részint pedig politikai értelemben. Az USA az iraki kőolaj-nak fontos szerepet szánt az esetleges amerikai-japán összeütközés esetén. A Fülöp-szigeteket védő hajók,

repülőgépek sokkal könnyebben juthatnak az iraki, mint az amerikai kőolajhoz. Imperialista célokat követ jórészt Nagybritannia és Franciaország is. Nagybritannia egyre hatalmasabb méretekben építi ki földközi-tengeri támasz pontjait nemcsak a legutóbb fellángolt angol-olasz viszály miatt, hanem mert itt őrzi a Dardanellákat, sőt részben innen védi Indiát és Kelet-Ázsia érdekeit. Az iraki és perzsiai kőolaj az angol földközi-tengeri és ázsiai imperializmusnak egyik legfontosabb tényezője. Haifában már befejezéshez közelednek a hatalmas erődítések és a csöveken idevezetett iraki petroleum számára a finomítók és tartályok. A szíriai Tripoliban viszont a franciák dolgoznak hasonló építkezéseken. A németektől rettegő franciák számára a Földközi-tenger a legbiztosabb hajózási terület. Kőolaj szükségletét tehát Irakból szerezheti be legkisebb veszedelemmel. Sokat számít természetesen az is mindkét államnál, hogy az iraki kőolaj saját tulajdona és nincs alávetve más államok jóakaratának és szankciós határozatának. Háború esetére tehát mindkét állam a petroleumban és sok más fontos nyersanyagban biztosítani akarja a maga számára az autarkiót legalább is részben. A sokat emlegetett szankciók pedig az ilyen államokkal szemben hatástalanok. Jelenleg teljesen hiábavaló volna szankciókat rendelni az USA, Oroszország, Nagybritannia és részben Franciaország, valamint Japán ellen. A Népszövetségnek ez a fegyvere és minden más is csak a nagy bevitelre szoruló államokkal szemben hatásos. Ezért könnyű vele visszaélni.

A perzsa kőolaj.

Perzsia kőolajban Földünk egyik leggazdagabb állama. Az Irakkal szomszédos részeken és a Káspi-tenger környékén rendkívül gazdag kútjai vannak. 1895-ben a híres angol hírszolgálati iroda megalapítója: Reuter, majd az iraki kőolajharcból már ismeretes d'Arcy nagy terü-

letekre szereztek olajkutatási engedélyt. Tíz évi munka után sikerült is a legjobb kőolajvidékekre ráakadni. Rögtön megalakult az Anglo-Persian Oil C., amelyben főreszvényes különösképen a brit tengerügyi hivatal lett. Hogy Perzsia ebbe beleegyezik-e vagy sem, azt nem is kérdezték. Az orosz-angol nyomás között vergődő perzsa kormány örült, hogy végre az angolok pénzt is ígérnek, mert a szerződés szerint a nyereség bizonyos hányada a perzsa államot illeti. Az Apoc azonban éppen nem volt nagylelkű, mert más oldalról kárpótolta magát bőven. Kivonta magát a jövedelemadó alól. Monopóliumot szerzett Perzsia egy részének petroleummal való ellátására és minden perzsa beleszólás ellen biztosította magát azzal, hogy az üzleti eljárás ellenőrzését nem engedte meg. Az APOC tehát állam lett államban. Monopóliumának pedig az lett a következménye, hogy az egész világon Perzsiában volt legdrágább a kőolaj.

A perzsa kormánynak már kezdettől fogva nem tetszett az APOC működése, de nem tehetett ellene semmit még akkor sem, amikor a háború folyamán még a szerződésben kikötött százalékos részesedést se kapta meg. Végül is Perzsia valószínűen a Standard és Moszkva támogatásában bízva, a szerződést felmondta. Angliában nagy felháborodás tört ki erre. De hiába való volt mindez, mert Perzsia nem engedett még akkor sem, amikor Anglia a földközi-tengeri hajóhadat mozgósította. Erre az angol kormány is rájött, kik állnak Perzsia mögött. Hogy az értékes és életbevágóan fontos kőolajforrásokat ne engedje a Standard és az Asneft, azaz az USA és Moszkva részére, kedvezőbb feltételeket ajánlott Perzsiának. A pénztelen Perzsia elfogadta az ajánlatot, mert átlátta, hogy jobb lesz az APOC működését tovább tűrni, mint a Standard vagy az Asneft társaságot uralomra engedni. Az angolok legalább biztosan tovább is termelnek, míg a Standard vagy az Asneft visszafejlesztené a termelést.

Ezeknek ugyanis semmi érdekük, hogy nagynehezen elhelyezhető termelésüknek versenytársát emeljék. Egyelőre tehát Perzsia kénytelen túrni, mint sok más gyenge állam is, az erősebb kizsákmányolását.

Románia harca a román kőolajért.

A román petroleumtermelés körülbelül 40 esztendő. Először ez is az állam kezében volt, de 1903-ban sikerült a német tőkének megvetnie a lábát. Ekkor alakult a Steaua Romana. A németeket hamarosan az angol Shell társaság is követte, amely az Astra Romanat alapította. A háború után a németek elvesztették a román petroleumot. Új társaság alakult angol, francia, amerikai és román tőkével. Igaz, hogy az új társaság részvényeinek többsége (50,1%) román kézben maradt, de ez csak látszat volt, mert valójában a Shell és a Standard irányította a termelést és eladást, még pedig Románia kárára. Végre Bratianu Vintila megsokalta a visszaélést és 1924-ben önálló román kőolajpolitikát kezdett kifejleszteni. A Shell és Standard azonban olyan gyilkos versenybe fogott, hogy a román kőolaj egymásután elvesztette piacait. Bratianu kénytelen volt engedni a két petroleumhatalmassággal szemben. A helyzet ma is a régi, mert a román petroleum 83%-a angol és amerikai kézben van.

Mexikó sorsa és a kőolaj.

Mexikó sorsa az utóbbi négy évtizedben egyszerűen attól függött és függ ma is, hogy milyen kőolajpolitikát folytat. A meg-megújuló belső zavargások, forradalmak csaknem kivétel nélkül a petroleumkérdéssel kapcsolatosak. Bátran mondhatjuk, hogy *Mexikó áldozata kőolajgazdaságának*. A gazdasági imperializmus korában ez éppen nem egyedül álló eset. India, Egyiptom, Kína, Algír, Tunisz és sok amerikai állam szenvedti független állami életének megbénítását ilyen okok következtében.

Mexikóban is a század elején fűrták az első kőolajkutat. Erre az angol és amerikai társaságok ügynökei megrohanták Mexikót. Porfirio Diaz 1901—1911 között 56 ezer engedélyt adott ki, illetve adott el, de ezzel eladta az országot is. Először a Standard vetette meg a lábát, azonban az angol Mexican Eagle hamarosan erős versenytársa lett. Erre a Standard megvesztegette Madero, mexikói politikust, aki lázadást szított. Washington sietett a lázadót elismerni elnöknek. Madero azonban hamarosan éppen úgy a Standard hatalma ellen fordult, mint korábban Diaz, sőt így járt el utóda, Huerta is. Az USA erre megtagadta az elismerést (1914), sőt ravasz ürüggyel megszállta Vera Cruzt. Mikor ez se használt, Carranza vezetésével újabb forradalmat szított, amely természetesen sikerült.

Most ismét a Standard uralkodott, de nem sokáig. Carranza megtudta, hogy az USA háborús segítsége fejében azt követeli, hogy az angol társaság vonuljon ki Mexikóból. Carranzának sikerült ezt a veszélyt elhárítani, sőt még tovább is ment. 1917-ben új alkotmányt adott Mexikónak. Ennek 27. pontja szerint Mexikó minden természeti kincse nemzeti tulajdon és minden eddigi kutatási és bányászati engedély érvénytelen. Kimondotta továbbá azt is, hogy ezután minden idegen mexikói törvények alá tartozik.

Carranza ezzel a törvénnyel nemcsak az amerikaiakat, hanem az angolokat is maga ellen lázította. Meg is adta árát, mert új forradalom tört ki: Carranzát meggyilkolták. Utóda Obregon lett, de nem sokáig. Vámot vetett ki az országból kivitt termékekre, főleg a kőolajra. Erre az USA visszavonta elismerését, a két idegen vállalat pedig abbahagyta a termelést és így megszűnt a kivitel. Majd megvették a legnagyobb mexikói lapot és 1932-ben újabb forradalmat szítottak, amelyből a hirhedt Calles került ki győztesen.

Calles eleinte egyszerű eszköze volt a petroleum-társaságoknak, de később Moszkva és az orosz Asneft megnyerte magának. Moszkva egyrészt a világ második petroleumtermelő államát akarta magának megszerezni és így csapást mérni a két legnagyobb kapitalista államra, másrészt a folytonos forradalmak következtében meggyengült népet eszméinek megnyerni. Calles moszkvai segítséggel a Standard és a Mexican Eagle ellen fordult. Az egyházi javak elkobzása részben erre a harcra szolgált. Különös eredményt azonban nem ért el, sőt mivel a kapitalista olajtársaságok közben kiegyeztek az oroszokkal, abba is hagyta a küzdelmet. Az USA kormánya jórészt azért nem avatkozik bele a mexikói vallás üldözésébe, mert a jelenlegi kormány megfelel petroleumpolitikájának. Kész azonban akár fegyveresen is közbelépni, mihelyt a Standard érdekei forognak veszélyben.

Venezuelában, Peruban, Kolumbiában hasonló helyzet van, mint Mexikóban. Az államok, népek békéje, élete attól függ, hogy milyen petroleumpolitikát folytatnak. A legújabb *paraguay-bolíviai háború* lényegében kőolajháború volt. A Gran Chacóban 1931-ben Luiz de Torres petroleumot talált. Először Paraguay kormányával tárgyalt. Erre a hírré a Standard is hirtelen megjelent Asunciónban. A Shell azonban ügyesebb volt, mert Torrest még a Standard megérkezése előtt Bolíviába szöktette. A két nagy petroleumtársaság izgatására véres háború tört ki a vitás területért. Éveken át ölték egymást a két ország fiai két olajtársaság érdekében.

A lázas kőolajkutatásnak annyiban megvan az eredménye, hogy a termelés rohamosan növekszik mindenütt annak ellenére, hogy a források közül sok kimerült már. Mivel a mai világválság a termelést itt-ott csökkentette, tájékozódásul az 1924. és 1927. évi adatokat közöljük:

	1924-ben		1927-ben
	millió barrel		millió barrel
Usa	714		900
Mexikó	140	«	63
Venezuela . . .	8·7	«	60
Oroszország .	45	«	70
Perzsia	32	«	39
Románia	13	«	28
Holland-India	20	«	20
Peru	7·8	«	11
Brit-India . . .	8	«	8
Argentina . . .	4·6	«	8
Kokinkína . .	0·4	«	14
Lengyelország	5·6	«	5·6
Irak (1934)			5

Az újabb években (1927 után) a legtöbb helyen még emelkedett a termelés, csak Mexikóban esett vissza erősen az örökös belső forrongás miatt. Az USA 1930-ban 1 milliárd barrelt termelt, de 1931-ben már csak 850 milliót. Meglepő Oroszország állandó növekedése (1927-ben 70 millió barrelt, 1930-ban 119 millió, 1932-ben 156 millió barrelt). A természetes kőolajtermelést újabban erősen fenyegeti a mesterséges kőolajgyártás. 1935-ben Németország 1 millió tonna mesterséges benzint gyártott kőszénből.¹

¹ Irodalom : Flemmig : i. c. és Rabl : Das Öl und die kleinen Nationen Geopolitik. 1934. 423—29, 489—495. II.

A gyarmatosítás.

A gyarmatosítás geopolitikai szempontból tekintve nem más, mint valamely nép eredeti *életterének kitérítése* abból a célból, hogy *gazdasági, társadalmi vagy politikai életét könnyebbé, virágzóbbá* tegye. A gyarmatosítás mindig a területszerző nép kisebb-nagyobb méretű áttelepedésével jár.

A gyarmatosítás igen régi, több évezredes jelenség. Már az ókorban hatalmas gyarmatosító mozgalmakat figyelhetünk meg az egyiptomiak, de különösen a föníciaiak, görögök történetében, legnagyobb arányban pedig a rómaiaknál. A gyarmatosítás okai régebben is nagyjában ugyanazok voltak, mint ma: a *túlnépesedés*, az *élelmiszer- vagy ipari nyersanyaghiány* és végül *társadalmi, vallási vagy politikai viszályok*. Ezeken kívül mindig voltak és vannak ma is olyan gyarmatosítási törekvések, amelyeknek célja *tisztán hatalmi*.

Az ókori és az újkori gyarmatosítás között *számos lényeges különbség* van. Az ókori görögök és föníciaiak nem igazi, mai értelemben vett gyarmatokat alapítottak, hanem úgynevezett *leányvárosokat*. Ezek a gyarmatvárosok, bár keletkezésüket az anyavárosnak köszönhették, mégis *teljesen független* politikai, gazdasági és társadalmi életet éltek. A régi városhoz érzelmi kapcsolatokon kívül legtöbbször semmi más se fűzte őket. Ezek az érzelmi kapcsolatok arra teljesen elegendők voltak, hogy az alapító város ellenségeit saját ellenségüknek

tartsák, sőt néha még ugyanezen alapon szoros gazdasági összeköttetésben is maradtak. Az ókorban legtöbbször ez az utóbbi volt a cél, hogy t. i. a gyarmatváros segítse az anyaváros életét, adja tovább ennek ipari termékeit és viszont szerezzen, termeljen olyan cikkeket, amelyekben az szükségét szenved (gabona, gyapjú, érc stb.). A legtöbb főníciai és görög gyarmat tulajdonképpen *kereskedő telep* volt a barbár, iparral nem foglalkozó törzsek területén.

Az ókori gyarmatokkal szemben az *újkori gyarmatosítás célja sohasem független, új politikai egységek alapítása volt*, hanem ellenkezően, mindig az anyaországtól politikai és gazdasági tekintetben *teljesen függő helyzetben* lévő területszerzés. A görög és főníciai gyarmatokban a gyarmatos *az új gyarmatváros polgára* lett, ellenben a modern gyarmatokban élő fehér gyarmatos *az anyaország polgára*. Jelentékeny különbség végre az is, hogy az ókorban, sőt részben a középkorban is a gyarmatosítás többnyire *magánvállalkozás* volt. Az ókorban az új gyarmatosítás sokszor, sőt talán legtöbbször a következőképpen történt. Egy vagy több világlátott ember kiszemelt valahol településre alkalmas helyet. Otthon iparkodtak a kiválasztott hely előnyeit közhírré tenni. A túlszűfolt és többnyire feszült politikai életet folytató görög politikusokban mindig csoportosan akadtak emberek, akik az otthoni viszonyokkal elégedetlenek voltak és ezért csak alkalomra vártak, hogy másutt kereshessenek maguknak új otthont. A jó hír hallatára többszázan összebeszéltek és hajóra szállva a kiszemelt települési helyre költöztek. Ha a gyarmatosítók békével váltak meg régi hazájuktól, akkor annak bőséges támogatását, segítségét is élvezték: hajókat, élelmet, felszerelést stb. kaptak. Ha azonban az elégedetlen elemek távoztak, ezek már csak saját anyagi erejükre támaszkodhattak.

A modern gyarmatosítás egészen más. *Ez mindig állami kezdeményezés*. A gyarmatosító állam gondoskodik a gyar-

mat területének megszerzéséről és az ezzel kapcsolatos nemzetközi politikai kérdések békés vagy háborús elintézéséről és a gyarmatosok biztonságáról. A régi időkben ez mind a gyarmatosok feladata volt, vagyis akkor a gyarmatosítók mint önálló politikai felek szerepeltek.

Kétségtelen, hogy ezek az említett különbségek élesen elkülönítik a régi (ókori és középkori) és az újkori gyarmatosításokat. Azonban nem szabad mégse ezeket *feltétlenül jellemző* sajátságoknak tartani. Az ó- és a középkorban is találkoztunk ugyanis modern értelemben vett gyarmatosítással, és az újkorban is akad olyan gyarmatosítás, amely keletkezése és kialakulása alapján inkább mondható régi, mint modern gyarmatosításnak. A görög és a főníciai gyarmatok közül nem egy éppen olyan tiszta állami jellegű vállalkozás volt, mint a legújabb gyarmatalapítások. Viszont az újkorban is sok gyarmat magánvállalkozásnak köszönheti keletkezését. Indiát pl. a portugálok állami erővel kezdték gyarmatosítani, a hollandok, franciák, de különösen az angolok azonban kereskedelmi társaságaik révén vetették meg itt lábukat. Elő-Indiát a Kelet-Indiai társaság (East India Company 1600.) szerezte meg az angol birodalomnak.

Gyarmatalapítással a mai köztudat szerint csak a fehér ember foglalkozott. Az kétségtelen, hogy nincs a világnak még egy faja, amely olyan hatalmas terjeszkedést mutatott volna vagy mutatna, mint a fehér ember. Azonban a színes fajok is próbálkoztak nem egyszer gyarmatalapítással. Legkiválóbbak ezen a téren a *kínaiak*, akik Belső-Ázsiában hatalmas területeket népesítettek be. Gyarmataik segítségével tölték birodalmuk határát mindig nyugatabbra. Nagy gyarmatosítók voltak régebben az *arabok* is, mert az Indiai-óceán partvidékein Afrikától Ausztráliáig régebben mindenütt lehetett arab telepet találni. Ezek az arab gyarmatok azonban többnyire csak kereskedő-telepek voltak, bár egyes helyeken, pl.

Szunda-szigeteken, igazi nagy gyarmatokat is alapítottak. Ma már az arabok, kínaiak, hinduk stb. csak szétfolynak az Indiai-óceán mentén, de igazában nem gyarmatosítanak. Hiányzik ugyanis a modern értelemben vett gyarmatosítás egyik fő kelléke, t. i. a benépesített területnek az anyaországgal való politikai kapcsolata.

Belső gyarmatosítás.

A külső gyarmatosítástól meg kell különböztetnünk a *belső gyarmatosítást*. Lényegében véve ennek is az a célja, mint a külső gyarmatosításnak (az élettér növelése), sőt az eljárás is (új népesség beköltözése, új települések alapítása az eddig nem művelt vagy rosszul művelt földek, bányák, erdők stb. fokozott mértékű kihasználása) ugyanaz, mint a külső gyarmatosításnál, de mégis nagy különbség van a kettő között. A külső gyarmatosítás a gyarmatosító nép életterét *eddigi határán kívül* nagyobítja, a belső gyarmatosítás ellenben tulajdonképen az eddigi élettér nagyságát nem növeli, hanem csak jobban kihasználja, kiaknázza annak egyes elhanyagolt részeit.

Külső gyarmatosítással rendszerint csak tenger mellett élő népek foglalkozhatnak. Kivétel azonban itt is van, mert pl. a középkorban a németek valóságos gyarmatosítással terjesztették birodalmukat: a német élettért kelet felé. A Keleti-tenger melléke a középkor folyamán tulajdonképen német gyarmat volt. Még jobb példa talán Oroszország, amely keleti határán talált hatalmas gyarmatosításra kiválóan alkalmas területet: Szibériát. Rendszerint azonban a gyarmatok csak tengerentúli területeken keletkezhetnek. A tengertől elzárt vagy erősen szárazföldi jellegű népfelteleknek régebben se tudtak és ma sem tudnak tengerentúl gyarmatokat szerezni, hiszen hiányoznék közöttük a feltétlenül szükséges zavartalan összeköttetés. Az ilyen szárazföldi államok

régebben és ma is szaporodó népességüket belső gyarmatosítás útján igyekeznek megélhetéshez juttatni. Ebben a tekintetben különösen a németek értek el kiemagasló eredményeket, de ugyanezt állíthatjuk, mégpedig joggal, a hollandokról is. A németek és a hollandok is lecsapolásaikkal hatalmas területeket hódítottak meg a mezőgazdaságnak. Joggal mondhatta II. Frigyes az Odera vidékének szabályozása után, hogy Szilézián kívül még egy tartományt hódított meg, mégpedig sokkal kevesebb költséggel és teljesen vér nélkül. A hollandok óriási teljesítményei legújabbban pl. a Zuider-tó lecsapolása, minden más nép hasonló természetű munkáját felülmúlják.

Magyarország is óriási munkát végzett már belső gyarmatosítással, sőt azt mondhatjuk, hogy talán Európa egyetlen államában sem találkozunk legalább is az újkorban olyan hatalmas arányú belső gyarmatosítással, mint éppen hazánkban. Sajnos azonban ez a belső gyarmatosítás nem annyira az addig elhanyagolt míveetlen földek kihasználását, hanem Magyarország középső területeinek *újból való megszállását jelentette*. A másfél évszázados török uralom alatt az Alföld és a Dunántúl a Bakonyig csaknem tökéletesen elnéptelenedett. A török kiverése után egy évszázadon keresztül szakadatlan gyarmatosító munka folyik ezeken a vidékeken. A külföldiek úgy vándoroltak hazánkba, mint akármely tengerentúli gyarmatba. A különbség azonban mégis az volt, hogy ezek a bevándorló gyarmatosítók nem saját országuk életterét növelték, hanem a magyar nemzet életterének üres részeit szállták meg.

A magyarányú belső gyarmatosítás azonban nemcsak sajnálatos események következménye volt, hanem oka lett éppen ilyen sajnálatos és a magyar nemzetre végzetes következményeknek is, t. i. a trianoni országrablásnak. A szerb, oláh és részben tót, német gyarmatosító tömegek beözönlése tette Magyarországot népességét olyan rend-

kívüli vegyessé. Ezek a hajdani gyarmatosítók utódai felhasználták az államalkotó magyar nép legelső elbukását, hogy az általuk benépesített, megszállt magyar élettér egyes részeit az egységes közép-dunai élettérből kiszakítsák és saját népükével egyesítsék.

Később is nagy belső gyarmatosítást tapasztalhatunk hazánkban nevezetesen az *árvízvédelmi munkák* megkezdése és a *tagosítás* után. Ekkor kezdett szétraizani az Alföld népe a tanyákra. A tanyarendszer sok tekintetben egészségtelen lehet, de mezőgazdasági szempontból a régi külterjes gazdálkodással szemben hatalmas fejlődésre mutat.

Napjainkban szintén sokszor halljuk a belső gyarmatosítást emlegetni, mert hiszen az új földbirtokpolitika a telepítéssel kapcsolatban nem egyéb, mint belső gyarmatosítás. Bár a trianoni békében hazánk területének kétharmad része elveszett, a megmaradt egyharmad részen még akad terület, amely a mainál jóval észszerűbb, belterjesebb kihasználásra vár, mint az eddigi volt. A régi Nagy-Magyarország pedig a mai 23 millióra tehető lakosságával rendkívül tág teret nyitna belső gyarmatosításra,¹ de természetesen csak mint a régi magyar állam tartozékai. Legújabban Itália folytat nagyarányú és eredményes belső gyarmatosítást Rómától délre a régi Pontini-mocsarak helyén.

A gyarmatosítás történetének rövid ismertetése.

Az európai népek közül először a görögök, majd a rómaiak folytattak nagyarányú gyarmatosítást. Mint a mai népek, ezek is iparkodtak műveltségüket a gyarmatosított területeken elterjeszteni. Ennek köszönhető,

¹ Ezt a kedvező körülményt a megszálló népek alaposan ki is használták már, amikor oláhok, szerbek, csehek tízezreit telepítették le.

hogy a Földközi-tenger partjain különösen keleten először nagyarányú hellén, majd pedig ennek hanyatlása után még nagyobb arányú római művelődés honosodott meg. Ennek a két klasszikus műveltségnek nemcsak emlékei élnek a hajdani gyarmatosított területeken, hanem sok tekintetben az ott lakó népek mai életében, művelődésében szervesen tovább folytatódott. A középkorban az olasz városok (Genova, Velence stb.) gyarmatosítottak erősen. Velence nemcsak a szemközt fekvő dalmát városokat, szigeteket népesítette be, hanem olasz telepekkel rakta meg Krétát, Rodoszt, sőt Ciprusz-szigetét is.

Az *igazi nagy gyarmatosítás* azonban csak Amerika felfedezése és az Indiába vezető út felfedezése után kezdődött. 1492 után a *spanyolok* százával, majd ezrével hajóztak át Amerikába. Valamivel később, 1898-tól kezdve, a *portugál* hajók szakadatlanul szállították a portugál katonákat, kereskedőket, iparosokat, hivatalnokokat Afrika körül Indiába egészen Kínáig. Később követték őket a hollandok, angolok, majd a franciák is. Alig hogy a *spanyolok* meghódították, gyarmattá tették Amerika nagyobb részét, Kaliforniától le egészen a Tűzföldre, amikor Észak-Amerika keleti partjain megjelentek már az első *angol gyarmatosok*, sőt ugyanakkor a *hollandok* is. Ez utóbbiak azonban nem sokáig örülhettek első amerikai gyarmatuknak, amelyet a mai New-York helyén alapítottak, mert az angolok kiszorították őket.

Ázsia déli részén a portugálok bármily erősen szervezték is meg india-maláji birodalmukat, a XVII. század végén kénytelenek voltak annak nagy részét a hollandoknak, angoloknak és franciáknak átengedni. Portugália hamarosan vissza is szorult a gyarmatosító népek ádáz versenyében, mert a kis ország nem bírta óriási kiterjedésű gyarmatait kellő emberanyaggal ellátni. Az indiai portugál birtokok elvesztése után csak Afrikában és Dél-Amerikában (Brazília) tudták egyelőre még birto-

kaikat megvédeni. Portugália kiesése után Dél-Ázsiában a *hollandok* kerültek uralomra, de ezeket hamarosan kiszorították az *angolok* és a *franciák*. Ugyanez a két nép a XVIII. században erőteljes lendülettel gyarmatosított Észak-Amerikában. Meglepő, hogy itt milyen nagyszerű eredményt értek el a franciák, akik nemcsak Kanadát, hanem a Mississippi medencét is meghódították.

Óriási jelentősége lett volna annak, hogyha itt a franciák alaposan meg tudták volna vetni lábukat. Az európai történelem valószínűen egészen más eseményekkel lett volna gazdagabb, mint így. A francia terjeszkedés azzal fenyegetett, hogy a keleti parton keletkezett angol gyarmatok előtt a befelé vezető terjeszkedést lehetetlenné teszi. Ezért a francia és angol gyarmatosok között a XVIII. század közepén véres háború tört ki. A háborúba a két anyaország, Angolország és Franciaország is beavatkozott. Ugyanebben az időben folyt az angolok és a franciák között az indiai háború is. A hosszú és véres *gyarmati háború* azzal végződött, hogy *mindenütt az angolok győztek*. Franciaország kiszorult Amerikából és Indiából. Mind a két helyen a brit lobogó jutott uralomra. Indiában ma már csak pár jelentéktelen francia gyartocska emlékeztet a hajdan szép fejlődésnek indult indiai francia gyarmatbirodalomra, Kanadában ellenben ma is legalább két-három millió francia él.

Franciaország a szerencsétlen háború következtében tulajdonképpen minden gyarmatát elveszítette. Nem-sokára azonban Angolországot is érzékeny csapás érte, mert az *északamerikai angol gyarmatok* hosszú harc után kivívták függetlenségüket. Ezzel Anglia Kanadától délre egész Észak-Amerikát elveszítette. Pár évtizeddel később Spanyolországot is elérte a gyarmatosító államok sorsa, hogy t. i. a művelődés útján megindult, önértetessé lett fehér gyarmatosok megúnván az anyaország kizsákmányoló politikáját és folytonos gyámkodását, önállónak

jelentik ki magukat. A XX. század elején Kaliforniától Argentínáig forradalmi hullám öntötte el Közép- és Dél-Amerikát. A sokáig elhúzódó harcokból a gyarmatok kerültek ki győzelmesen. Míg azonban Észak-Amerikában a hajdani gyarmatok egy államba tömörültek, Dél-Amerika és Közép-Amerika sok kisebb-nagyobb államra oszlott. Ezzel a nagy felfedezések utáni gyarmatok kikerültek a hajdani gyarmatosító népek kezéből. A mai gyarmatok már csaknem kivétel nélkül újabb, XVIII—XIX. századi gyarmatosítások eredményei.

Az újkori gyarmatbirodalmak kialakulása.

Az 1763-iki párisi béke után nemcsak Franciaország, hanem Anglia is arra kényszerült, hogy gyarmatpolitikáját csaknem teljesen előlről kezdje. Két terület volt csak, ahol nem új szerzésről, hanem a már brit kézen lévő gyarmatok továbbfejlesztéséről kellett gondoskodni t. i. Kanada és India. Hollandia régi gyarmatai is nem egy helyen veszendőbe mentek. Hollandia egyébként hamarosan erős hanyatlást mutat a régi XVII. századi lendülettel szemben. Előre lehetett látni, hogy az anyaország csekély népessége miatt, bármilyen életerő lakjék is a holland népben, a világ minden táján szétszórott gyarmatokat éppen olyan kevésbé tudja megvédeni, mint a portugálok vagy a spanyolok. Hollandia már a XVII. század közepén veszíteni kezdi indiai birtokait. Csak a Szunda-szigeteken tudta erősebben megvédeni érdekeit, bár a francia forradalom kitörése után nemcsak utolsó indiai birtokát, Ceylont veszttette el (1802), hanem ugyanakkor angol kézre került a virágzó délafrikai holland gyarmat, a Fokföld is. Sőt az angolok átmenetileg még Jávát is megszállták. Ha bécsi kongresszus nem fogja pártját Hollandiának, a XIX. század elején megszűnt volna gyarmatos államnak lenni.

A mai modern gyarmatbirodalmak kialakulása lényegében a napoleoni háborúk befejezése után történik. Lássuk,

hogy milyen is volt a helyzet ebben a tekintetben a XIX. század elején. Európában gyarmatosítható terület ebben az időben már nem akadt. Anglia ugyan közben megkapta a felhatalmazást, hogy a Joni-tenger szigetein bizonyos fenhatóságot (protektorátust) gyakoroljon, de úgy látszik, nem tartotta érdemesnek, hogy itt lábát megvesse. Az utolsó európai területek, amelyek gyarmatként idegen hatalom birtokába jutottak, Helgoland és Málta voltak. Ez utóbbi ma is Anglia gyarmata, Helgoland azonban a XIX. század második felében Poroszország birtokába került, amelyhez természete és lakossága alapján is tartozik.

Amerikában szintén reménytelen dolog lett volna gyarmatosítási kísérletekkel foglalkozni nemcsak Angliának, hanem bármely más európai államnak is. A nemrég függetlenné lett és egymással véres háborúkat folytató és belső forrongásoktól feldult Közép- és Dél-Amerika területén erős nép megvethette volna a lábát, sőt ez érdemes is lett volna. Itt ma is nagy néptelen területek vannak (Braziliában, Venezuelában, Kolumbiában, Hondurászban stb.), száz esztendővel ezelőtt pedig a mainál összehasonlíthatatlanul nagyobb területek még pedig igen értékes területek heverték felhasználatlanul. A függetlenné lett Unió azonban nemcsak a maga függetlenségét tartotta becsesnek, hanem Amerika minden részét függetleníteni óhajtotta Európától. Lehet, hogy ez a vélemény és kívánság (Monroe-elv 1823) csak az önérzetessé vált Amerika megnyilatkozása volt, de lehetséges az is, hogy a mai Unió imperializmusának csirája rejtett benne. Amerika ezt az elvet, amelyet pedig idáig semmiféle nemzetközi szerv se ismert el érvényesnek, kezdettől fogva igen komolyan vette.¹ Ennek

¹ Argentína 1928-ban megbízottja útján jónak látta leszögezni a Népszövetségnél, hogy a Monroe-elv csak az Unió politikai felfogása, de nem egész Amerikáé. Hennig: Geopolitik. 2. Aufl. 238—39. ll.

alapján történt, hogy megakadályozta Anglia újabb térfoglalását Közép-Amerikában és ennek alapján kényszerítette Franciaországot 1865-ben Mexikó kiürítésére. Amerika tehát 1823 után mint gyarmatosítható terület elveszett az európai nemzetek számára. Ez mint ma már nyilvánvaló, semmit sem használt Dél-Amerika óriási kiterjedésű, de csekély népességű államainak, de annál nagyobb kárára volt Európa túlnépesedő országainak. Valószínű, hogy sok történelmi megpróbáltatás elmaradt volna, ha Európa túlnépesült vagy bármi okból terjeszkedésre kényszerült népei helyet találtak volna Dél-Amerika termékeny, dúsgazdag vidékein.

Ázsia területén viszont meg ebben az időben is nagy gyarmatosítható vidékeket lehetett találni. Hasonlóképpen *Afrikában* és *Ausztráliában* is. Ez a két utóbbi világrész csaknem teljes egészében rendelkezésére állt a gyarmatosító népeknek. Azonban Ausztrália hamarosan teljesen Anglia birtokába jutott, Afrikától pedig mintha fáztak volna Európa népei. Az angolok, franciák, hollandok éppen úgy jártak el, mint hajdan a portugálok. Afrikában csak *állomáshelyeket* rendeztek be az indiai utat járó hajók számára. Inkább megtettek háromszor-négyszer akkora utat, hogy Dél- és Kelet-Ázsiában szerezzenek gyarmatokat, de Afrika gyarmatosítására nem sok hajlandóságot mutattak. Portugáliában ugyan már Vasco da Gama idejében is voltak előrelátó államférfiak, akik India helyett igen helyesen Afrikát szerették volna gyarmatosítani, de ezekre nem hallgatott senki. Csak amikor már Dél- és Kelet-Ázsiában minden gazdátlan vagy gyenge hatalom birtokában lévő terület európai népek kezére került, akkor terelődött a figyelem teljes mértékben Afrikára és a Csendes-óceánnak még gazdátlan szigeteire (Új-Guinea stb.). Afrika gyarmatosítása (nem tekintve a Fokföldet és a középkorba visszanyúló spanyol, portugál gyarmatosítást) igazában

a mult század 30-as éveiben vette kezdetét, amikor a franciák megszállták a velük szemben fekvő Algirt, majd Tuniszt. Később a Guineai-partvidék egyes részein szintén a franciák és angolok kezdtek gyarmatosítani, de csak foltokban, majd a Kongó-vidéken a belgák fészkeltek be magukat.

Nagy versengés indult meg akkor, amikor a 80-as években Németország is jónak látta a gyarmatosító népek közé állni. A szokásos német lendülettel hamarosan Afrika három pontján is nagy területeket hajtott német fenhatóság alá. Erre Anglia és Franciaország is fokozta gyarmatszerzési tevékenységét. Anglia 1882-ben Egyiptomba vette be magát és innen kiterjesztette hatalmát dél felé a Viktória-tóig. A franciák viszont észak-afrikai birtokaikból egész Szudánig lefoglalták Észak-Afrikát sőt még Szudán jó részét is. Két évtized múltán Afrika területén már csak elenyésző kis területek nem voltak európai kézen: Libéria, Abesszínia, Marokkó és Tripolisz. Libéria máig megőrizte függetlenségét, de Marokkó századunk elején francia kézre, Tripolisz pedig Törökországtól Olaszországhoz került. Abesszínia éppen napjainkban vívta élet-halál harcát függetlenségéért az olaszokkal. *Afrika tehát az a világrész, amely Ausztrália után legnagyobb mértékben az európai népek birtokában van, tehát valóságos gyarmatvilágrész.*

A mult század utolsó évei és a világháború utáni békekötések meglehetősen változást okoztak az európai népek gyarmataiban. 1898-ban az Unió háborúba keveredett Spanyolországgal. A háború alkalmával elfoglalta Portorikót, Kubát, valamint a Csendes-óceánban a Fülöp-szigeteket. Még korábban történt, hogy az oroszoktól megvásárolta Alaszka-félszigetet. Ezzel tehát az Unió is a gyarmatosító népek soraiba lépett. A Monroe-elvnek ellent mondvá őmaga terjeszkedett idegen világrész területén. Ugyanekkor a spanyolok a csendes-

óceáni birtokaik maradványát (Karolina, Mariana, Marshall-szigeteket) eladták a németeknek, akik ezeken kívül még Új-Guinea egy részét is megszerezték, bár az ausztráliaiak iparkodtak Németország terjeszkedését valami ausztráliai Monroe-elv félével megakadályozni. Németország azonban hallatlanná vette Ausztrália tiltakozását.

A világháború után azonban nemcsak ausztráliai birtokait, hanem az afrikaiakat is elvesztette. Ezzel a németek, remélhetőleg csak egyelőre, kiestek a gyarmatosító népek soraiból. Kár értük, mert rövid néhány évtizedes gyarmatosító munkájuk is igen szép eredményt ért el. Szinte csodálatos, hogy az egyébként erőszakoskodásra hajló állam gyarmatosítási ideje alatt a ben-születtekkel aránylag keveset harcolt. A németek ugyan nem mutathatnak fel olyan nagy eredményeket, mint a franciák vagy az angolok, de ne felejtjük el, hogy ezek a népek 70—80, sőt nem egy területen 100 évvel megelőzték a németeket. A franciák azt szeretik hirdetni, éppen erre való hivatkozással, hogy a németek kezébe nem való gyarmat, mert nem értenek se a színesekkel való bánásmódhoz, se a tropikus gyarmati gazdálkodáshoz. A világháború után különösképen erre való hivatkozással is követelték és ki is erőszakolták a német gyarmatok elvételét. Amikor elismerjük, hogy a franciák kétségtelenül a legtehetségesebb gyarmatosító népek közé tartoznak, el kell azt is ismernünk, hogy a németek csak kevéssel vagy semmiben sem maradnak el mögöttük. Ami az állítólagos német kegyetlenséget illeti, az jórészt költött dolog. Fordultak ugyan elő elhamarkodott büntetések, megtorlások, de ilyenek a francia gyarmatokban is napirenden voltak mindenkor. Németországnak nemcsak feltétlenül szüksége van gyarmatokra hatalmas néptömege miatt, hanem meg is illeti kultúrája alapján, hogy Afrika egy részén a német nép honosítsa meg az európai művelődést német elgondolással.

Ma a helyzet az, hogy Afrika területének jórészen két állam osztozik: Franciaország és Anglia. A nagy és értékes kontinens ilyen ketté osztása se *nem igazságos, de nem is észszerű.* Igazságosnak azért nem lehet mondani, mert nemcsak az angoloknak és franciáknak van szükségük Afrika gazdag területeire, hanem sok más európai népnek is, mint a német és olasz, továbbá Közép-Európa túlszűfolt országainak Csehország, Magyarország, Svájc, Ausztria. De nem is észszerű ez a felosztás, mert se Franciaországnak, se Angliának nincs okvetlen szüksége az újonnan szerzett afrikai gyarmatokra, sőt részben nincs szükségük még a régebben szerzett gyarmatokra se. Angolország gyarmatosító tevékenységét teljesen kimeríti India, Kanada, Ausztrália és Dél-Afrika. Bármikből feleslegessé váló fiai ezeken a gyarmatokon mindig biztos megélhetésre találnak. Franciaország pedig tulajdonképpen ritka népességű állam (76), hiszen még Csonka-Magyarország népsűrűsége (95) mögött is messze elmarad. Amúgy is gazdag területe gazdasági tekintetben teljesen elegendő kiegészítést talál az északafrikai gyarmatokban (Tunisz, Algir, Marokkó). Afrika többi részére se lakosságának se gazdasági életének nincs feltétlenül szüksége. Ez a két állam éppen ezért afrikai gyarmatait tulajdonképpen csak tartaléknak tartja és gazdasági kihasználásukkal is csak kevésbé törődik.

Egészen más élet lenne ezekben a gyarmatokban, hogyha Európa más rászoruló népei juthatnának ezekhez. Ne felejtsük, hogy *Európa jövője Afrikában van.* India, Ausztrália, Kanada és ezeken kívül Kelet-Ázsia és Dél-Amerika mint kereskedelmi piacok előbb-utóbb elvesznek Európa számára. Csak Afrika marad meg még jó ideig európai kézben és szolgálja Európa népeinek javát részint mint élelmiszer és ipari nyersanyag termelő terület, részint pedig mint az európai iparcikkek egyik fontos fogyasztó piaca. Éppen mivel ilyen fontos szerep

vár Afrikára a fekete világ részére, amelyet sok tudós gazdagabbnak tart Ázsiánál és Amerikánál is, azért az igazságosság és észszerűség azt kívánná, hogy ezen a világrészen minden európai államnak legyen, ha nem is gyarmata, legalább úgynevezett érdekerülete, mert különben eljőhet az idő, hogy Európa többi népei a két nagy gyarmatosító nép vazallusai lesznek gazdasági tekintetben.

A brit gyarmatbirodalom.

A Föld államai sorában Nagybritannia az egyedüli hatalom, amely *mind az öt világrészre szétterjeszkedik*. Nagybritannia lobogóját ott látjuk lengeni Dél-Európa pillérein: Gibraltáron és Máltán, de ugyanez a lobogó megtalálható az Indiai-óceán vidékén mindenütt: a Fokföldtől Ceylonig, Szingapurig és innen le egész Új-Zeelandig. Angol birtokokat találunk Amerikában a legészakibb részen, középen és legdélen. Nagybritannia hatalmi érdekei szétágaznak tehát nemcsak mind az öt világrészre, sőt újabban már a hatodikra is, hanem az angol hatalom *geopolitikai erővonalaival* úgyszólván minden tengeren találkozunk.

A mai angol gyarmatbirodalom, amely 41 millió km² területet foglal el, tehát az összes szárazföldeknek több mint egyharmadát, mint már láttuk, tulajdonképpen alig másfél évszázad munkájának eredménye. Ez az aránylag rövid idő elegendő volt arra, hogy a brit nemzet 450 millió ember fölé terjessze ki uralmát. Amerika elszakadása után egyetlen gyarmat volt csak, amely kárpótlást ígért a nagy veszteségért: *India*. A rendkívül okos, szívós angol gyarmatpolitika most minden erejével erre a gyarmatra vetette magát. Ez lett középpontja az angol gyarmati törekvéseknek. Ez volt a kikristályosodási pont, amely köré a többi gyarmatok lassanként

felsorakoztak. Csaknem azt is mondhatjuk, hogy 1783-tól kezdve minden angol szem Indiára volt irányítva és minden angol geopolitikai törekvés Indiára volt beállítva. A Föld egyes területei, amelyek az angol megszállás számára könnyű zsákmánynak látszottak, csak annyiban jöttek tekintetbe, hogy Indiával kapcsolatban van-e valami értékük, jelentőségük. *Málta, Szuez, Ciprus, Aden és Dél-Afrika elsősorban India miatt kerültek brit fennhatóság alá.* Dél-Afrikát Anglia még a francia háborúk idején (1803) elszakította Hollandiától, mert Indiába akkor még csak Afrikát megkerülve lehetett eljutni. Természetes, hogy ez az út nem függhetett semmiféle hatalom jó vagy rosszindulatától.

Később, amikor Afrika területén a politikai surlódások érezhetőkké váltak, Anglia iparkodott minden olyan területet hatalmába keríteni, amely bármi szempontból és bármikor fontos lehet Indiára. Ezért szállta meg 1882-ben *Egyiptomot*, majd *Keleti-Szudánt* is. A nagy angol gyarmatpolitikások elméjében már ekkor, a múlt század 80-as éveiben felvillant egy nagy összefüggő angol gyarmatterület képe, amely a Földközi-tengertől egészen Dél-Afrikaig nyúlik. Részben ez a gondolat is okozta, hogy a Fokföldtől kiindulva az angol hatalom mind északabbra hatolt, nem törődve a szabadságszerető burok jogaival és nem állapodott meg mindaddig, amíg el nem érte a Tanganyika-tó vidékét. Itt egyelőre megtört az angol terjeszkedés, mert Uganda és Rhodézia közé a Belga-Kongó és Német Kelet-Afrika ékelődött. Az angolok azonban iparkodtak minél előbb eltávolítani ezt az éket a keletafrikai birtokok testéből.

A világháborúban ez sikerült is : Német Kelet-Afrika angol kézre került. *Ma már tehát meg van az összefüggő gyarmati terület Alexandriától a Fokvárosig.* Az angolok példátlan eredményt értek ezzel el, mert ez nem jelent mást, mint az Indiai-óceán nyugati része felett való

feltétlen uralmat. Mivel pedig ugyanennek az óceánnak északi partvidéke (Elő- és Hátsó-India) sőt keleti része is (Ausztrália) angol kézben van, az egész Indiai-óceán geopolitikai és gazdasági tekintetben brit belső tenger. Az angol gyarmati politika tehát másfél évszázad alatt olyan tökéletes munkát hajtott végre, mint a római nép, amely a Földközi-tenger egész partvidékét egyetlen rés nélkül hatalma alá hajtotta. Igaz, hogy Afrika keleti részén még vannak idegen, nem angol területek, nevezetesen északon olasz, délen portugál gyarmat. A portugál gyarmat (Portugál Kelet-Afrika) azonban tulajdonképpen szintén angol gyarmat nem névleg ugyan, hanem tényleg. Az angol befolyása alatt álló kis állam kénytelen-kelletlen eltűri az angol hatalmi és gazdasági terjeszkedést gyarmatain. Portugál Kelet-Afrikában a vasutakat csaknem kivétel nélkül angolok építik. A cukornád, gyapot stb. ültetvényeket angolok telepítik. Általában az egész gazdasági élet angol kézen van. Az olasz birtokoknál (Eritrea és Szomáli) a helyzet ugyan nem igen kedvező az angolokra, de sivárságuk és gyér népességük miatt az angol geopolitikai viszonyokat éppen úgy nem tudták fenyegetni, mint a kis területű francia Szomáli se. Ellenben Abesszínia olasz kézen már nagy veszélyt jelent. Nevezetesen erősen veszélyezteti a nagy kitartással létre hozott összefüggő gyarmatterület folytonosságát. Ebből is gondolható már, hogy az angolok minden olasz barátságuk ellenére is nem ok nélkül elleneztek és ellenzik olyan hevesen Olaszország abesszíniai terveit.

Még nehezebb feladat hárult Angliára *Elő-Ázsiában*, hogy ennek területéről is viasszaszorítson minden olyan törekvést, amely az indiai érdekekre veszélyes lehet. Legelőször *Oroszország törekvése* elé kellett gátat vetni. A muszka óriás ugyanis minden égi táj felé kereste a szabad utat, főleg a melegvívű, soha be nem fagyó ten-

gert. Igen alkalmasnak látszott erre a célra a mélyen benyúló Perzsa-öböl, amelyet csak a gyenge, politikailag nem sokat számító Perzsia választ el a Káspi-tengertől. Anglia azonban hamarosan felismerte a veszedelmet és minden lehető módon védekezett ellene. Az orosz előretörés ellen védekezett, amikor több fontos pont megszállásával urává lett a Perzsa-öbölnek. De még ennél is tovább ment : az orosz nem is engedte lejutni a Perzsa-öbölre. Mivel Perzsiából kiszorítani már nem tudta, azt mégis kierőszakolta, hogy Perzsiát gazdasági tekintetben (ez imperialista felfogással politikait is jelent) Perzsiát két érdekerületre osztották : a Káspi-tenger körül lévő részt orosz, a Perzsa-öböl körüli angol érdekerület.

Amikor az oroszok Afganisztán határáig eljutottak, Angolország indiai érdekeit még erősebben fenyegették, mint Perzsiánál. Sietett tehát itt is elejét venni minden meglepetésnek. Ezért hódította meg az egyébként nem sokat érő Belucsisztánt és ezért avatkozott bele Afganisztán ügyeibe, elfoglalva annak legfontosabb kereskedelmi útjait (szorosait, hágóit), amelyek Indiába vezetnek. Ezzel sikerült az orosz előrehaladást itt is megállítani.

Még az orosz terjeszkedésnél is nagyobb veszélyt sejtett Anglia a régi *Német Birodalom Drang nach Osten* néven ismeretes keleti terveiben. Ez a fenyegetés akkor vált különösen fenyegetővé, amikor a németek megkezdtek a Bagdadi-vasút kiépítését. A németeknek ugyan valószínűen egyáltalán nem voltak olyan hódító terveik, mint az oroszoknak, de Anglia mégis igen veszélyesnek tartotta a németek geopolitikai erővonalának Bagdadig és ami elmaradhatatlan volt, a Perzsa-öbölre való kiterjesztését. Anglia ebben az időben (1900 után) már nem volt hajlandó politikailag és gazdaságilag jelentős hatalmat megtűrni az Indiai-óceán partvidékén. A leszámlolás a világháború idején következett be. Az antantgyőzelem következtében Törökország összeomlott. Hajdani tar-

tományai közül Mezopotámia (Irak), Transzjordánia, Palesztina és majdnem egész Arábia ha nem is név szerint, de valóságban Anglia hatalmába kerültek, mint *védett területek*. Ezzel a német Drang nach Osten-nek legalább egy időre útját állta.

Keleten szintén biztosíték gyanánt az indiai birodalom határát kiterjesztette *Birmára*, majd *Malakkára* és a *Szunda-szigetek egyes pontjaira*. Itt azonban a terjeszkedésben nem egyedül geopolitikai, hanem gazdasági megfontolások is vezették Angliát, mert Hátsó-India területe sok tekintetben még Elő-Indiáénál is értékesebb.

Más vidékeken a XIX. században lényeges változás Anglia gyarmatállományában nem történt. Amerikában megtartotta azokat a területeket, amelyek kezén voltak az Unió elszakadásakor, de újabbakat néhány szigeten kívül (Tobágó, Trinidad és a Falkland-szigetek) nem szerzett. A *Falkland-szigetek* megszállása alkalmával is Anglia bizonyos határozatlanságot mutatott, mert bár 1803-ban angol birtoknak nyilvánította, pár év múlva mégis odahagyta, hogy azután néhány évvel később ismét megszállja. Ekkor azután már a közben függetlenné lett Argentina tiltakozott a sajátjának tartott szigetek megszállása ellen. Angliát valószínűen geopolitikai megfontolások vezették ebben, mert a Panama-csatorna megépítése előtt a Falkland-szigetek vidéke belesett abba a fontos hajóútba, amely az Atlanti-óceánt a Csendes-óceánnal köti össze. A Panama-csatorna megnyitása óta ez az út elvesztette ugyan a jelentőségét, de csak béke idején. A világháborúban kitűnt, hogy igenis van még ma is jelentőségük a Falkland-szigeteknek geopolitikai szempontból különösen Anglia számára. A Spée gróftól vezetett kis német hajóhad, amikor a Csendes-óceánból át akart jönni az Atlanti-óceánba, a Falkland-szigetekenél ütközött össze az itt tartózkodó nagy angol hajóhaddal.

Nagybritannia hatalmas gyarmatterülete — mint már említettük — 41 millió km²-t foglal magában 450 millió lakossal. Ez utóbbi annyit jelent, hogy az emberiség egy-ötöd része angol alattvaló. *Európában* csak Gibraltár és Malta számítható angol gyarmatnak 321 km² területtel és 250 ezer lakossal. Összehasonlíthatatlanul nagyobb ennél az *ázsiai* angol birtok, amely 6·9 millió km²-t foglal magában 340 millió lakossal. Területre nézve nagyobb ennél, 10 millió km², de sokkal ritkább lakossággal az *afrikai angol gyarmatvidék* (70 millió l.). Legnagyobb gyarmatterülete Angliának *Amerikában* van: 10·4 millió km², de viszont itt találunk legkevesebb angol alattvalót, mert mindössze 12 millió gyarmati lakó van Kanadában, valamint a közép- és délamerikai angol területeken.

Egyes gyarmatok politikai helyzete és szerepe a Brit Birodalomban az utóbbi évtizedekben erősen megváltozott. A folyton népesedő és gazdaságilag vagy geopolitikai tekintetben egyre erőteljesebbé váló gyarmatok nem elégedtek meg régi jogaikkal. Rájöttek arra, hogy gazdasági életük, termékeik az anyaország gazdasági életében sokszor nélkülözhetetlen szerepet tölt be. Még jobban megnövelte a gyarmati lakosok önérzetét, hogy Anglia a világháborúban erősen rászorult gyarmatai gazdasági és katonai segítségére. A háború után az önállósági vágy akkora lett, hogy már egyik-másik gyarmat (Dél-Afrika, Kanada) elszakadására lehetett számítani. A brit gyarmatpolitika okult hajdani virágzó gyarmatainak elvesztéséből. Most nem engedte túlfeszíteni a húrt, hanem engedett és 1926-ban a *négy legfontosabb* angol birtok: *Dél-Afrika, Kanada, Ausztrália és Új-Zeeland* bizonyos tekintetben függetlenné lett. A nevezett gyarmatokat *dominiumi* rangra emelték, azaz *társ-országi* lettek Angliának.

A négy dominium egymással egyenlő rangú, egyik sincs a másiknak semmi tekintetben alávetve, hanem

egyedül csak az angol koronának. Idegen hatalmakkal szerződéseket köthetnek. Követeket, konzulokat is küldhetnek, de ezek csak az illető dominium ügyeit képviselik. Minden dominiumnak önálló kormánya és törvényhozó testülete van. A királyt és az angol anyaállamot az angol királytól kinevezett főkormányzó képviseli. Ezt a főkormányzót azonban a király nem az angol kormány, hanem az illető dominium javaslatára nevezi ki. *Indiának* még különösebb a helyzete, mert ezt még Viktória királyné, *császári rangra* emelte, ezzel is jelezni kívánván India nagy fontosságát az angol birodalomban. Ma az angol király címe: «Nagybritannia, Írország és a tengerentúli Brit Dominiumok királya és India császára». Legsajátságosabb talán Írország helyzete, amely társországa Angliának és így az angol király Írországnak is királya. Írország azonban szabad államnak, köztársaságnak nyilvánította magát. Így tehát államformája kettős.

Nagybritannia politikai tekintélye, gazdasági virágzása jórészt gyarmatain alapszik. Igaz ugyan, hogy az egész világra kiterjedő angol gyáripár és kereskedelem szíve-
lelke Anglia, de a gyarmatok elszakadása vagy csak néhány fontosabbnak (India, Kanada) különválása is óriási válságot idézne elő Nagybritannia életében. A gyarmatok szerepe kettős. Egyrészt Angolország gyarmataiból kapja legfontosabb gyáripari nyersterményeinek, továbbá a lakosság élelmiszerszükségletének javarészét, másrészt a gyarmatok voltak már régtől fogva Anglia ipari gyártmányainak legfőbb vásárlói. Az is sokat számít természetesen, hogy a hatalmas gyarmatbirodalom több százezer angol állampolgárnak biztosít nehéz, de többnyire fényesen díjazott állást. Egyedül India több mint 200 ezer angol férfit tart el, természetesen a hinduk adójából. Ezeken kívül ezer és ezer angol kereskedő, iparos, munkás stb. élvezi India gazdagságát.

A brit gyarmatokat fenyegető veszedelem.

A gyarmatosítás történelméből ismeretes, hogy semmiféle nép se tudja gyarmatait örök időre biztosítani magának. Ennek oka magában a gyarmatosítás természetében rejlik, mert bármilyen nép lakja is az illető gyarmatot (bevándorolt fehér vagy benszülött színes), az anyaország mindig bizonyos gyámkodást gyakorol a gyarmati lakosság felett és ami legtöbbször még ennél is terhesebb, kisebb vagy nagyobb mértékben kizsákmányoló gazdasági politikát folytat a gyarmattal szemben. Ezek az okok eredményezték 1783-ban az Unió elszakadását is. Az elszakadási törekvéseket itt maga Anglia is nagy mértékben elősegítette franciaellenes politikájával. Amíg az északamerikai angol gyarmatokat a Mississipp-i völgyében és Kanada felől francia gyarmatok fogták közre, addig ezek hűséges tartományai voltak Angliának, mert rászorultak az erősen terjeszkedő franciákkal szemben az anyaország segítségére. Amikor azonban Anglia seregei és hajói tönkretették a szárazföldi és tengeri francia haderőket és az 1763-iki párisi békében a franciákat Észak-Amerikából csaknem teljesen kiszorították, az amerikai angol gyarmatosok hűsége azonnal megingott. Egyre nehezebbnek és elviselhetetlenebbnek találták az anyaország gyámkodását és kizsákmányolását. Végül is elég erőseknek érzeték magukat, hogy függetlenítsék területüket attól az országtól, amelytől a mai Unió törzslakosságát kapta és amely lehetővé tette megerősödésüket és gazdasági fejlődésüket.

Lehetséges természetesen, sőt valószínű is, hogy az Unió akkor is elszakad Angliától, ha a Mississipp-i medencében és Kanadában erős francia gyarmatbirtok alakul ki. Napoleon szerint a gyarmatok az anyaország gyermekei és csak addig maradnak annak védelme, szárnyai alatt,

amíg elég erősnek nem érzik magukat az önálló állami életre. Az olyan gyarmatok, amelyekben a lakosságnak ha nem is túlnyomó, de mindenképen *tekintélyes része fehér eredetű*, előbb vagy utóbb függetlenségre törekcszenek. Tulajdonképen ezt a függetlenségre való törekvést akarta Anglia gyengíteni akkor, amikor 1926-ban Kana-dát, Dél-Afrikát, Ausztráliát és Új-Zeelandot dominiumi, azaz társországi rangra emelte. Nem bizonyos azonban, hogy ez a rangemelés megszünteti-e a további törekvést a függetlenségre. Kétségtelen, hogy a dominiumokat Angolországhoz szoros történeti, érzelmi és gazdasági kapcsolatok fűzik, de ez még kevés biztosíték arra, hogy a gyarmatok, elsősorban a dominiumok mindvégig megmaradjanak a hatalmas világbirodalom kötelékében. Nagy szerencséje Angliának, hogy bár a dominiumok gazdasági életükben egyre jobban függetlenítik magukat Anglia gazdasági életétől, mégis mindegyik életében van valami geopolitikai jelenség, amely fékezi a teljes függetlenség után való törekvést.

Kanada és az Unió.

A dominiumok közül legidősebb Kanada, vagyis az egykori francia gyarmat, amely 1763-ban került angol kézre és amelyet sikerült eddig az Uniótól távol tartani. Kanada mindedig hűségesen ragaszkodott az anya-országhoz, amelyet a világháború idején tetemes erővel segített. Nagy baja azonban Kanadának, hogy lakosságának egy része, körülbelül 2½ millió ember nem angol, hanem francia származású. Ezek utódai azoknak a francia gyarmatosoknak, akik a XVIII. század előtt költöztek ide. Ez a nagyszámú, művelt néptömeg éppen nem leli különös örömét, hogy Anglia gyarmati alatt-valója lehet. Nem utolsó sorban ez a régi francia lakosság kényszerítette ki Kanada rangemelését. Az angol-szász-elem túlsúlya azonban olyan nyomasztó, hogy

ezzel szemben a franciák függetlenségi törekvései hatás-
talanok.

Nagyobb veszedelmet jelent Kanadára a *szomszédos Unió hatalmas vonzási ereje*. Észak-Amerika sajtósági földtani és földrajzi viszonyai következtében Kanada nem más, mint az Unió természetes tájainak északi irányú folytatódása. A keleti részen Kanadában is megtaláljuk a vasban, de különösen szénben gazdag régi lekopott hegyvidéket. Középen a Mississippi-medence megy át a kanadai alföldre, amely Kanada legfontosabb gabona-termő vidéke. Nyugaton viszont a Kordillerák hegyvidéke borítja az Uniót is és Kanadát is. A politikai határ ezeket a tájakat keresztben szeli át, azért természetes határ az Unió és Kanada között nincs. Ez a földrajzi körülmény egyenesen szükségessé teszi, hogy az Unió és Kanada megfelelő tájai egymással szoros gazdasági kapcsolatot tartsanak fenn. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy keleten az Unió és Kanada vas- és szénbányái szoros gazdasági, üzleti kapcsolatban vannak egymással. Középen viszont az Unió és Kanada mezőgazdasága dolgozik egy célra. Ismert dolog, hogy még Európa gabonaárait is ez a hatalmas mezőgazdasági vidék árpolitikája határozza meg, azaz Vinnipeg és Chikágó tőzsdéi. Természetes dolog, hogy a kanadai farmereknek nagy előnyt jelentene, ha az Unióhoz tartozhatnának, amint Kanada keleti részének gyáripára is szívesen élvezné az Unió gazdasági életének hatalmas előnyeit. Az is sokat számít, hogy az Unió rendkívül rászorul Kanada hatalmas erdősegeire. Mindezek a gazdasági körülmények erős vonzást gyakorolnak Kanadára, hogy az Unióval minél szorosabban kapcsolódjék egybe.

Az amerikaiak maguk is mindent megtesznek, hogy Kanadát magukhoz csábítsák. Pénzügyi tekintetben Kanada tulajdonképpen már úgyis az Unióhoz tartozik, mert az ipari befektetések $\frac{4}{5}$ része az Unióból származik.

A kereskedelmi összeköttetés is sokkal erősebb az Unióval, mint Angliával. 1868-ban Kanada bevitelének 64%-a Angliából származott és csak 36%-a az Unióból. 1905 körül azonban már az Unió adta a kanadai bevétel 60%-át, míg Anglia annak csak 40%-át. A háború után pedig Nagy-Britannia bevitele Kanadába mindössze 8% volt, míg az Unióé 82%, tehát több, mint tízszer annyi. Ezek az adatok önmagukban is azt bizonyítják, hogy gazdasági tekintetben Anglia Kanadát már elvesztette.

Az Unió azonban még más oldalról is fenyegeti ezt a gazdag területet, mert egyre jobban szaporodik Kanadában az Unió bevándorlóinak száma. Már 1898-ban 9—10 ezer ember vándorolt át az Unióból Kanadába, majd 1903-ban már 50 ezer. Így ment ez a következő években is, úgyhogy ma körülbelül egymillió olyan polgára van Kanadának, aki az Unióból költözött át. Talán ez az átvándorlás a legveszélyesebb jelenség, amely Kanadát fenyegeti. Anglia szerencséjére a franciák is, de meg a régi törzsökös angol nyelvű gyarmati lakosság is érzelmi és művelődési alapon inkább Angliával tart, mint a hatalmas Unióval.

Anglia Kanadához minden valószínűség szerint a végeletekig ragaszkodik annak ellenére is, hogy Kanada jóformán teljesen megszűnt az angol gyáripari termékek vásárlója lenni. Angliának azonban ennek ellenére is szüksége van Kanadára. Kanada ugyanis bőséges gabona-termése miatt Anglia legbiztosabb és legközelebbi gabonáraktára. Ezenkívül még feltáratlan érckészletei, pompás erdőségei nagy hasznára vannak és lesznek az angol gyáriparnak. De geopolitikai tekintetben is nélkülözhetetlen vagy legalább is igen fontos Kanada birtoklása Angliára nézve. Kanada nyugati oldala ugyanis a Csendes-óceánra néz. Igaz, hogy Anglia *csendes-óceáni érdekeit* Szingapurból védelmezi, de geopolitikai erővonalainak fenntartását nagy mértékben segíti, hogy Kanada angol kézen van.

Számottevő jelentősége van Kanadának az *Atlanti-óceán felől* is, mert a brit hajóhad uralmának főtámasztó pontjai az Atlanti-óceán északi részén a kanadai kikötők. A *repülőgépközlekedés* fejlődésével Kanada jelentősége még nagyobb lett. A legrövidebb út Európa és Amerika között Izland és Grönland érintésével Kanadán át vezet az Unióba. Tulajdonképpen Kanada földjén van az átszálló repülőgépek első állomása, sőt még az Amerikából Európa felé induló repülőgépek is tulajdonképpen Kanadánál hagyják el Amerika földjét. Egész bizonyos, hogy a rendszeres repülőgépközlekedésnek Amerika és Európa között Kanada lesz a legfőbb állomáshelye az amerikai oldalon.

Dél-Afrika faji kérdései.

A délafrikai Egyesült Államok részben Anglia régi birtokai közé tartoznak, részben pedig a legújabb szerzemények közé. A Fokföldet, mint már ismeretes, a napoleoni háborúk idején, 1803-ban foglalta el Anglia Hollandiától. Ez a kis területű, de rendkívül fontos helyzetű és még a hűvös óceáni klímához szokott angol számára is igen kedvező éghajlatú vidék volt a mag, amelyből a mai Dél-Afrikai Unió közel hárommillió km² területével kialakult. Az angol politika itt is, mint más területeken is szokásos angol ügyességgel és kitartással dolgozott. Különféle ígéretekkel, megvesztegetésekkel sikerült barátsági szerződést kötni a szomszédos délafrikai területeket lakó zulu és kaffer-néger törzsekkel. A barátsági szerződésnek az eredménye természetesen itt is az lett, mint másutt, hogy tudniillik a négerektől sűrűn lakott termékeny területek (Natal stb.) angol gyarmattá lettek. Hamarosan követte ezt a búr köztársaságok (Transvaal és Oránje) meghódítása és a Bazuto valamint a Becsuán-föld gyarmatosítása.

Dél-Afrika termékeny és kedvező éghajlatú vidékére hamarosan szép számú angol gyarmatos telepedett. Azon-

ban a szomszédos néger területek meghódításával, majd a búrállamok bekebelezésével a beköltözött angolok számban meglehetősen eltörpültek a búrok, de még inkább a zuluk és kafferek mellett. A búrok leveretésük után sokáig ellenszenvvel viselkedtek a hódító angolokkal szemben, azonban a színes lakosság erős szaporodása, gazdasági életben való térfoglalása arra kényszerítette őket, hogy a hódítókkal keztfogva, védekezzenek a fenyegetően növekvő néger veszedelem ellen.

1916-ban a Zambezitól délre eső területen a lakosság négyötöd része néger volt. Ez egymagában véve még nem volna súlyos baj, de a négerkérdés Dél-Afrikában egészen más, mint Afrika egyéb részein. Dél-Afrikában ugyanis körülbelül $1\frac{1}{2}$ millió fehér ember él és 6—7 millió néger. Mivel a fehér emberek nagyobb része, különösen a búrok, mezőgazdaságból élnek, azért Dél-Afrika területéből a fehérek aránylag nagy darabot vesznek igénybe: Dél-Afrika területének 87%-át. Azt természetesen a ben-szülöttek is igen jól tudják, hogy ez rettenetes igazságtalanság, amelyet tetéz még az, hogy a java földek csaknem kivétel nélkül a fehérek birtokában vannak. A városokban az okos és éppen nem meghunyászkodó természetű zulu hasonlóképen érzi ezt az igazságtalanságot. A fehér munkások ugyanis sokkal nagyobb bért kapnak, mint a hasonló munkát végző feketék. Azt is elkeseredéssel tapasztalták nem egyszer, hogy a fehérek munkabeszüntetésekkel egyre nagyobb bért erőszakolnak ki maguknak, a feketéknek ellenben ez is lehetetlen, mert minden hasonló megmozdulásukat erőszakkal törik le.¹

Dél-Afrika legnagyobb, legégetőbb problémája a *négerkérdés*. Ehhez csatlakozik, de már még sem olyan fenyegető a *hindu-kérdés*. A múlt század 80-as éveiben Natal angol gyarmatosai Indiából hindu munkásokat hozattak

¹ A. Demangeon : L'Empire Britannique. 217—19. ll.

tea- és cukornád-ültetvényekre. Később azután már önként is jöttek hinduk, mégpedig egyre nagyobb számban. Csodálatosképen Dél-Afrikában a hinduk ügyesebbeknek és életrevalóbbaknak bizonyultak, mint otthon Indiában. A 150 ezer főre szaporodó hindu gyarmatos pár évtized alatt veszedelmes versenytársa lett a fehér, elsősorban angol gyarmatosoknak. Amint Amerikában a japánok és kínaiak, Dél-Afrikában a hindu munkások olcsóságukkal mindenütt háttérbe szorították az európai munkásokat. Nemcsak a szoros értelemben vett napszámos és gyári munkánál történt ez, hanem a kereskedésekben, kisiparban, sőt részben az alsó hivatalokban is. Ma már nem egy városban a kereskedők többsége hindukból kerül ki, sőt nem egy helyen a bankok, biztosító intézetek is teljesen hindu kézre kerültek. A hinduk ellen a dél-afrikaiak aránylag könnyű szerrel védekeztek, mert 1913 óta a szigorú bevándorlási törvények csaknem lehetetlenné teszik az újabb hindu bevándorlást, sőt korlátok közé szorították a hinduk üzleti tevékenységét is.

A négerekkel azonban sokkal nehezebb a helyzet, különösen mióta a bolsevista eszmék erősen terjednek közöttük. Ma már a néger törzsek egyre erőteljesebben újabb és újabb területek visszaadását követelik. A városokban, gyárakban és a bányákban pedig azt követelik, hogy ugyanakkora napszámot kapjanak, mint a fehérek. Természetesen ezekhez a gazdasági követelésekhez politikai természetű kívánságok is kapcsolódnak. A néger éppen úgy beleszólást kíván Dél-Afrika ügyeibe, mint a bevándorolt fehér lakosság. Ez az egyre erősödő faji ellentét, amely sokszor véres néger zendülésekben tör ki, igen nagy veszedelmet jelent Dél-Afrikára. Ez az oka annak, hogy bár korábban a búr, sőt egyes délafrikai angol képviselők is Dél-Afrika függetlenítését tűzték ki célul, ma már ezt a célt elejtették. A Dél-Afrikai Unió, mint domínium jól érzi magát a brit birodalom keretében, nemcsak

azért, mert a délafrikai gyapjúnak Anglia a legjobb vevője, hanem azért is, mert a reá váró fajiharcban igen rászorul Nagybritannia segítségére.

Ausztrália és a sárga veszedelem.

Ausztrália és Új-Zeeland teljes egészében Anglia birtoka, helyesebben 1926 óta dominiuma. Kanadához hasonlóan ennek a két dominiumnak is csaknem kizárólag fehér lakossága van. Ausztráliában találunk ugyan még őslakókat, de ezeknek száma összesen se több százezernél. Mind a két dominiumban európai jellegű gazdasági élet folyik. Érthető tehát, hogy az Ausztráliai Szövetséges Államok és Új-Zeeland polgárai is elégedetlenek voltak a régi gyarmati szereppel és Kanadához hasonlóan minél tökéletesebb önállóságra törekedtek. Törekvésüket helyzetük is elősegítette, mert hiszen legmesszebb esnek az anyaországtól. Az ausztráliaiak önérzete még régibb keletű, mint a délafrikaiaké, vagy a kanadaiaké. Ez eléggé különös, mert hiszen ismeretes, hogy Ausztrália első telepesei évtizedeken keresztül az angol börtönökből kerültek ide. Igaz, hogy a második, de különösen a harmadik nemzedék már tisztának érezte magát az ősök megszégyenítő állapotától és ki is erőszakolta, hogy Ausztrália nem lehetett tovább büntető, fegyenc gyarmat. A múlt század 80-as éveiben a gyarmati lakosság már önálló Ausztráliáról, mint független államról álmodozott. 1884-ben az ausztráliaiak tiltakoztak az ellen, hogy a németek Új-Guineában gyarmatot alapítsanak. Igaz, hogy a németek semmit se törődtek Ausztrália tiltakozásával, de ettől kezdve az ausztráliaiak minden alkalmat megragadtak, hogy a Csendes-óceán urainak mutassák magukat.

Különösen nagyot fejlődött az ausztráliaiak és az újzeelandiak önérzete, amióta a két dominium gazdasági élete hatalmas mértékben fellendült. A két dominium

gyapjújával, gabonatermelésével és fagyasztott hús szállít-mányaival nagy szerepet játszik Európa élelmezésében. Emellett Ausztráliában erősen fellendült a bányászat és a gyáripár is. Régebben Ausztrália jó piaca volt az angol iparcikkeknek, ma azonban egyben-másban még kivitele is van. Ausztrália tehát közeledik az autarkia felé, ami eddig mindenütt a függetlenségi törekvések egyik legfőbb mozgatója volt.

Azonban a két dominium függetlenségi vágyakozása újabban erősen lelohadt. Nagyarányú gazdasági fejlődésük a kínaiak és japánok ezreit csalogatta ide. Eleinte nem látszott a dolog veszedelmesnek, de amióta Japán erős terjeszkedési politikát hirdet, Ausztrália és Új-Zeeland erősen fenyegetve érzi magát. Valószínű, hogy nem is tévednek, amikor Angliát folytonosan a *sárga veszedelem* rémével izgatják. Japán egyik fő terjeszkedési célja kétségtelenül Ausztrália, nemcsak azért, mert ez a két dominium mai lakosságának tízszeresét, sőt húszszorosát el tudná tartani, hanem főképen azért, mert mind a két dominium természeti viszonyai alapján kiválóan megfelel a japán nép természetének. Mivel újabban a nyomás egyre erősebb, azért Ausztrália és Új-Zeeland nemcsak elszakadásra nem gondol, hanem iparkodik legalább is geopolitikai tekintetben minél szorosabban Angliához kapcsolódni. Szingapurt az angolok nemcsak India, hanem Ausztrália érdekében is építették ki erődnek. *A dominiumok közül a sárga veszedelem miatt Ausztrália és Új-Zeeland tart ki legtovább az anyaországtól, Anglia mellett.*

India ébredése.

Az angol birtokok között kétségtelenül India a legértékesebb. Általános felfogás, hogy India elvesztésével az angol nagyhatalom sírba száll. Ez a felfogás azonban nem valószínű. India mellett ugyanis Nagy-Britanniának

óriási kiterjedésű gyarmatai vannak, amelyek, ha nem is egyszerre, de idővel pótolhatják azt a veszteséget, amit India elvesztése jelentene Angliának.

India Angliára nézve több szempontból jelent nagy előnyt. Egyet már említettünk, hogy t. i. India több százezer angol férfit fizet adójából, mégpedig többnyire igen gazdagon. A másik fontos előny, hogy India egyik legfontosabb nyersterményszállítója Angliának. Végül a 350 milliót elérő hatalmas indiai néptömeg még ma is egyik legnagyobb vásárlója az angol iparcikkeknek, bár az utolsó évtizedekben nagyot fejlődött az indiai gyár-
ipar is, és Angliának erős versenytársai akadtak az indiai piacokon. Nem megvetendő haszon származik az indiai vállalatokba befektetett angol tőkéből, amely körülbelül 400 millió fontot, azaz 8—9 milliárd pengőt tesz ki. Mivel a gyarmati vállalatoknál a haszon rendesen igen nagy, azért csak az Indiában befektetett tőkék évente 700—800 millió pengő hasznot jelentenek Angliának.¹

Tagadhatatlan, hogy India birtoklása, ha nem is feltétlen életszükséglet, de mindenképen rendkívül fontos tényező Nagy-Britannia gazdasági életében. Éppen ezért tett meg és tesz meg Anglia mindent, hogy Indiát külső támadás ellen megvédje. Az utóbbi években minduntalan felmerültek a hírek, hogy Indiát nem kívülről, hanem belülről fenyegeti nagy veszedelem. Ilyen volt pl. a Gandhitól vezetett nemzeti mozgalom, amely főleg az angol áruk visszautasításában élte ki magát.

Akik ismerik India népességét és társadalmi viszonyait, azok tudják, hogy belülről egyelőre éppen úgy nem fenyegeti veszedelem Indiát, mint kívülről. India lakossága csak fajilag egységes, de nyelvi, vallási és társadalmi tekintetben (kasztrendszer) a hatalmas 350 mil-

¹ A. Demangeon : i. m. 229. l.

liós embertömeg roppantul megoszlik. Ez már magában is nagy baj a hindukra, de még nagyobb baj azért, mert ezek az ellentétek áthidalhatatlanok. Legalábbis egyelőre semmi valószínűsége sincs, hogy sikerülne a mohamedán és a brahmanista hindukat egy táborba tömöríteni. Még ennél is kevesebb remény van arra, hogy a kasztrendszert hamarosan ki lehetne küszöbölni India társadalmi életéből. Csak ezek az ellentétek teszik érthetővé, hogy a 350 millió óriási embertömegben Anglia 150 ezer katonával és 100 ezer hivatalnokával uralkodni tud.

Egyébként magának Indiának is érdeke, hogy ne hirtelen vesse le az angol uralmat, mert akkor a mai békés gazdasági és politikai életet a kasztok, vallások és fejedelmek véres versengései váltják fel. A békés fejlődés útját természetesen az angoloknak sincs módjukban megakadályozni. Ennek a fejlődésnek előrehaladása pedig szemmel látható. Egyre több lesz Indiában a tisztán hindu erővel kialakult nagy kereskedelmi üzem és gyári vállalat. Szellemileg is mind eredményesebb a hindukra nézve a fejlődés. Ma már a hinduk nemcsak a kisebb, jelentéktelenebb állásokba fészkeltek be magukat, hanem előkelő állásokban is találhatók. Ez a békés fejlődés nagyobb veszélyt jelent Angliára nézve Indiában, mint az orosz nyomás, vagy az indiai nemzeti mozgalom, mert ha talán csak hosszú évtizedek múltán is, de biztosan, egyre fokozottabb nyomást gyakorol majd Angliára, amelynek a vége nem lehet más, mint vagy a teljes függetlenség megadása, vagy legalább is hindu önkormányzat. Ez természetesen többé-kevésbé már egyértelmű India teljes elvesztésével.

Az egyiptomi kérdés.

Egyiptom Angliának újabb gyarmata, amelyet 1882-ben szerzett meg a Szezi-csatorna védelme érdekében. Később az egyszerű katonai megszállásból protektorá-

tus, védettség lett, majd a világháború után Anglia Egyiptomot függetlennek nyilvánította. Ez a függetlenség azonban csak látszólagos, mert Egyiptomban a királyi méltóság és az egyiptomi parlamentáris kormányzat ellenére is legfőbb hatalom mai napig a Sirdar, vagyis az egyiptomi angol helyőrség katonai főparancsnoka. Ennek beleegyezése nélkül, Egyiptom nem tehet semmiféle lényegbe vágó külpolitikai, vagy kereskedelmi lépést.

Egyiptomot Anglia eredetileg *pusztán mint fontos stratégiai pontot* szállotta meg. Később azonban gazdaságilag is a maga érdekei szerint iparkodott kihasználni. Szép szóval, vagy ha kellett hatalmi beavatkozással Egyiptomot egyoldalú mezőgazdasági kultúrára, *gyapottermelésre* szorította. Ez természetesen nagy ellenkezést váltott ki az egyiptomiak között, mert a túlságos gyapottermelés miatt nem egy esztendőben ez a tiszta mezőgazdasági jellegű ország, gabona- és más élelmiszerbevételre szorult. Ezenkívül azonban még más okai is vannak az egyiptomi elégedetlenségnek. A művelt osztály már régen elégedetlen a gyarmati állapottal és ezért az angol helyőrség teljes eltávolítását követeli, sőt ezenfelül felségjogainak kiterjesztését kívánja a Szuezi-csatorna vidékére, az egész Sínai-félszigetre és a hatalmas Egyiptomi Szudánra. Ezek a területi követelések, amelyeknek történeti alapjuk van, igen érzékenyen érinti Angliát, sőt érzékenyebben, mint a teljes Egyiptomi függetlenség kívánása. A Szuezi-csatornát Anglia India miatt nem adhatja fel. Ugyanezért védelmezi a Sínai-félsziget birtoklását is. Egyúttal mindent megtesz, hogy Egyiptomot lehetőleg sakkban tartsa. Erre a célra szolgál Szudán megszállása. Angol-Egyiptomi Szudán területén egyesül ugyanis Kartumnál a Fehér- és Kék-Nílus. Anglia tehát Szudán megszállásával tulajdonképpen urává lett annak a folyónak, amelytől Egyiptom gazdasági élete függ. Angliának hatalmában van, hogy Szudán területén a Nílus vizéből

annyit vonjon el mezőgazdasági célokra, amennyit jó-nak lát, illetve amennyire szüksége van. A világháború után hozzá is fogott Szennár vidékén nagyterjedelmű gyapotültetvény létesítéséhez és ezzel kapcsolatban nagy-arányú zsilipeket és víztároló medencéket építtetett a Nílus mellett. Egyiptom lakosságát nem ok nélkül izgatja a szudáni angol tevékenység, mert alapos oka van, hogy az angolok ezt nem egyedül gyapottermelésük fokozása érdekében teszik, hanem azért is, hogy innen ezzel lehetetlenné tegyenek minden függetlenségi törek-vést.¹

Az egyiptomi nemzeti mozgalom az újabb években ennek ellenére is egyre erősebben lángol, ami Anglia gondjait csak szaporítja. Nemcsak a Szezei-csatornát féltik és Egyiptomnak oly rendkívül fontos gyapottermé-sét, hanem összeroppanását annak a nagyarányú angol gyarmatpolitikának, amely a világháború után létre-hozta az összefüggő angol birtokterületet a Földközi-tengertől Kelet-Afrikán végig egészen a Fokföldig. Egyiptom elvesztésével ez a politika legfontosabb részét vesztené el. Anglia, úgylátszik, számol Egyiptom elsza-kadásával. Ennek lehet tulajdonítani azt a legújabban felmerült hírt, hogy állítólag a Sínai-félsziget keleti ré-szén az Akabai-öböl irányában új, teljesen angol kézben lévő csatorna építését tervezi.

A francia gyarmatbirodalom kialakulása és jelentősége.

Az 1763-i párisi békében Franciaország régi gyarmat-birtoka teljesen tönkre ment. *Réclus*, a nagy francia tudós azt mondja, hogy a francia történelemnek két el-határozó nagy napja volt, egyik a szerencsétlenségé, a

¹ Hennig: Das Wasser als geopolitischer Faktor. Geographische Zeitschrift. 1929. 8. 1.

másik a diadalé. A soha jóvá nem tehető szerencsétlenséget nem Pávia, se Waterló, vagy Sedán jelenti, hanem Quebec, mert ennek a városnak szomszédságában vesztette el az 1759 szeptember 13-i csatában Franciaország az uralmat Észak-Amerika felett, vagy esetleg a világuralmat. A nagy győzelmi nap ellenben nem a marengói, austrelitzi, jénai, wagrami vagy más diadalok napja, amelyekben Franciaország olyan gazdag, hanem 1830 július 5-e, amikor Algír francia gyarmattá lett.¹ Réclus szavai valóban az igazságot fejezik ki, még pedig igen szellemes formában. A mai Franciaország hatalma jó-részt gyarmatain alapszik.

Franciaország ezelőtt körülbelül száz esztendővel kezdte meg új gyarmatpolitikáját Algír meghódításával. Ettől kezdve a francia gyarmatpolitika szívósan haladt a megkezdett úton. Alig egy évtized múlva a Guineai-partvidéken szerzett több gyarmatot, mert ez a partvidék kisebb spanyol-angol gyarmatoktól eltekintve, akkor még jobbára gazdátlan terület volt. Az ötvenes években Óceániában, a hatvanas években pedig Hátsó-Indiában szerzett számos és igen értékes gyarmatot.

A nyolcvanas években azután kialakult az a nagyszerű francia gyarmatpolitika, amely méltó társa a brit gyarmatpolitikának. Franciaország védelmébe vette, bár szükség nem volt rá, Túniszt, amely azután szintén gyarmattá lett. Ugyanakkor a Guineai-öböl mentén újabb területeket szerzett, sőt a Vörös-tenger partján is gyarmatot alapított. A hatalmas francia gyarmatpolitika célja az volt, hogy Algírból, Túniszból kiindulva meghódítsa Észak-Afrikát a Guineai-öböl, másrészt pedig az Atlanti-óceántól egészen a Vörös-tengerig, illetve az Indiai-óceánig. A terv első részét meg is valósította, mert ma már Észak-Afrika a Földközi-tenger és a

¹ Lautensach : Bausteine zur Geopolitik. 178. 1.

Guineai-öböl között csaknem teljesen francia birtok. A nyugatról keletre való terjeszkedés azonban beleütközött az angolok észak-déli irányban való terjeszkedésébe. 1898-ban a két hatalom között Keleti Szudán miatt már-már háborúra került a sor, mert a franciák már egész Kartumig nyomultak. A túlságos erősnek látszó angol nyomás elől azonban kénytelenek voltak kitérni. Azonban így is francia kézre került Szudán $\frac{2}{3}$ része. 1895-ben Madagaszkár lett teljesen francia gyarmat, majd heves nemzetközi tárgyalások után Marokkó is. Ennek megszállásával a franciák megkoronázták céltudatos gyarmatpolitikájukat.

Franciaország kezén ma közel 12 millió km² nagyságú gyarmatterület van, körülbelül 65 millió lakossal. A gyarmatok közé számítottuk Szíriát is, amely ugyan csak mandátum a Népszövetségtől, de igazában ez is gyarmatnak számít. Franciaország gyarmatterületei között vannak ugyan hatalmas értéktelen, sivatagi részek (Szahara), de a túlnyomó rész rendkívül értékes vidék. Franciaország gazdasági életének mai virágzását nem kis mértékben gyarmatainak köszönheti. Észak-Afrika gabonatermő vidékei pótolják Franciaország búzahiányát és friss főzelékkel, valamint hússal is ellátják az anyaországot. Emellett Algír, Túnisz és Marokkó ásványkincsei, nagyszerűen kiegészítik Franciaország ásványi szükségletét. Egyedül ez a három gyarmat is teljesen elegendő volna arra, hogy Franciaországot a legszükségesebb hiányzó nyersanyagokkal ellássa. Ezeken kívül ott vannak még a Guineai-öböl mellett fekvő gyarmatok, amelyeknek nagyságát a háború után elvett német gyarmatok alaposan megnövelték. Ezekről Franciaország nemcsak magát tudja ellátni a legkülönbébb trópusi termékekkel (pálmaolaj, kopra, kakaó, vanília, bors stb.), hanem hamarosan már jelentékeny kivitele is lesz.

El kell ismerni, hogy a franciák a gyarmatosításban

rendkívül ügyeseknek bizonyultak. Sok dologban felülmúlják az egyébként szintén érdemes gyarmati munkát végzett németeket is. Azonban nem lehet tagadni, hogy Franciaországnak se népi, se gazdasági szempontból egyáltalán nincs szüksége gyarmatainak java részére. Közismert dolog, hogy Franciaország egyáltalán nem tartozik a sűrűn benépesült országok közé, mert népsűrűsége mindössze 76. Gazdasági tekintetben sincs különös szüksége a gyarmatokra, hiszen Franciaország Földünk egyik leggazdagabb állama, nemcsak mezőgazdasági, hanem a gazdasági élet minden más ágában is. Ásványi kincsekben, vasban, szénben stb. a leggazdagabbak közé tartozik. Gyáripára éppen ezért nemcsak fejlett és virágzó, hanem egészséges alapokon is nyugszik. Kereskedelmi tekintetben pedig, fekvése miatt roppant kedvező helyzetben van. A francia gazdasági élet a gyarmatok nélkül is bőséges foglalkozást tud adni Franciaország mérsékeltén sűrű és már közel egy század óta alig szaporodó népességének. Elfogultság nélkül állíthatjuk, hogy jogtalanság és nagy hiba *az egész emberiséggel szemben* Franciaországra ilyen nagy gyarmatbirodalmat bízni, akkor, amikor Németországban, Olaszországban, Svájcban, Csehországban, Magyarországon a túlságos sűrű népeség miatt milliók nem juthatnak foglalkozáshoz.

Franciaország gyarmatait, különösen a szemközt fekvő francia gyarmatokat, nem egyedül gazdasági okokból értékeli, hanem *hatalmi szempontból*, sőt ma elsősorban ebből a szempontból. Franciaország, mint ismeretes, Európában ma Nagybritannia után első hatalom. Erre a főhatalomra azonban kevés az anyaország 42 milliós népe, amikor a volt központi hatalmak (németek, osztrákok, magyarok) legalább 100 milliós tömegét akarja a világháborút követő békék lealázó és mindenképpen igazságtalan kötelékében megtartani. Erre a feladatra még kis szövetségeseinek népességével sem elegendő erős.

A francia nagyhatalom azonban nem egyedül a 42 millió franciára támaszkodik, hanem gyarmatainak kiváló katonai megszervezése folytán az afrikai, sőt az ázsiai *színes gyarmatlakók millióira is*. A gyarmatokra az anyaországgal összekötő közlekedő vonalak megépítése folytán, Franciaország Németországgal való esetleges háborújában biztosan számíthat. A francia nagyhatalom katonai tekintetben éppen azért olyan erős, mert ennek a nagyhatalomnak alapja nem 42 milliós, hanem közel 110 milliós tömeg.

Azonban bármilyen alapos munkát végeznek is a franciák gyarmataikban, ezeket is éppen úgy fenyegetik veszedelmek, mint az angol gyarmatokat, sőt talán még jobban. Franciaország alig növekvő népessége miatt *képtelen arra*, hogy hatalmas gyarmatbirodalmát *kellő számú francia gyarmatossal*, hivatalnokkal, orvossal, mérnökkel és katonával ellássa. A francia gyarmatok tulajdonképpen mindenütt színes, bennszülött kolóniák. Még nehezebbé teszi a helyzetet, hogy egyes gyarmatokban nem francia származású fehérek a franciáknál jóval nagyobb számban vannak. Különösen veszedelmes a helyzet Túniszban, ahol 100 ezernél több olasz telepedett meg. Veszedelem fenyegeti a francia gyarmatokat, elsősorban az északafrikaiakat, a mindjobban terjedő *faji, nemzeti mozgalmak* miatt. A világháború után csak szeszarcokkal tudott úrrá lenni Abd el Krim felkelésén. Ez a három gyarmat azóta is erősen igénybe veszi mindig a francia haderőt. Előbb-utóbb azonban, a műveltség erős terjedésével kapcsolatban, ezekben is épűgy megerősödnek a veszélyes faji és nemzeti mozgalmak, mint az angol Egyiptomban vagy Indiában. Kevesebb veszély fenyegeti a szudáni francia gyarmatokat. Ezek valószínűen még sokáig szolgálják Franciaország gazdasági és nagyhatalmi érdekeit. Hátsó-Indiát viszont a sárga veszedelem, a *kínai előzönlés és a maláji népek faji ön-*

tudatának erős fejlődése fenyegeti. Ennek elvesztése azonban Franciaországot nem érintené különös kárral, mert francia Hátsó-India, bár rendkívül értékes terület, még alig van kihasználva.

Az orosz terjeszkedés.

A hatalmas Oroszbirodalom a régi kievi és a moszkvai orosz fejedelemségekből fejlődött. Ebből a két közép-pontból indult ki az orosz terjeszkedés, minden irányban sugarasan a hatalmas kelet-európai síkságon. Érdekesebb, hogy a terjeszkedés történetileg kimutathatóan, a nagy orosz folyók irányában történt keletre, északra és délre, sőt még nyugatra is. Az orosz terjeszkedést azonban a XIII. században megakadályozta a mongol betörés, amely a kievi orosz fejedelemséget és ezzel együtt egész Dél-Oroszországot 200 esztendőre tatár fennhatóság alá juttatta. A mai Oroszbirodalom igazi őse az erdők közé szorított moszkvai nagyfejedelemség. A félig barbár orosz nép tetterős fejedelmeinek vezetése alatt a XV. század végén oly hatalmas lendülettel indult neki a terjeszkedésnek, hogy 300 év multán nemcsak az egész keleteurópai síkság került orosz kézre, hanem Szibéria, Turán, sőt még Észak-Amerikában egyidőre Alaszka is. Az Oroszbirodalom tehát a Keleti-tengertől egészen a Csendes-óceánig kiterjedt.

Ez a terjeszkedés végzetes hatással volt az orosz népre, amelynek következményeit viseli még ma is. A gátat nem találó orosz földműves folyton vándorolt az óriási síkságon, amelynek megszervezésére, művelésére azonban se száma, se műveltsége miatt nem volt alkalmas. Az óriási birodalomban szétszórt népet, a legfelvilágosultabb cárok, még a legkegyetlenebb eszközökkel se tudták az igazi művelődésnek megnyerni. A középkori erdővidéki oroszból mezőszégi lakos lett és a hatal-

mas, újonnan kialakuló nagybirtokokon szolgai jobbágy-sorba süllyedt. Mezőségi kultúrájának következménye lett, hogy igazi városok, egészen a legújabb időkig Oroszországban nem fejlődtek ki. Népes helységek természetesen azért alakultak. Ennek a következménye lett, hogy a hatalmas jobbágytömeg és a nemesi osztály között, teljesen hiányzott a nagy úrt áthidaló városi polgárság. Ez a helyzet volt az oka Oroszország elmaradásának és történelme legújabb fejlődésének.

Az Oroszbirodalom vezetői századokon át igen céltudatos geopolitikai tevékenységet fejtettek ki. Nagy Pétertől kezdve az orosz politikai legfőbb feladatának azt tartotta, hogy az Oroszbirodalmat szabad tengerekhez juttassa. Ezért folytattak hosszas küzdelmeket a svédekkel és a törökökkel, amíg azután sikerült Oroszország határait a Keleti-, illetve a Fekete-tengerig kiterjeszteni. Ezzel az orosz kereskedelem nyitott kaput talált az Atlanti-óceánra és a Földközi-tengerre, de nem talált kaput a terjeszkedő orosz nagyhatalmi politika. A Keleti-tengernél a Dán-szorosok állták útját ennek, délen pedig a Boszporus és a Dardanellák. Oroszország különösen ezt a déli kaput szerette volna hatalmába keríteni, vagy legalább is megnyitni, de a nyugati hatalmak mindig megakadályozták. Tervének megghiúsulása után Perzsia felé törekedett, de az angolok itt is útját állták. Keleten pedig Japán szorította el a Sárga-tengertől. A mai Oroszország látszólag feladta ezeket a célokat, de valószínűen csak ideiglenesen. Mihelyt megerősödik, a régi-nél is hevesebben tör céljai felé. A világháború után ugyanis Oroszország elvesztette Keleti-tengeri kikötőjét (Riga, Revál). Hogy merre kezdi a terjeszkedést, egyelőre bizonytalan. Jelenleg minden oldalon gyanakvó tekintettel nézik az orosz politika célkitűzéseit és a keleti-tengeri államok egymással szövetkezve próbálnak az orosz nyomásnak ellentállni. Távol keleten nagyobb veszedé-

lem fenyegeti, mert Japán nem elégszik meg az orosz-japán háború eredményével, hanem kiűzte Mandzsúriából és újabban Mongoliából is. Oroszország távol keleti érdekeit nehezen tudja megvédeni Kelet-Szibéria ritka lakossága és Oroszországtól való óriási távolsága miatt.

Az olasz gyarmatosítás nehézségei.

Az olaszok a háború után egyre büszkébben a rómaiak jogutódjának tartják magukat. A vérségi leszármazás és Itália földje alapján van is alapja ennek a gondolatnak. Az olaszok azonban különösen az új korban nagyon keveset mutattak a régi rómaiak tetteirejéből és szívóságából. Igaz, hogy ennek maguk az olaszok csak részben okai, mert hiszen Itália a középkor vége óta különböző hatalmak zsákmánya volt. A XV—XVIII. századi olasz tespedést élénken bizonyítja az a körülmény is, hogy a régi rómaiakkal, sőt még a középkori olasz köztársaságok terjeszkedési politikájával szemben is messze elmaradt, tétlenségbe és tehetetlenségbe merült. A középkori olasz városok a Földközi-tenger szigetein és partvidékein több virágzó gyarmatot alapítottak, de ezek az új korban egymásután elvesztek, idegen kézre kerültek.

A XIX. század jórésze azzal telt el, hogy az idegen uralmat lerázni törekedtek. Ennek utolsó felvonása 1871-ben volt, amikor egész Itália egy államban egyesült. Ebben az időben Olaszország már Európa legsűrűbben benépesült országai közé tartozott. A népsűrűséget az tette nyomasztóvá, fenyegetővé, hogy a lakosság túlnyomó része mezőgazdaságból élt. A mezőgazdaságban feleslegessé váló, tehát foglalkozást nem találó néptömegekre nyomorúság várt, mert az ásványi termékekben való szegénység miatt Itália gyáripára csak lassan tudott fejlődni. A nyomorgó néptömeg ahhoz az eszközhöz nyúlt, amellyel egyedül segíthetett baján: *a kíván-*

dorláshoz. Kevés nép van Európában, amelyből olyan nagy tömeg keresett más vidéken új hazát, mint az olasz nép. A kivándorló olaszság ellepte Franciaország délkeleti részét, Észak-Afrikában Tuniszt, ezenkívül rengeteg olasz vándorolt az Egyesült Államokba, Argentínába, Uruguayba stb. 1930 körül körülbelül 8—9 millió olasz élt eredeti hazáján kívül. 1920—1925 között évenként átlag 365 ezer ember hagyta el Itáliát. Ma Franciaországban körülbelül 800 ezer olasz él, az Unióban közel 2 millió, Braziliában 1 millió, Argentínában 700 ezer, Uruguayban 100 ezer, Tuniszban szintén 100 ezer stb.

Ha Itália nem lett volna a mult század 70—80-as éveiben annyira elfoglalva belső ügyekkel, gazdasági kérdésekkel, akkor még idején belekapcsolódhatott volna a gyarmatosítás utolsó felvonásába. Így azonban elkésett és amikor jelentkezett, már csak teljesen vagy csaknem teljesen értéktelen, sivatagos területekhez jutott Afrikában a Vörös-tenger vidékén, ahol Eritreát és a Szomáli-földet szerezte meg. Ezek a területek teljesen alkalmatlanok voltak arra, hogy Itália fölös népességének új otthont adjanak. Egyetlen előnyük helyzetük, mert mindkettő a roppant értékes, sőt Egyiptom után egész Afrika legértékesebb vidékével, Abesszíniával határosak. A két értéktelen gyarmat helyzeti előnyét Itália Mussolini céltudatos gyarmati politikájával kapcsolatban csak a most lezajlott abesszíniai háborúban aknázhatta ki. Igaz ugyan, hogy ezzel már előbb is megpróbálkozott, de 1898-ban Áduánál a hódító olasz sereg csaknem teljesen megsemmisült. El kell ismerni, hogy a két gyarmat megszerzésével az akkori olasz államférfiak nagy szolgálatot tettek a mai Itáliának, mert enélkül Abesszínia meghódítása lehetetlen lett volna.

Olaszország gyarmati politikájában ismételten elszalasztotta a legkedvezőbb pillanatokat. 1880-ban, amikor

a francia-német feszültség már erősen emelkedett a francia-orosz szövetség miatt, Bismarck arra biztatta az olaszokat, hogy szállják meg Tuniszt, ahol már akkor is sok olasz élt, de amelynek megszerzésére Franciaország is törekedett. Az olasz kormány addig habozott, amíg a franciák megelőzték és Tuniszt védelmükbe vették, azaz védnökségük alá helyezték. Olaszország tehát elmulasztotta azt az alkalmat, amelynél kedvezőbb egyhamar aligha jelentkezik, hogy t. i. térszélességében, Szicíliától alig 60 km-re olyan gyarmatot szerezhesen, amely nemcsak kiválóan alkalmas a bevándorlók letelepedésére, hanem amellet a gyarmatosító ország geopolitikai helyzetét is roppantul megerősítette volna. Ha Itália követi Bismarck tanácsát, akkor ma már a Földközi-tenger első tengeri hatalma lenne, amellyel még Angliának is a legkomolyabban számolnia kellene, legalábbis olyan formában, hogy Anglia nem folytathatna a Földközi-tengeren olaszellenes vagy olasz érdekeket sértő politikát.

Itália a mulasztást 1912-ben próbálta helyrehozni, amikor megszállta Tripoliszt, majd Kis-Ázsia előtt Rodoszt és még több szigetet. Azonban Tripolisz éppen olyan értéktelen sivatag vidék, mint a Szomáliföld vagy Eritrea. A szigetek termékenyek ugyan, de kicsinyek és egyébként is népesek, ezért bevándorlásra nem alkalmasak. Itália tehát ezekkel se segített sokat magán.

A világháború kitörésekor újabb alkalom nyílt számára, hogy a francia gyarmatok egy részét megszerezze, de a lakosság és a kormány előbbre valónak találta az osztrák uralom alatt lévő olaszok felszabadítását. Itt Olaszország el is érte célját, de viszont a nagy gyarmati osztozkodásból ismét kimaradt. Itália német gyarmatokból semmit sem kapott. Angolország érezte, hogy ez igazságtalan dolog volt, azért 1924-ben közel 100 ezer km² nagyságú gyarmatot engedett át a maga birtokából :

Juba-földet, az Olasz Szomáli mellett. Azonban ez az ajándék is teljesen értéktelen, mert Juba-föld éppen olyan félsivatag, mint Szomáli. Pár évvel ezelőtt Tripolisz déli részén a franciák is nagylelkűen terjedelmes területet engedtek át a háborús bajtársnak, de nem Tuniszból, vagy Szudánból, hanem a Szaharából.

Mussolini, aki előrelátó gyarmatpolitikus, elfogadta ezeket az értéktelen területeket is, de az ő gondolata már Abesszínia körül forgott. 1935-ben nagy erővel megtámadta Afrika eredeti független benszülött államainak utolsó képviselőjét és azt az angolok heves ellenzése ellenére is elfoglalta. Az angol tiltakozásokra joggal felelt méltatlankodva Mussolini, hogy nem akar tovább is sivatagokat gyűjteni. Az olasz terjeszkedés már évekkel ezelőtt előrelátható volt, mert Mussolini, aki nagyon jól ismeri az olasz helyzetet, már 1927-ben kijelentette, hogy *vagy terjeszkedés, vagy robbanás*. Abesszínia elfoglalásával Itália olyan területet szerzett, amely millió és millió olasznak adhat új hazát. Abesszínia olasz kézen hatalmas *népi erőforrása* lesz az anyaországnak, de valószínű, hogy még értékesebb lesz a gazdasági támogatás, amelyet Itália innen várhat. Ügyes gyarmati gazdálkodással Olaszország nemcsak gabonabevitelét, állatbevitelét teheti feleslegessé, hanem a legkiválóbb tropikus termékekkel árasztthatja el egész Közép-Európát és valószínű vasércben, kőolajban és gyapotban sem szorul más államokra. Itália ezzel a szerencsés foglalással éppen a gyarmat nagy értéke miatt, gyarmati nagyhatalommá lett.

Fontos kérdés természetesen az, hogy az olaszokból milyen gyarmatosító nép válik és hogy az olasz állam rendelkezik-e majd azokkal az eszközökkel, amelyekre a gyarmat gazdasági kihasználásánál szükség lesz. Egy nagy előnye már ma is van Itáliának, hogy t. i. a gyarmat legfontosabb úthálózatát már a háború idején

kiépítette. Ezzel tulajdonképen megnyitotta a gyarmat nagyobb részét a modern közlekedésnek, művelődésnek és olcsó kevés kiadással végrehajtatott olyan munkákat, amelyeket más gyarmatosító államok csak óriási befektetésekkel tudnak megvalósítani. A másik nagy kérdés, hogy Anglia milyen eszközöket próbál még Itáliával szemben felhasználni, hogy hódításának gyümölcsétől kisebb vagy nagyobb részben megfossza. Nem szabad azt hinnünk, hogy Angliát talán irigység vezetné olaszellenes magatartásában. Az olasz gyarmatszerzés igen lényeges dolgokban érinti Anglia gazdasági, de különösen kereskedelmi és hatalmi érdekeit. *Abesszínia olasz kézen fenyegetést jelenthet a Vörös-tengerre, de különösen Szudánra, ahol Anglia leendő gyapottermelő ültetvényét akarja létrehozni, de fenyegeti az összefüggő keletafrikai nagy angol gyarmatot is*, mert hiszen alkalmas időben, amikor Anglia másutt lesz érdekelve, egy merész olasz vállalkozás áttörheti az angol Szudánt, hogy összeköttetést teremtsen Libia és Abesszínia között. Amint a franciáknak fontos, hogy a Szaharán és Szudánon keresztül automobil és vasúti összeköttetést építsenek ki, éppen ilyen fontos lenne Itáliára is, ha két afrikai nagy gyarmatát össze tudná egymással kapcsolni. A helyzet tehát geopolitikai tekintetben ma ugyanaz, mint volt 1898-ban, amikor a franciák szudáni birtokaikat a Vörös-tengerig akarták kitolni. Ekkor az észak-déli irányú angol terjeszkedést, vagyis geopolitikai erővonalat kelet-nyugat irányú francia erővonal keresztezte, most pedig az olasz kelet-nyugati geopolitikai erővonal keresztezi a régi angol erővonalat. Ezért olyan feszült a helyzet a két nép között, bár egyébként eddig Itália és Anglia között alig merült fel politikai ellentét.

Japán terjeszkedése a szárazföldön.

A keletázsiai szigetország Földünk legsűrűbb lakoságú országai közé tartozik. Azonban népesedési politikájában még nagyobb nehézségekkel kell megküzdenie, mint Itáliának. Az olaszországi kivándorlók gyarmatok hiányában a földkerekség bármely más pontján letelepedhetnek. A japáninak azonban csak itt-ott akadt és akad letelepedésre alkalmas és főleg megengedett hely. Amerika már évtizedek óta védekezik a japán és a kínai bevándorlók ellen. Azok a szigetek pedig, melyek Japán közelében letelepedésre alkalmasak, csaknem mind idegen kézben vannak. Ugyanaz a helyzet tehát Japánban is, mint Itáliában, vagyis hogy kerüljön bármibe, az újabb népmilliók számára okvetlen gondoskodni kell megfelelő területről.

Japán népesedési politikáját két irányban akarja levezetni. Egyrészt gyáripárát fejleszti rohamosan és így a mezőgazdaságban feleslegessé váló polgárait ipari kivitel útján tartatja el, másrészt pedig hódító politikát folytat a szomszédos vidékeken, ahol legkisebb ellenállást gyanít. A japáni gyáripár különösen a világháború óta vett óriási lendületet. Mivel a japáni munkások olcsóbbak, mint az amerikaiak, sőt olcsóbbak még az európaiaknál is, azért a japáni árucikkek is olcsóbbak, mint a hasonló európai termékek. Ezenkívül az ipari bevitelre szoruló ázsiai piacokat Japán sokkal közelebb éri, mint az Unió és Európa iparos államai. A japán gyáripár előretörése olyan hatalmas arányú volt, hogy az európai iparcikkeknek nemcsak Ázsiában, Afrikában, hanem még Európában is komoly veszedelemet jelentett és jelent.

A nagy ipari terjeszkedést különösen Anglia és Amerika nézte rossz szemmel, mert ennek a két államnak ártott legtöbbet. Iparkodtak tehát védekezni ellene és

előretörésének gátat vetni. Japán ekkor erőszakos eszközökhöz folyamodott, de talán kénytelen is volt erre, mert hiszen létérdekei függnek gyáriparának boldogulásától. Azt a célt tűzte maga elé, hogy ipara számára megszerzi az óriási Kínai Birodalmat, amely 450 milliós lakosságával kétségtelenül a legjobb, legértékesebb piacok egyike. Amikor tervei megvalósítása elé akadályok gördültek, nem törődve semmit a Népszövetség és Amerika tiltakozásával, északon is Santungban és délen is Sanghainban seregeket tett partra és valósággal háborút viselt a kínai nacionalistákkal, akiknek ellenállását, japánellenes állásfoglalását jórészt idegen hatalmak irányították.

Ez a két vállalkozás azonban csak mellékjelenség az igazi japán előretörés mellett, amely Mandzsúria meghódítására irányul. Ez a hatalmas terület (525 ezer km²), amely csak lazán függött a Kínai Birodalomhoz és amelynek lakossága az újabb évtizedek hatalmas kínai bevándorlása ellenére is elég ritka, Japán számára rendkívül nagy értéket jelent. Gazdasági tekintetben szinte felbecsülhetetlen értékei vannak. Hatalmas területeket lehet művelés alá vonni és a túlszufolt Japán számára élelmszert termelni. A geológiai vizsgálódások szerint ásványi termékekben is, különösen szénben, vasban, sőt talán nemes fémekben is igen gazdag. Az ásványokban igen szegény Japánnak mindez rendkívül sokat jelent, mert hazai gyáripárát nyersanyaggal láthatja el. A szén- és vasbányászat már ma is meglehetősen nagyarányú, sőt a déli részen már nagy japán gyártelepek is alakultak, különösen vas-, acélgyárak és hadianyaggyárak. Japán ugyan Mandzsúriát névleg független császársággá tette, de ez csak arra szolgál, hogy az idegen államok beavatkozását könnyebben visszautasíthassa.

Japán nem elégedett meg Mandzsúria meghódításával, hanem tovább ment nyugat felé. Megszállta Kína északi

tartományait és Mongolországot is. Japánnak ez az előretörése kétségtelenül Oroszország ellen irányul, mintahogy Mandzsúriát is nem annyira Kínától, mint inkább Oroszországtól vette el. A japán terjeszkedés célja kettős: egyrészt Kínától akarja távol tartani Oroszországot, amelynek rohamosan fejlődő gyáripára veszedelmes versenytársa lehetne a japán gyáriparnak, másrészt pedig minél közelebb akar férkőzni Szibéria egyetlen ütőeréhez, a hatalmas szibériai vasúthoz. Japánnak nem titkolt szándéka, hogy Oroszországot Kelet-Szibériából ki akarja szorítani. Sajnos, Japán *népesezési kérdéseinek* megoldásában se Mandzsúriának, se Kelet-Szibériának nagyobb hasznát nem veszi, mert a japáni ember számára a kemény telek miatt mind a két vidék alkalmatlan terület. Annál többet jelent azonban az ásványi termékekben való gazdagságuk. Az újabb orosz kutatások szerint Kelet-Szibéria vasban, szénben, aranyban, ónban és ólomban még Mandzsúriánál is sokkal gazdagabb. Már ebből a szempontból is rendkívül értékes Japánra nézve. Lehetséges, hogy valamikor kínai gyarmati lakossággal telik meg ez a két vidék és akkor Japán életében körülbelül olyan szerepük lesz, mint ma Indiának Nagybritannia gazdasági életében. Oroszország természetesen szintén nem akar engedni, ezért távol keleten állandóan feszült a geopolitikai helyzet. Oroszország ideiglenes gyengeségét mutatja, hogy eddig lépésről-lépésre hátrálni volt kénytelen.

Kisebb gyarmatos népek.

A nagy gyarmatosító, imperialista politikát folytató népek mellett vannak kisebb gyarmatos népek is. Ezek közül első helyen a *hollandok* állnak, akiknek a Szunda-szigeteken, Új-Guineán és Dél-Amerikában hatalmas gyarmatbirodalmuk van (2 millió km²) 60 millió gyar-

mati lakossal. Hollandia gyarmatainak jórészét a XVII—XVIII. században szerezte. A kis nemzet rendkívül ügyes és eredményes gyarmati politikát folytatott, mert Jáva-sziget pl. Földünk legszebbén mívelt és legjobban kihasznált gyarmati területe. Hollandia gazdasági virágzásának alapja csak részben a kisterjedelmű, de pompásan mívelt európai anyaország, mert az állam és a lakosság jövedelmének jórésze a gyarmatokból van.

Hollandia gyarmatait eddig megtudta védeni minden veszedelemmel szemben. Kétséges azonban, hogy a jövőben lesz-e elég ereje erre a feladatra. A 60 millió lakosú óriási gyarmatbirodalmat ugyanis mindössze 8 millió ember védelmezi. Igen kicsi tehát az alap, amelyre támaszkodhat. A veszedelem ellenben, amely gyarmatait fenyegeti, igen nagy. Ilyen elsősorban *Japán*, amely nem tudja megérteni, miért legyen 8 millió embernek a Szunda-szigeteken 1.5 millió km² nagyságú gyarmatbirodalma, amikor ennek a területnek nagyobb része még kihasználatlanul hever és amikor millió és millió japáninak életbevágóan szüksége lenne ezekre az értékes vidékekre. A másik veszedelem a *maláji lakosság* részéről fenyegeti Hollandiát. A japánok példája és talán izgatása is felébresztette a malájokban a *faji öntudatot*. Régebben a malájszigetek lakói meglehetősen engedelmes alattvalói voltak Hollandiának, de ma már a faji öntudat következtében egyre jobban erősödik az idegen uralom lerázására irányuló törekvés. Mind a két veszedelem nagy, de szerencséjére Hollandiának, egyelőre még segítőtársai vannak itt: Anglia és az Unió, amelyeket hasonló veszedelem fenyeget.

Jelentéktelen gyarmatbirtokosok a *spanyolok*, *portugálok* és a *dánok*. Spanyolországnak és Portugáliának a felfedezések után óriási gyarmatbirodalmaik voltak. Ezek azonban jórészt elvesztek. Spanyolországnak a szoros értelmében csak romok maradtak meg a régi

gyarmatbirodalomból. Ezért Spanyolország tulajdonképpen nem is gyarmatos állam. Nem lehet annak mondaní Dániát sem, mert Izland újabban csaknem teljesen függetlenné lett, Grönland pedig gazdasági tekintetben értéktelen terület. Portugáliának ellenben még ma is terjedelmes (2·5 millió km²) gyarmatbirtoka van, főleg Afrikában. A kisszámú és meglehetősen kis műveltségű Portugália azonban hatalmas gyarmatainak semmi hasznát sem veszi. A portugál gyarmatok már évszázadok óta csak tespednek. Nem csoda, ha a világháború előtt Anglia és Németország titokban megegyeztek egymással a portugál birtokok felosztásában. A háború miatt azonban a megegyezésből semmi sem lett. Újabban Németország újra a portugál gyarmatok felé fordította figyelmét és gyarmati követelései kétségtelenül Portugália gyarmataira: Angolára és Portugál Kelet-Afrikára irányulnak, mert arra nem számíthat, hogy a franciáktól vagy az angoloktól régi gyarmatait visszakaphassa.

Az *Uniót* nem számítjuk a gyarmatos hatalmak közé, mert igazi gyarmatai nincsenek. A valóságban azonban gazdasági, sőt politikai tekintetben is gyarmati sorsra kényszerít számos amerikai államot, amelyeknek belső ügyeibe éppen olyan hatalommal és erőszakkal szokott beleavatkozni, mint az anyaországok a gyarmatokéba.

Európa fontosabb geopolitikai kérdései.

A világháború előtt Európa területén három olyan nagy vidéket különböztethettünk meg, ahol különböző irányú geopolitikai erővonalak ütköztek össze. Ilyen volt elsősorban a *Balkán*, amelynek földjén részint a törökellenes felfogás, részint a macedón nemzeti mozgalom tartotta állandó izgalomban a balkáni népeket. Ugyancsak a Balkán volt összeütközési területe a régi Osztrák-Magyar Monarchia és a délszláv erővonalaknak. Az Osztrák-Magyar Monarchia részint az Adriai-tenger partját (Dalmácia) akarta biztosítani a szláv előretörés ellen, részint pedig Szaloniki felé akarta kiépíteni erővonalát. Mind a kettő beleütközött az Oroszországtól támogatott délszláv törekvésbe, amely egyrészt a Monarchia szláv területeit akarta megszerezni, így tehát a tengerpartot is, másrészt pedig útját akarta állni az Égei-tenger felé való törekvésnek.

A második, hasonlóképen súlyos veszedelmekkel járó súrlódási terület nyugaton volt *Elszász-Lotharingia*. 1871-től kezdve ennek a két tartománynak kérdése volt a nagy európai politika legsúlyosabb gondja. Franciaország egyáltalán nem titkolta soha, hogy legfőbb célja ennek a két tartománynak a visszaszerzése. Németország viszont mindent megtett, hogy ezt a veszélyt elhárítsa. A Balkán és a Rajna-vidék geopolitikai kérdései robbantották ki végső elemzésben a világháborút. Ezek mellé sorako-

zott még az *olasz irredenta*, amely az olaszoktól lakott osztrák területek elszakítását tűzte ki célul. Ez a gondolat vette rá Itáliát, hogy egykori szövetségesei ellen forduljon és a háborúba beleavatkozzék.

A világháború célja az volt, hogy ezeket a fő kérdéseket egyszersmindenkorra elintézzék. A békekötések azonban olyan rosszul sikerültek, hogy ma Európa területén sokkal több a megoldatlan geopolitikai kérdés, mint a háború előtt volt. A geopolitikai erővonalak ma át- meg átjárják Európa legkülönbözőbb vidékeit és nagyon sok helyen keresztezik egymást ellentétes erővonalak. A Balkán-félsziget geopolitikai viszonyait majd alább külön fejezetben fejtjük ki és abból nyilvánvaló lesz, hogy a Balkán ma is Európa egyik legkritikusabb területe.

Egyáltalán nincs megoldva a *rajnai kérdés* se. Németország államférfiai hiába nyilatkoztatták ki, hogy Németországnak Franciaországtól területi követelése nincs. Ez a nyilatkozat csak ideiglenes értékű lehet, mert valószínűtlen, hogy a 70 milliós Németország Franciaországnál hagyjon olyan területet, melynek lakossága túlnyomóan német és amely területen voltak Németország leggazdagabb vasbányái. A rajnai kérdésnek azonban más oldala is van. A Rajna ma határfolyó. A németek azonban azt tartják, hogy a Rajna Németország folyója, de nem Németország határa. A legutóbbi időben a rajnai kérdés újra világpolitikai jelentőségre emelkedett, amikor a Németbirodalom legalább a Rajna egy részére megszüntette a Rajna határfolyó jellegét és a politikai Németország határáig kitolta katonai megszállással a német geopolitikai erővonalakat.

Nem szűnt meg a súrlódási terület Lombardiától északra sem, mert most viszont több százezer német került olasz fennhatóság alá. Legnagyobb rombolást azonban a békeszerződések a *Duna-medencében* végeztek, ahol a régi Osztrák-Magyar Monarchia helyén egész sereg

új államot alapítottak. Ezzel nemcsak az európai politika legbékésebb szabályozóját, ellensúlyozóját szüntették meg, hanem a politikai tekintetben egymással versengő államok egész csoportját alakították ki. Az új határok megállapítása se népi, se gazdasági, se stratégiai tekintetben nem megfelelő, ezért természetes, hogy ezek mellett a határok mellett nyugalmat teremteni lehetetlenség. Magyarországot nemcsak azzal tették tönkre, hogy területének kétharmadát, lakosságának pedig felét elszakították, hanem azzal is, hogy Európa legszebb természeti és gazdasági egységét tönkretették. Ma a trianoni Magyarország egyoldalú mezőgazdasági állam, kitéve az időjárás szeszélyességének. Egyetlen rossz esztendő tönkreteheti a legjobb, legügyesebb magyar államférfiak minden fáradságát, minden munkáját. A régi Magyarországot ilyen katasztrófák nem érintették annyira életbevágóan, mert nemcsak szántóföldjeink voltak akkor, hanem órisási erdőink és virágzó iparvidékeink. Mint minden ilyen egyoldalú állam, a trianoni Magyarország is természeti, gazdasági adottságai alapján mindig és mindaddig az elégedetlenség földje lesz, amíg geopolitikai törekvései népi, gazdasági és stratégiai tekintetben be nem teljesednek.

Hatalmas súrlódási terület keletkezett a *Kárpátoktól* északra egész *Finnországig*. Ez a terület déli részén *Német- és Lengyelország, északi részén Oroszország és a balti államok* között teremtett feszült geopolitikai helyzetet. Németország keleti sérelmeit: Szilézia megcsonkítását, a lengyel korridor felállítását, Danzig és Memel elszakítását még nyugati veszteségénél is jobban fájlalja. Legnagyobb sérelemnek a lengyel korridort tartja, mert ez Németország testét két részre szakítja. Kétségtelen dolog, hogy ezeknek a kérdéseknek kielégítő megoldása még sok nehéz gondot okoz a német és lengyel államférfiaknak. Nehéz a megoldás azért, mert mind a két fél hivatkozha-

tik — még pedig körülbelül egyenlő joggal — történeti, népi, gazdasági okokra. Németországra roppant kedvezőtlen Kelet-Poroszország elszakítása, de viszont Lengyelország joggal számot tart legalább egy jó kikötővárosra, amelyre feltétlenül szüksége is van.

A Balti-államoknak főleg Oroszországgal szemben kell védekező helyzetet elfoglalniok. Ezek az újonnan alakult kis államok ugyanis szinte teljesen elzárják a nagy Oroszbirodalmat a Keleti-tengertől. Megalakulásuk Oroszországot a tengerhez való helyzetet illetőleg visszataszította Nagy Péter korába, amikor Oroszországnak nyugat felé *egyetlen egy ablaka* nézett csak Szent-Pétervár a Kronstadti- vagy Finn-öböl legbelsőbb zúgában. Oroszország még Lengyelországgal szemben is ellenséges álláspontot foglal el, mert Lengyelország keleti határai túlmentek a lengyel nép határvonalán, de ez érthető, mert Lengyelország keleti határait megszilárdítani csak a Rokitnói-mocsaraknál tudja. *Jelenleg Európának legkritikusabb vidéke az a területsáv, amely a Finn-öböltől délre az Adriai-tengerig terjed.*

A cseh-tót kérdés mellett legjobban érdekelnek bennünket a balkáni népek kérdései, azért ezeket részletesen, *történelmi fejlődés* alapján tekintjük át.

A Balkán-félsziget népi és területi kérdései.

A Balkán-félsziget népességét talán Európa összes tájai közül legmesszebbre visszamenően tudjuk rekonstruálni frott történeti adatok alapján. Ennek magyarázatát az adja, hogy a műveltség Európa földjén itt virágzott fel először. A történelem előtti korok népessége természetesen itt is homályban marad, sőt még az első európai műveltség megalapozóit sem ismerjük. A leletek elterjedése alapján következtethetünk, hogy a krétai, mykenaei és orchomenosi ősi kultúra kialakítói Kis-Ázsia népei közül kerültek ki, és káriaiak vagy frigiaiak voltak. Csak annyit tudunk róluk, hogy nem voltak szemiták, de nem voltak indóeurópaiak sem. Ezekhez már Krisztus előtti III. évezredben csatlakoznak, keverednek a *hellének*, akik a dór vándorlás után (1500—1400 körül Krisztus előtt) a félsziget déli részét teljesen birtokukba veszik és azt a mai napig megszállva tartják. Tőlük északra a *trákok* és az *illirek* laktak. A nyelvészeti és ethnografiai kutatások mindkettőt az indó-európai nyelvcsalád körébe utalják. Ez a két nép sok kisebb törzsre oszlott és valószínűleg a Krisztus előtti II. évezred első felében nyomult a görögök nyomán a Balkán-félsziget területére.

A trákok a félsziget keleti részét, a mai Bulgáriát és az Európai Törökországot szállták meg. Meglehetősen magas kultúrájuk volt, amit a bulgáriai leletek bizonyít-

tanak. Az úgynevezett trójai kultúra kialakításában és elterjesztésében a trákoknak nagy szerepük volt.¹ A félsziget nyugati részén illir törzsek telepedtek le. Ilyenek voltak a régi dalmaták és liburnok. Sőt valószínűen illirek voltak Itália keleti részének és Pannóniának kora ókori lakosai is. Bizonyos helységnevek ókori alakjai ezt bizonyítják. (Pl. Tarentum, Carnuntum, Tergeste, Opitergum stb.)² Nyelvükből egyébként nagyon kevés emlék maradt a helyneveken és néhány személynéven kívül.

Valószínűen illir eredetűek a mai *albánok* is, de a különböző népekkel való keveredés következtében az elmúlt három évezredben rendkívül átalakultak.³ Már az ókorban nagy átalakító hatással voltak rájuk a műveltebb trákok, majd a Krisztus előtti III. évszázadtól kezdve a hódító rómaiak. A római hatás akkora volt, hogy az albán nyelv félig-meddig átromanizálódott. Ezt erősítette a középkori olasz hatás. Még saját nyelvű nemzeti elnevezésüket is (skipetar) több nyelvész a latin excipio szóból származtatja (skip = érthet, világos). Újabban azonban az albán ekkjippe = sas szóval magyarázzák.⁴ Az ókor vége felé a nyugatról kelet felé törő *kelták* vetik meg lábukat a félsziget nyugati részén, elsősorban az illirek területén, akiket teljesen elnyomnak. A római hódítás nagy *néprajzi átalakulást* nem okozott a félszigeten, mert az uralkodó nép a római birodalomba való bekebelezés után is délen a hellén, keleten a trák, nyugaton az illir-kelta keverék volt. *Itáliai, azaz igazi latinnyelvű és latin eredetű gyarmatosítás a Balkán-félsziget*

¹ Gerche-Norden : Einleitung in die Altertumswissenschaft. III. k. 4. l.

² Oberhummer : Die Balkanvölker. 280. l. (Schrift des Vereins f. Vertr. Naturwiss. Kenntnissen. Wien, 1917.)

³ J. Bourcart : Les peuples des Balkans. La Geographie. 1921. 336. l.

⁴ Oberhummer : i. m. 330.

területén elenyésző csekély volt. A már néptelenedő Itália képtelen volt erre. Egyedül csak már romanizált, de a legkülönböző népelemekből származó gyarmatosok telepítéséről lehetett csak szó. Már ezen az alapon is tudománytalan dolog a románok *római eredetét* vitatni. A római műveltség és a latin nyelv hatása azonban a félsziget északi részén: a kelta-illir és a trák népek között igen nagy volt. Ha a szláv és a különböző ural-altáji népek beözönlése elmaradt volna, ma a Balkán-félsziget egész északi része valamely, a latinnal közel rokonságban álló nyelven beszélne.

Ennek a romanizálásnak legmaradandóbb emléke a mai román (oláh) nyelv és a nép kialakulása. Ennek a kialakulásnak a története azok közé a tudományos kérdések közé tartozik, amelyek legtöbb port vertek fel, mert hamarosan politikummal keveredett.¹ Az oláh nép történetírói és a hozzájuk csatlakozó külföldi (német, francia) tudósok *a román nép kialakulása helyéül Erdélyt jelölik meg.* Hiábavaló volt néhány magyar tudós erőfeszítése: oláh, német, francia köröket ennek a feltevésnek tarthatatlanságáról meggyőzni nem lehetett. A közép- és nyugateurópai irodalom túlnyomó részében ma is a románok erdélyi eredete uralkodik. Nagy szerepe volt a téves felfogásnak oláhok-lakta területe elszakításánál is. A valóságban az erdélyi eredet nem állja meg a tudományos bírálatot. A magyar kutatókkal együtt néhány német tudós is azon az állásponton van, hogy Dáciában az Aureliánus császártól elrendelt katonai és polgári kiűrtés után (Krisztus után 271) a dolog természete szerint római gyarmatos nem maradt. Bizonyítja ezt az is, hogy sem Erdélyben a XIII. századig, sem a román királyság igazi területén a XII. századig románokról nem hallunk semmit. Ellenben annál többet említik őket

¹ V. ö. Karácsonyi: A magyar nemzet történeti joga. 1915.

a mai Macedónia és Bulgária területén, ahol még ma is találunk pásztorkodó arumunokat, vagy macedón-románokat. Innen vándoroltak a VIII—X. században észak felé a görögök és a szlávok nyomása miatt.

A Balkán-félsziget néprajza teljesen átalakult a középkor első felében a nagy népvándorlás megindulásakor. A VI. század elején tűnnek fel az első *szláv népek*, amelyek részint északról hazánkron át, részint keletről Románia felől jutottak a félszigetre. A köztudatban szereplő fel fogás szerint a szlávok zömét Heraklius császár hívta be az avarok ellen. Ez azonban téves.¹ A népvándorlás hullámaintól zavart szláv törzsek nem mint hívott vendégek, hanem mint menekülő vagy éppen rabló néptörzsek léptek a Balkán-félsziget földjére, amelynek nyugati részét másfél száz év alatt ellepték. A már romanizált kelták, illirek és trákok rövid néhány évszázad alatt csaknem teljesen eltűntek a szlávok között, sőt közel állott az egész félsziget elszlávosításának veszedelme is. A középkorban a Peloponneszost Közép- és Nyugat-Európában már *szláv országnak* tekintették. A török uralom alatt azonban innen a szlávok eltűntek.² A legnagyobb valószínűség szerint annak a lassú elgörögösítő hatásnak estek áldozatul, amelyet a görögkeleti egyház fejtett ki görög egyházi és iskolai nyelvével.

A Balkánra költözött szlávok számos kisebb törzssre szakadva éltek a Dinári-hegység és a Balkán Masszivum területén. Ekkor újra kitűnt, hogy a medencékre szakadozott vidék milyen hatalmas gátat emel még a közös nyelvű, közös művelődésű népek között is. Ahány nagyobb medence van ezeken a területeken, annyi kis szláv fejedelemség keletkezett, amelyek csaknem állandóan harcban álltak egymással. Csak időnként sikerült egyes

¹ Herzberg : Die Ethnographie der Balkan-Halbinsel im XIV—XV. Jarh.

² Oberhummer : i. m. 293. l.

kiválóbb fejedelmeknek, mindig a legkedvezőbb fekvésű medence birtokosainak a balkáni szláv népeket néhány évtizedre egyesíteni. Ilyen volt a XII. században *Nemenja*, majd a XIV. században *Dusan* nagy szerb birodalma. De ezek sem tudták meggátolni, hogy a horvátok a **Kulpa**, **Una** és **Boszna** mellékén, tehát Dalmácia és Bosznia területén független királyságot és több fejedelemséget ne alkossanak. A középkori szerb nép állami egyesítésének magva mindig a Drin és az Ibar medencéi voltak, tehát a Metoja és a Kossovopolje medencék Djakova, Prizren, Pristina városokkal.¹ Innen terjeszkedtek kelet felé a Morava völgyéig, majd a Dunáig. A szerb nép ezt a régi hazáját a délről egyre jobban erősödő török nyomás miatt részben elhagyta és hazánk felé húzódott, amelynek déli részeit a XV. században kezdi a török pusztítással kapcsolatban megszállni. A horvátok ugyanakkor a Száván átvonulva a régi Szlavóniában telepedtek le.

Eredetileg török (és nem szláv) eredetű nép volt a *bulgár*.² Régi hazájuk a Volga mentén volt, ahol még a XIII. században is említenek erős bulgár államot. A magyarhoz hasonlóan csak a népesség egy része hagyta el az ős bolgár hazát. Az elköltözők a VII. század vége felé (679-ben) lépték át a Dunát és Bulgár-fennsíkon települtek le. Itt már akkor számos kisebb szláv törzs lakott, akiket a bulgárok levertek. A hódítók száma azonban igen kicsiny volt: alig voltak többen 30—40 ezernél. A kereszténység felvétele után (IX. század) beleolvadtak a meghódolt szlávokba. Átvették azok nyelvét, de sok tekintetben át is alakították. *Ezért a bulgárok nyelve rokon, de nem azonos a szerbek és horvátok nyelvével.*

A gyorsan szaporodó bulgár nép fokozatosan terjesz-

¹ Gravier : Les frontières hist. de la Serbie. 22. l. Pet. Mitteil. 1878. 130. l.

² Oberhummer : i. m. 295. l.

kedett északra, nyugatra és délre is. A X. században olyan hatalmas birodalmat alapítottak, amelyet csak a későbbi balkáni török birodalom mult felül. A Fekete-tengertől az Adriáig, a Dunától Szalonikiig bulgárok voltak az urak.¹ Sőt még hazánk területén is volt kisebb bulgár fejedelemség. Nándorfehérvár sokáig mint Bulgárféhvár volt ismeretes őseink előtt. A bulgárok ősi birodalma sokkal erősebb alapú állam volt, mint a XII., illetve XIV. századi szerb birodalom, mert hatalmában tartotta a Balkán-félsziget legfontosabb útvonalait és mert birtokában voltak a félsziget legértékesebb medencéi (Kelet-Rumélia, Vardar-Morava-völgy stb.). Szerencsétlenségükre Basileós görög császár (a «bolgár-ölő») leverte őket és népét megtizedelte. Ezzel az önálló bolgár államnak hosszú időre vége lett, mert a görög fenhatóságot hamarosan a török követte.

A bulgárok után más *törökfajú népek* is kerültek a Balkán-félszigetre: besenyők, kunok. Ezek azonban a folytonos harcokban nagyjából elpusztultak. Csak kis töredékek élnek belőlük Bulgáriában és Romániában (a gaganzok és a szurgicsik), sőt Szeresz körül, Macedóniában is él néhány ezer kereszténnyé lett törökfajú nép.² Jelentősebb volt az *ozmán törökök* bevándorlása Konstantinápoly eleste után. Trákia lakossága akkor lett olyan kevert, aminőt keveset lehetett Európában találni. Ezenkívül még Bulgária keleti részein is sok török falu keletkezett. Ellenben a félsziget többi részein nagyon kevés török telepedett le. A szerb, albán, bosnyák mohamedánok u. i. nem törökök, hanem mohamedánna lett szerbek (bosnyákok), albánok.

Jellemző népei még a Balkán-félszigetnek a *cigányok*, akik a XIV. században kezdtek feltűnni a félsziget déli

¹ Herzberg : i. i. Pet. Mitt. 1878. 128. l.

² Oberhummer : i. m. 301—302. ll.

részen : először Görögországban. Innen észak felé huzódtak. Ma Görögország területén csak néhány ezer van, ellenben Bulgáriában 130 ezren, sőt Romániában 200 ezernél is többen. A cigányoknál jóval többen vannak a *zsidók*, akik két részre oszlanak. Görögországban spanyol zsidók élnek (spaniólok), akik a spanyolországi arab uralom megdőlése után (1495) menekültek Görögország területére, amely ekkor már török fenhatóság alatt volt. Számuk eléri a 100 ezret. Különösen Szalonikiben laknak tömegesen. Többnyire szegény napszámosok és hajósok. Nyelvük, testalkatuk nagyon elüt a többi zsidókétól. Még több zsidó él Románia területén, ahol számuk 800 ezren felül van. Ebből azonban a túlnyomó rész Moldva és Besszarábiára esik. A romániai zsidók a Kelet-Európai zsidósághoz tartoznak. Mivel túlnyomó részük Moldva és Besszarábia területén lakik, azért Románia Balkán-félszigeti részén (Havas-Alföld, Dobrudza) csak ennek egyharmadát vehetjük számításba.

A Balkán-félsziget mai lakosságát 26·5 millióra tehetjük.¹ Ez a szám az egyes országok között a következőképen oszlik meg :

Románia	6 millió	(egész Románia 17 millió)
Jugoszlávia	7 «	(« Jugoszl. 12·4 «)
Görögország	6·5 «	
Bulgária	5·0 «	
Európai-Törökország..	1·2 «	
Albánia	0·8 «	
	<u>26·5</u>	

A macedon-kérdés. Rendkívül nehéz az egyes népek lélekszámát megállapítani. *Közel egymillió emberről még*

¹ Nem számítottuk a Balkán-félszigethez Románia területéből a megszállt magyar részeket, valamint a Kelet-Európa földjéhez tartozó Bukovinát, Moldvát, Besszarábiát ; Jugoszláviánál hasonlóképen elhagytuk a Bácskát, Bánságot, Horvátországot, Szlavóniát, szóval minden területet a Szávától északra.

ma sem tudjuk megmondani, hogy bulgár, szerb vagy görög-e? A legnagyobb zavart éppen a *vallás* okozza, amelyet pedig sokan mint biztos megkülönböztető jelnek szoktak tartani a Balkán-félsziget néprajzának megállapításánál. Legnagyobb a zűrzavar *Macedóniában*, vagyis Szaloniki várostól északra, a Vardar folyó két oldalán elterülő vidéken. A terület nagysága nagyon különböző az egyes felfogások szerint. Egyesek 53 ezer, mások 70 ezer km²-re teszik. Ezért a lakosság adatai is nagyon változók: 1·8—2·8 millió között. Erre a területre történelmi és néprajzi alapon három állam tart igényt már évtizedek óta: Szerbia, Bulgária és Görögország. Ebből fejlődött ki a *macedon-kérdés*, amely ma is legkényesebb pontja a Balkán politikai életének.

Az egyes nemzetek a legkülönbözőbb statisztikai kimutatásokat terjesztették erről a területről, hogy követeleéseiknek jogosságát bizonyítsák. A *szerbek* néhány százezer görög, török és arumun leszámításával az *egész lakosságot szerbnek mondják*, a *bulgárok* viszont *bulgárnak*. Legelőször (kb. 100 évvel ezelőtt) a görögök kezdtek munkába, hogy Macedónia lakosságát megszerezzék. A konstantinápolyi görög-keleti patriárka indította meg a vidék szláv lakosainak elgörögösítését.¹ A gazdag kisázsiai görögök nem sajnálták a pénzt, hogy görög iskolákat nyissanak tiszta szlávnyelvű falvakban. Mivel az egyházi nyelv itt amúgy is görög volt, a görögösítés munkája szépen haladt.

A szlávok közül először a *bulgárok* ismerték fel a veszedelemet. Hogy útját vágják, egymásután nyitották meg a bulgár iskolákat Macedónia területén. A görög-keleti patriárka nagy tekintélyének azonban nem tudtak ellentállni. *Végül is 1878-ban külön nemzeti egyházat*

¹ Mach: Beiträge zur Ethnographie der Balkanhalbinsel. Pet. Mitt. 1899. 97. 1.

alkotva elszakadtak a konstantinápolyi görög patriárkától és bulgár exarchatust szerveztek, amely hivatva volt a török birodalom szláv népeinek vallási ügyeit intézni. Ezzel a pánhellén irányzat megbukott a macedón szláv nép között.

A bulgár előretörés felidézte a szerbek féltékenységét, de megakadályozni nem tudták. 1895-ben Macedónia területén 582 bulgár, 522 görög és 62 szerb iskola működött.¹ Ez a kimutatás a bulgárok és görögök javára szól. Megerősíti ezt több kiváló macedonkutató tudós statisztikája is, amelyet az egyes egyházak, konzuli jelentések és saját tapasztalataik alapján állítottak össze. Oestreich 1912-ben a következő adatokat nyújtotta Macedónia lakosságáról:²

Keresztény szláv	1,500.000
Mohamedán «	500.000
Görög	200.000
Albán	300.000
Török	250.000
Arumun	100.000
Zsidó és cigány	130.000
	2,980.000

Oestreichnek keresztény szláv adatában némi eligazítást nyújt Weigand,³ aki 1898-ban kisebb területet vett vizsgálat alá és azon 1,200.000 macedon szlávot mutat ki, akik közül 800 ezer a bulgár exarchatushoz tartozik, tehát mindössze 300 ezer lehet szerb. Ellentmondások persze nem maradtak el. Pallis 1925-ben egyedül a görögöknek juttatott macedon területen 1912-re vonatkozóan 500.000 görögöt, ugyanannyi törököt és csak 100.000 szlávot mutat ki.

¹ Mach: i. m. Mitt. 1899. 102—105. II.

² Vogel: Das neue Európa. II. 514. I.

³ Weigand: Ethnographie von Makedonien. Leipzig, 1924. 78—91. II.

A macedon-kérdés a balkán háború idején jutott először megoldás alá. Bulgária, Szerbia és Görögország már előzetesen megegyeztek a meghódítandó területek felosztásáról. A megegyezés értelmében Macedónia túlnyomó része Bulgária birtoka lett volna. A török leverése után azonban nézeteltérések keletkeztek, majd kitört a szövetségesek között a második balkán-háború, amely a kimerült Bulgária vereségével végződött. A szerbek és görögök most Macedóniát csaknem teljesen egymás között osztották fel. Bulgária alig kapott belőle valamit (13 ezer km²). A macedon-kérdés ezzel természetesen nincs megoldva. *Az a közel egymillió macedon-szláv, mely a bulgár exarchatus hívének vallja magát, nem tűri a szerb és a görög uralmat.* Ezért örökös a forrongás ezen a területen.

Újabbán a görögök a neki juttatott macedon terület néprajzi képét teljesen átalakították. A törökökkel szemben elvesztett kisázsiai háború után több mint másfélmillió görög menekült Görögország területére, amely viszonzásul a törököket és a bulgárokat utasította ki földjéről.

Valóságos népvándorlás zajlott le tehát 1922—1924 között a Balkán-félsziget déli részén. A menekültek nagyobb részét Görögország Macedóniába telepítette, ahonnan félmillió török és bulgár távozott el.¹ Ezzel a görög Macedónia lakossága csaknem tisztán görög lett. Elhárult a veszedelem, amely a bulgár és újabbán a szerbek részéről fenyegette ezt a vidéket. A szerbeknek ugyanis égetően szükségük volna Szaloniki kikötőjére, mert az Adria teljesen az olaszok kezében van. Görögország viszont érthető módon ragaszkodik hozzá, mert Szaloniki a Balkán-félszigetnek Konstantinápoly után legelső kikötője.

¹ Fels: Die griechische Völkerwanderung. Geogr. Zeitschr. 586. I.

A Balkán-félsziget egyes népeinek mai megoszlását a következő táblázat mutatja megközelítően:

román	5	millió (egész Európában	13 millió)
szerb	5·8 (5)	« (« «	7 «)
bulgár	4·8 (5·6)	« (« «	6 «)
görög	5·4	« (« «	6·5 «)
horvát	1	« (« «	3 «)
török	1·3	«	
albán	1·4	«	
zsidó	0·450	«	
cigány	0·350	«	
egyéb	1	«	
	26·6	millió	

Bár a főbb, államalkotó népek általában összetömörülten élnek és görög visszavándorlás is nagy területek néprajzi képét egyszerűsítettette, mégis a Balkán-félsziget sok vidéke Macedónián kívül is éles népi harcok színhelye. Ilyen pl. Dobrudzsa déli része, amelyet a románok és Carbrod vidéke, amelyet a szerbek szakítottak el Bulgáriától. De ezeken kívül is minden államban találunk népi ellentéteket. Ez nem is lehet másként, amikor az országhatárokat az erősebb fél mindig saját uralkodó népének elterjedése alapján vonja meg. Ilyen népi imperializmus mellett érthető, hogy a Balkán-félszigetnek már kezdettől tarka, vegyes lakosságú államai az entente győzelme után még vegyesebb lett, amit a következő kimutatás szemléltet.

<i>Romániában</i>		<i>Jugoszláviában</i>	
román....	73·1%	szerb (és macedon)	47·75%
magyar...	10·7%	horvát	23·25%
zsidó	4·6%	magyar	3·34%
német ...	4·3%	német	3·56%
orosz	3·5%	román	0·97%
egyéb	3·8%	albán	3·50%
		szlovén	9·00%
		egyéb.....	8·63%

<i>Bulgáriában</i>	<i>Görögországban</i>	<i>Albániában</i>
bulgár.... 82·6%	görög ... 87·1%	albán ... 76·4%
török 10·0%	albán ... 1·9%	szláv 14·5%
cigány ... 1·9%	szláv 4·7%	török ... 6·1%
egyéb 5·5%	zsidó 1·6%	egyéb.... 3·0%
	egyéb.... 4·7%	

A kimutatások alapján nyilvánvaló, hogy valamennyi balkáni állam tekintélyes nemzetiséget tart határai között, pedig ezek még nem is teljesek és valószínűen nem is helytállóak minden tekintetben, mert pl. Romániánál 3·8, Jugoszláviánál 8·63% egyéb, többnyire takargatni való nemzetiség él. Még művelt és tisztességes nemzetiségi politikát folytató népeknél is rendkívül sok surlódásra ad alkalmat az ilyen helyzet, hát még a műveltségben elmaradt és nemzetiségi politikát egyáltalán nem ismerő balkáni államokban. Az albánok egyharmada Jugoszlávia fenhatósága alá került, 130 ezer pedig Görögországhoz. Romániától 250 ezer bulgárt követel vissza Bulgária, több ezer, sőt százezer macedon bulgárt pedig Jugoszláviától és Görögországtól. Románia viszont 230—240 ezer románt tart számon Jugoszláviában. Régebben a balkán népeket a Balkán-félszigeten első sorban a macedon-kérdés érdekelte. Ez a kérdés a sok háború és békekötés ellenére is veszélyes sebe a Balkán nyugalmanak és még csak súlyosbítja a helyzetet, hogy a világháború után új ellentétek keletkeztek. Bulgáriát olyan népi és területi sérelmek érték, hogy addig semmi szín alatt nem hajlandó belépni a Balkán-szövetségbe, amíg sérelmeit nem orvosolják, mert a Balkán-szövetség éppen a statusquo megvédésére alakult. Ugyanez az ok tartja vissza Albániát. A két államnak a Balkán-félszigeten körülbelül ugyanaz a helyzete van, mint Magyarországnak a Közép-Duna medencéjében. A régi Balkán-kérdés, amely annyi vihart támasztott már Európában, tehát tovább él. Most is mint, régen

főleg a népi, nemzetiségi ellentét uralkodik. Tisztán területi követelés csak egy van: Bulgária utat kér az Égei-tengerhez, ahonnan Görögország elzárja. Ez talán még legkönnyebben megoldható geopolitikai kérdés. A görögökre nagyobb veszélyt jelent a szerbek álmadozása Szalonikiról, ami már csak azért sem agyrém, mert a Vardar-völgy egy része, tehát a Szalonikibe vezető főút nagyobb része szerb kézben van.

Hatalmi ellentétek összeütközése a tengereken.

Forgalmi szempontból a tengerek *utak*, de nem *vonat* természetűek, mint a szárazföldi utak, hanem *területek*. Ezért a tengeri közlekedés irányait a célszerűség, gazdaságosság kijelölik ugyan, de nem determinálják. A tengeri közlekedésnek ez a természete okozza, hogy az érdekellentétek összeütközése aránylag ritkább, mint a szárazföldeken. Ma a tengerek minden nép hajói számára nyitva állnak. Régebben azonban más volt a helyzet. A *portugálok* és *spanyolok* az általuk felfedezett területeket, nemcsak a szárazföldeket, hanem a tengereket is *saját birtokuknak* tekintették, amelyeken idegen hajó csak az ő beleegyezésükkel jelenhetik meg. Hollandia, Anglia, Franciaország egy évszázadon át elkeseredetten küzdött ez ellen a felfogás ellen még pedig olyan sikerrel, hogy a két nagy felfedező nép kénytelen volt uralmáról lemondani; helyesebben az újabb felfogásba belenyugodni. A felfedezések idejében a portugálok elfogták, kifosztották azokat a hajókat, amelyek Afrika partjai mellett Indiába iparkodtak, vagy onnan tértek vissza. Hasonlóképen a spanyolok egyedül a maguk számára tartották fenn Magellán-utat.

A teljesség és igazság kedvéért azonban meg kell jegyeznünk azt is, hogy nem egyedül a portugálok és spanyolok vallottak ilyen felfogást, hanem kisebb mértékben más népek is. Anglia már a XIV. században saját

birtokának nyilvánította a La Manche-csatornát. A német Hanza viszont a Keleti-tengerhez formált felségjogokat, mikor engedelmetől függött, hogy hány hollandi hajó hajózhat ide át. A genovaiak pedig már a XIII. században megtiltották minden francia hajónak, hogy Genovától keletre hajózzék, sőt hatalmukba kerítették közel 100 évre az egész Fekete-tengert. A dánok se maradtak ki a sorból, mert a Spitzbergák körüli tengert annyira magukénak tartották, hogy minden elfogott hajót elkoboztak. Emiatt valóságos háború tört ki a XVII. század elején a holland és angol bálnavadász hajókkal. Csak heves vitatkozásokkal, tárgyalásokkal sikerült ezeket a gyakran felmerülő kérdéseket minden érdekelt fél számára elfogadhatóan megoldani. A régebbi békekötésekben gyakran van szó arról, hogy a szerződő felek bizonyos, sajátjuknak vallott tengereken szabad közlekedést biztosítanak egymás hajóinak. Ma már ilyen megkülönböztetés nincs még elméletben sem. A világháborút befejező békében sincs szó a legyőzött központi hatalmak mozgásszabadságának korlátozásáról. Grotius Hugó, holland tudós nagy gondolata, hogy a tengernek szabadnak kell lennie minden tengerjáró nép számára, tulajdonképpen csak a múlt század végén, tehát csak 350 évi (1625-ben jelent meg Grotius munkája: *De iure belli et pacis*) küzdelem után valósult meg. Ma már csak a partmenti 3 tengeri mérföld (5,6 km) széles vízterületre terjed ki az állami felségjog (1882. évi hágai egyezség).

Amíg az államok a nagy nyílt tengerek szabadságába elég könnyen belenyugodtak, a tengerszorosok birtokáért, tulajdonjogáért igen éles vitatkozásokat, sőt legtöbbször véres harcokat kellett vívni. A tengerszorosok közül ugyanis több egyes államok területére esik. Természetes, hogy magától egyetlen állam se enged korlátlan szabad utat idegen hajók számára. A tengerszorosok megnyitása és nemzetközivé tétele már régtől fogva egyike a leg-

fontosabb geopolitikai kérdéseknek és megoldva tökéletesen máig sincs.

Hasonlóképen a *belső tengereken* is igen erős érdeellentétek fejlődnek ki. Különösen áll ez az ú. n. *földközi* tehát *szárazföldek közé szorított* tengerekre. Földünkön három ilyen tenger van: az *európai Földközi-tenger* Európa, Afrika és Ázsia között, az *ázsiai*: Ázsia és Ausztrália között és az *amerikai*: Közép-Amerika keleti oldalán.

A földközi tengereken a politikai és gazdasági surlódások földrajzi okokból keletkeznek. A nyílt tengerekhez viszonyítva ezek aránylag kis területek. A szemközt eső partok közel esnek egymáshoz. Ez a körülmény nemcsak a sűrűbb érintkezést mozdította elő, hanem mindig erős vonzást gyakorolt a hatalmasabb, hódításra vágyó szomszédra. Ez a terjeszkedés természetesen nem mindig történt és történik erőszakos módon, hanem sokszor békés átszivárgással. Az olaszok, pl. mint békés bevándorlók lepték el a Sziciliával szemközt fekvő Tuniszt. Így terjeszkednek ma is a kínaiak, japánok az ázsiai Földközi-tengeren: a Keletindiai-szigetvilágon. A hódító népek azonban erőszakkal vetik magukat a közelfekvő partvidékre. A felfedezések idején a harcias karaib indiánok az amerikai Földközi-tenger egy részét már meghódították, amikor a spanyolok megjelentek és további hódításaikat megakadályozták. Az európai Földközi-tenger mellékén pedig már évezredek óta folyik változatos eredményel ez a terjeszkedés. Hol az afrikaiak (punok, mórok) fészkeltek meg magukat Európa földjén, hol az európai népek (rómaiak, spanyolok, olaszok, franciák) szállták meg Észak-Afrikát.

Már maga ez a körülmény is állandó feszült helyzetet okoz a földközi tengereken. A gyarmatosítási és imperialista törekvések azután még jobban kiélezik ezt. A földközi tengerek mellett csak Európában találunk néhány

erős államot. De még az európai mediterraneum mellékének is több mint felén, az ausztrál-ázsiai és a középamerikai Földközi-tengernél pedig csaknem teljesen politikailag gyenge népek laknak. Önként kínálkozó alkalom ez erősebb népek, államok terjeszkedésére és egyúttal érdekellentétek kirobbanására. Végül még csak egyet említünk: mind a három Földközi-tenger fontos átjáró terület és ezek az átjárók rendesen többé-kevésbé szűk szorosokkal vannak a nyílt tengerrel összekötve. Az európai Mediterráneum legrövidebb átjáró terület Európa számára Dél és Kelet-Ázsia felé. Az ausztrál-ázsiai az Indiai és Csendes-óceán között, a középamerikai az Atlanti-óceán és a Csendes-óceán között (Panama-csatorna). Természetes, hogy ilyen körülmények között a földközi tengereket a különböző irányú geopolitikai *erővonalak* egész hálózata szeli át és a földközi tengerek ma Földünk legérzékenyebb geopolitikai területei közé tartoznak. A különböző irányú erővonalak metszése, keresztezése vagy éppen összeütközése azonnal erő visszahatást vált ki.

Az európai Földközi-tenger.

A geopolitikai erővonalak, vagyis egyes államok hatalmi erejének irányai legélesebben az európai Földközi-tengeren alakultak ki, ezért a feszültség és a surlódás itt a legnagyobb. Ezért természetes, hogy összeütközés veszedelme is itt a legvalószínűbb.

Az európai Földközi-tenger már több, mint kétezer év óta heves, meg-megújuló hatalmi törekvések színhelye. Valamennyi földközi-tenger között ez a legzártabb. Ez a zárt helyzet azonban csak száz év óta szerepel történetében mint geopolitikai tényező. A Szezei-csatorna megnyitása előtt ugyanis a Földközi-tenger a hajózás számára zsákutca volt. A Gibraltári-szorosnak ezért sokáig

semmi különösebb jelentősége se volt. Se az ókori tengerészek (görögök, punok, rómaiak), se a középkori olaszok, spanyolok, mórok nem tekintették fontosnak birtoklását. Az ókorban és a középkorban, sőt jórészt még az újkorban is a Mediterráneum népei egymással küzdöttek tenger vagy egyes részei feletti korlátlan uralomért.

A legelső nagyszabású, geopolitikai tudattal vívott harcok a görögök nevéhez fűződnek a perzsák elleni háborúkban. Xerxes 480-ban a föníciai, egyiptomi és káriai hajóhaddal támadott a hellén tengeri erő ellen. A görögök elkeseredett védekezését a szárazföldön és tengeren megacélozta az a tudat, hogy a háború nem egyedül a szabadságért folyik, hanem a hellénség gazdasági és politikai érvényesüléséért. A kisázsiai ión városok lázadása (a görög-perzsa háborúk közvetlen oka) gazdasági természetű volt, mert kereskedelmüket a perzsa-föníciai előnyomulás, hódítás pusztulással fenyegette. A perzsa-görög háború tengeri ütközetei a görögök és föníciaiak élet-halál harca volt a Földközi-tenger keleti medencéjének uralmáért. *A görög és föníciai geopolitikai erővonalak keresztezték tehát egymást.* Mivel a háború győzelmesen végződött a hellénekre nézve (Salamis 480 Kr. e., Mykale 479, Kypros 449), a föníciai tengeri hatalom visszaszorult kiindulási helyére, majd Nagy Sándor hódító hadjárata idején csaknem megsemmisült.

A veszedelem elmúltával azonban elernyedtt vagy talán helyesebben a véres polgárháborúkban felörlődött a hellének energiája is. A perzsa háborúk előtt élesen kidomborodó geopolitikai erővonalak elmosódtak. A hajdan fiatalos erővel zajló terjeszkedés megszűnt. A dinamikus lendületet statikus helyzet váltotta fel: *a geopolitikai erővonalakból egyszerű kereskedelmi vonalak lettek.* Ez a fáradtságot, kimerülést elárasztó statikus helyzet könnyűvé tette a friss erővel megjelenő rómaiak győzelmét.

Mihelyt valamely nép államélete statikus állapotra rendezkedik be, akár belső, akár külső politikájában, pusztulásnak indul, mert ez mindig a belső vagy külső geopolitikai erővonalak feladását jelenti. Sajnálatos példa erre Magyarország 1918-ban, amikor a háborúban kimerülve a dinamikus állapotot egy csapással megszüntette és statikusra helyezkedett. A négy esztendőn át hősies erőfeszítéssel védett geopolitikai erővonalak semmivé lettek és ellenségeink erővonalai érvényesültek. Ugyanez történt a belső politikai életben is, ahol a nemzeti irány adta fel erővonalait és helyébe jött a felfordulás, zűrzavar, rombolás. Kétségtelen az is, hogy ellenségeinkkel a jelen helyzet alapján való kiegyezés statikus helyzetet teremtené és a legfontosabb magyar erővonalak feladását jelentené.

A hellének keleti, földközi-tengeri uralmával egyidőben a középső medencében is erős geopolitikai erőter alakult ki, amelynek erővonalai részben Karthágóból, részben Rómából sugároztak ki. Az elsőség kétségtelenül Karthágóé. Ez a hatalmas pun város a Földközi-tenger afrikai oldalának legenergikusabb helyén alakult ki, ott, ahol Észak-Afrika kiugró partja legjobban megközelíti Szicíliát és Itáliát. Helyzete alapján egyforma eséllyel uralkodó helyzetet foglalt el a Földközi-tenger nyugati és keleti részében, sőt tevékenységét kiterjeszthette Itália területére és a három nagy szigetre, Szicíliára, Szardíniára és Korzikára.

A karthágói punok helyzetük előnyét alaposan ki tudták használni. Nemcsak a főniciai városokkal és Mezopotámiával tartottak fenn szoros gazdasági kapcsolatot, hanem az etruszkokkal is és emellett megvetették lábukat a szemközt fekvő három nagy szigeten, valamint Hispániában. Krisztus előtt 250 körül Karthágó uralkodott a Földközi-tenger nyugati felében, sőt a görög polisok hanyatlása miatt a keleti részen is. Róma hatalma ekkor

még eltörpül mellette, bár már erős fejlődésben volt és a geopolitikai erővonalai a szárazföldön kezdtek már határozottan kialakulni. Ha Róma hatalmának kialakulása csak egy századdal is megkésik, nemcsak az Imperium Romanum kialakulása lett volna lehetetlen vagy legalább is igen kétséges, hanem az egész mediterráni kultúra más irányban fejlődött volna és így valószínűen a mai európai művelődés is legalább alapjait, gyökerét tekintve egészen más volna.

A Róma geopolitikai erővonalai először Szicíliában, majd Hispániában ütköztek össze a karthágói erővonallal. A háromszor megújuló nagy háború Karthágó teljes pusztulásával végződött (Kr. e. 146-ban). Karthágó letűnésével tulajdonképpen a Földközi-tenger egész területében megnyílt, szabaddá lett a római terjeszkedés előtt. Csak egyetlen egyszer vált kétségessé politikai egysége, amikor Antonius, Augusztus hajdani triumvir társa az egyiptomi hajóhaddal megpróbálta keresztezni Róma kelet felé irányuló geopolitikai erővonalát. Antonius tervezett keleti birodalma Egyiptomtól Szírián, Kis-Ázsián és Görögországon át az Adriáig terjedt. Actiumnál azonban az Antonius—Cleopatra-féle geopolitikai elgondolás gyengének bizonyult és elbukott (Kr. e. 31-ben). Rövidesen az egész Mediterráneum egyetlen birodalomká forrott össze. *Itália megvalósította azt, amire a természet helyzete alapján kijelölte, hogy uralkodó legyen a Földközi-tengeren.*

A középkorban a Földközi-tenger eleinte a hatalmasság fejlődő olasz kereskedő városköztársaságok (Genova, Velence, Pisa stb.) kereskedelmeinek színtere és csak a mohamedanizmus elterjedésével alakul ki új helyzet. Szoliman szultán szolgálatába fogadta Észak-Afrika kalóz vezéreit. Ezáltal a Mediterráneum háromnegyedrészen : Gibraltártól Észak-Afrikáig Kis-Ázsián át az Adriáig az izlám lett az úr. Rendkívül félelmes erővonalak alakultak

most ki: amelyek Isztambulból Itália felé a kalózok fővárosaiból (Tunisz, Algir) Itália nyugati partjai és Hispánia déli része ellen irányultak. A legfenyegetőbb veszélyt V. Károly császár hárította el, amikor a genovai Dória Andrással együtt megostromolta és elfoglalta Tuniszt. Teljesen tönkre tette a mohamedán tervekét Don Juan d'Austria 1571-ben a lepantói ütközetben. A török-mór geopolitikai erővonalak egy csapásra eltűntek a Földközi-tengerről. Nagyobb változás azonban nem történt, mert se Spanyolország, se az olasz városok nem voltak elég erősek, hogy új, saját erővonalrendszerüket kiépítsék.

A lepantói győzelem után a Földközi-tenger megszűnt egyidőre erőtér lenni, vagyis statikus helyzet következett, ami mindenütt, tehát itt is a tespedést jelenti. A XVI. századtól a Földközi-tenger csendes zsákutca kis forgalommal, helyi jelentőségű csete-patékkal. Egyetlen változást mondhatunk csak érdemlegesnek, hogy t. i. *az angolok a spanyol örökösödési háborúban elfoglalták Gibraltárt.* Az angolokat ebben nem valami távoli megérzés vezette, hanem egyszerűen az, hogy távolfekvő hazájuk miatt szükség volt egy kikötőre, ahol viharos időben meghúzhatják magukat és ahonnan figyelemmel kísérhetik a spanyol és francia hajók mozgulatait.

A *francia forradalom* kitörése után azonban egészen új geopolitikai erőtér lett a Földközi-tenger. Fontosságára először Nelson jött rá, aki már más tengereken is védte az angol érdekeket. Hevesen ellenezte Korzika feladását és sürgette, hogy szállják meg Minorcát. Az angol kormány azonban a Földközi-tengert gazdasági és politikai szempontból félreeső, mellékterületnek tekintette. Napoleonnak, ennek a tipikusan szárazföldi hadvezérnek kellett rámutatni a Földközi-tenger igazi, de különösen jövőbeli szerepére. A merész, messzetelektől tábornok, a makacs ellenfél, Anglia hatalmát Indiában akarta megtörni. Ezért vállalkozott az egyiptomi expedí-

cióra. Innen akart hadseregével Indiába áthajózni. Az angolok rögtön ráeszméltek a veszedelemre, mert világosan látták, amit Napoleon Talleyrandhoz írt levelében kifejezett, hogy Indiába a Földközi-tengeren át vezet a legrövidebb és legbiztosabb út. Napoleon még az utat is biztosítani akarta, amikor Máltát elfoglalta és megerősítette (1797).

Ettől kezdve a Földközi-tenger geopolitikai jelentősége hatalmasan megnövekedett és a surlódások szaporodtak. Jellemző, hogy egészen a legújabb időkig nem a Földközi-tengerrel közvetlen szomszédos államok kerültek egymással viszályba, hanem a távolfekvők. Ennek okát a Földközi-tenger sajátos földrajzi viszonyai adják meg. A Földközi-tenger mellett egészen a közel multig gazdasági és politikai tekintetben gyenge államok feküdtek. Egyedül Franciaország kivételével, de politikai és gazdasági frontja ennek is elfordult a Földközi-tengertől. Egyébként is Franciaország a világháború előtt elsősorban és túlnyomóan szárazföldi hatalom volt. Csak a háború óta lett a tengeren is nagyhatalom geopolitikai kényszerűségből, mert mint már láttuk, Franciaország nagyhatalmi állása gyengén szaporodó népessége miatt elsősorban afrikai gyarmatain nyugszik. A XIX. század nagyobb részén át Anglia feltétlen ura volt a Földközi-tengernek. Hatalmát csak az oroszoktól kezdte féltetni, akik évszázadok óta makacs kitartással és következetességgel törtek a melegvizű tengerek felé és egyáltalán nem titkolták, hogy végső céljuk Konstantinápoly és a hozzávezető szorosok elfoglalása. Ebből a törekvésből fejlődött ki a *Dardanella-kérdés*, amely különösen a Szezei-csatorna megnyitása óta lett veszedelmes (1869). A csatorna megnyitása után a Földközi-tenger valóban az lett, aminek már Napoleon mondotta: legrövidebb és legbiztosabb út Indiába. Természetes, hogy India ura, Anglia ezt az utat feltétlenül biztosítani akarta.

A Dardanella-kérdés. A Fekete-tenger és a Földközi-tenger közötti átjárók kérdése éppen nem újabb keletű. Már a bizánci uralom idején engedélytől tették függővé a hajózást a Dardanellákon és a Boszporuson. Ennek az intézkedésnek azonban inkább pénzügyi oka (vámfizetés) volt, mint geopolitikai. Hasonló okokkal magyarázható a Bizáncot meghódító II. Mohamed (1453) és később IV. Murád rendelkezése (1628), amikor a Boszporust láncsal zárták el idegen hajók elől. Amikor azonban az oroszok a Fekete-tenger mellékét meghódították, azonnal geopolitikai surlódások keletkeztek a Földközi-tengerre szabad közlekedést követelő oroszok és a szorosokat egyedüli tulajdonuknak tekintő törökök között. A szorongatott és akkor még magára hagyott török kormány 1774-ben, a kücsükkajnardzsi békében kénytelen volt az orosz hajóknak szabad utat engedni. Hamarosan a többi hatalmak is megszerezték ezt az engedélyt. Általánosan minden nemzetre rendezték ezt a kérdést 1829-ben a drinápolyi békében, de oroszellenes felfogásban. Kimondták a szabad hajózást, de csak a kereskedelmi hajókra. *Ezzel Anglia az orosz hadihajókat berekesztette a Fekete-tengerbe.*

Ettől kezdve a feszültség a Dardanella-kérdésben nem egyszer háborúvá növekedett (1853-ban krími háború, 1877/78 török-orosz háború) és a Dardanellák kérdése sokáig uralkodó geopolitikai kérdéssé lett. Anglia, majd Németország és a Monarchia is észrevették, hogy a tengerszorosok kérdése nem egyedül gazdasági okból izgatja az oroszokat, hanem olyan szláv erővonal kialakítása a főcél, amely az addigi egyensúlyt a Földközi-tengeren teljesen megváltoztatná. Oroszország hadihajóinak megjelenése az Égei- és Földközi-tengeren lázba hozná a Balkán szláv és görög népeit (akkor még több millió szláv és görög élt török uralom alatt), sőt nagy vonzást gyakorolna Kis-Ázsia görög lakosaira is. Angliát azonban még

más szempontból is érdekelte a kérdés: minden orosz hadihajó jelenléte a Földközi-tengeren újabb teher Angliára, mert erősítésre kényszerül. Ezért a berlini kongresszus 1878-ban újra kimondotta a szorosok elzárását. Ennek hátrányát Oroszország különösen az 1904/05. évi orosz-japán háborúban szenvedte, amikor fekete-tengeri hajóinak nem vehette hasznát. Anglia, mint Japán szövetségese örködött, hogy Oroszország a szerződést meg ne szegje.

Végre a világháború gyökeres változást hozott. Oroszország már kezdettől fogva hangsúlyozta, hogy egyik legfőbb háborús céljának a sokat vitatott Dardanellakérdés megoldását tartja, mégpedig teljesen orosz értelemben. Anglia és szövetségesei hosszú és izgalmakban bővelkedő tárgyalások után elfogadták Oroszország követelését. Egyúttal azonban gondoskodtak arról, hogy a Földközi-tengerre kitörő orosz szükség esetén féken tarthassák. Anglia magáénak jelentette ki Imbroszt és Tenedost, ezt a két trák szigetet, amelyek uralkodnak a Dardanellák bejáratánál. Franciaország és Itália pedig Kisázsia nyugati részét kötötte le magának. Ezzel Anglia az új és erősnek ígérkező orosz geopolitikai erővonalat csírájában megbénította.

A háború további fejleményei azonban a tervet semmivé tették. Törökország magához térve nemcsak Konstantinápolyt tartotta meg, hanem a Dardanellákat is. *A szorosok azonban nemzetközivé lettek.* Erődeit le kellett rombolni. Az előrelátó Anglia kimondotta, hogy a szorost minden nép hajói használhatják, még hadihajók is. A kikötés egyedül annyi, hogy hadihajó több ne mehessen át, mint amennyi a fekete-tengeri kikötőkben van. A szorosok megnyitása ellen csodálatos módon a szovjet tiltakozott. Ezzel t. i. megnyílt az angol hajók előtt az út Déloroszország gazdag gabonatermő vidékeihez, Ukrajnához és a petroleumforrásokhoz, vagyis Anglia hozzá-

férhet Oroszországhoz.¹ A locarnói szerződésnek német részről történt felmondása és a katonaságtól mentesített rajnai sávnak megszállása után Törökország (valószínűen orosz kívánságra is) azzal a követeléssel állt elő, hogy szüntessék meg a török tengerszorosok nemzetközi jellegét és engedjék meg az erődök építését. Anglia meglepő módon beleegyezését adta, de kétségtelenül a rajnai kérdésben elfoglalt németbarát állásfoglalása miatt. Azonban hamarosan gondoskodott, hogy Oroszország tevékenységét féken tartsa. A török kívánságok előterjesztése után Görögország azzal a kijelentéssel lepte meg az európai politikát, hogy a Dardanellák előtt két szigetet megerősít. Görögország kétségtelenül Anglia tanácsára járt így el.

Angliának tehát sikerült az orosz geopolitikai erővonalat a Fekete-tengerbe rekeszteni. De ugyancsak megsemmisített még két más erővonalat is: a németét és az Osztrák-Magyar Monarchiáét. Kétségtelenül a Monarchiáé volt a régibb, de nem nagyon erős, mert a félreeső Adriából irányult délkelet felé. Angliára ez nem volt veszélyes sokáig, sőt mivel részben az orosz, részben pedig az olasz terjeszkedés ellen irányult, még hasznára is szolgált. Más természetű volt a nagy német előretörés: a Drang nach Osten. Ennek útja ugyan szárazföldön vezetett, de Angliában mégis nagy izgalmat keltett. Égetővé lett a veszedelem, amikor a németek a Monarchiával együtt a központi hatalmak Földközi-tengeri bázisát az Adriáról Szalonikibe akarták áthelyezni. Mindez inkább csak politikai tervezgetés volt, de éppen ezekről sohasem lehet tudni, ha egyszer már felöltöztek, hogy mikor próbálják megvalósítani. Ez a körülmény nem kis mértékben volt oka annak, hogy Anglia elhidegült a Monarchiától. Félelmét beteljesedve

¹ E. Topf: England und Russland an den türkischen Meerengen. Zeitschrift für Geopolitik. 1928. 661—68. ll. és Hennig i. m. 308—309. ll.

látta a háború idején, amikor az Adriai-tengerbe zárt osztrák-magyar hajóhad és a szövetséges német tenger-alattjárók Cattaróból is olyan sikerrel támadták nem egyszer a Gibraltártól Szuezig húzódó angol erővonalat, hogy csak nagy erőfeszítéssel lehetett fenntartani. Angliát a Monarchia erős haditengerészete létérdekében látszott veszélyeztetni, ezért a háború végével el kellett tűnnie.

Az orosz, német és az osztrák-magyar erővonalak letörésével Anglia a Földközi-tenger keleti felében legalább egy időre biztonságot teremtett a maga számára. Igaz ugyan, hogy az olaszok Kisázsia előtt: a Dodekanezosz-szigetcsoporton megvetették lábukat, de eddig ez Anglia előtt nem tűnt fel veszélyesnek. Az abesszín háborúval kapcsolatban azonban kitűnt, hogy Itáliának más céljai is vannak a szigetcsoport megszállásával, mint egyszerű hódítás, földszerzés. Az olaszok ugyanis nagyszabású erősítéseket kezdtek építeni a szigetcsoporton, ahonnan erőteljesen veszélyeztethetik az angol erővonal keleti részét. Ez természetszerűen maga után vonta az angolok védekezését, akik *Ciprusz-szigetén* és a palesztinai *Haija kikötőben* építették ki újabb flottabázisukat.

A Földközi-tenger középső része.

A Földközi-tenger közepe az angol erővonal legveszedelmesebb zónája. A Földközi-tenger ugyanis itt Szicília és Afrika között 60 km, sőt a hajózható rész csak 40 km. Ma már ez nem nagy távolság arra, hogy a két szárazföldről a hajózást megbénítsák, lehetetlenné tegyék. Malta ugyan, az angol Földközi-tengeri erővonal egyik legfőbb pillére, a közelben fekszik, de mégis távol ahhoz, hogy erejét éreztethesse. Nagy szerencséje Angliának, hogy Szicília és Afrika kiszögellő része (Tunisz) nem egy állam birtokában vannak. Itália kétszer szalasztotta el a kedvező alkalmat Tunisz megszerzésére. Először 1878-ban, amikor Bismarck biztatta őket. Másodszor a világ-

háborúban, amikor nem a központi hatalmakkal tartott. Nem egyszerűen 100 ezer olasz lakost hagyott cserben francia uralom alatt és elvesztette legmegfelelőbb gyarmatát, hanem elszalasztotta a legjobb alkalmat, hogy az angol erővonalat azonos erejű olasz erővonallal keresztesse. Ez megkímélte volna Itáliát a legutóbbi megpróbáltatásoktól. Igaz ugyan, hogy valamivel keletebbre Tripolisz olasz gyarmat, tehát az olasz erővonalak kereszteszik az angolt, de a gyarmat gyér népessége, szegénysége és az erősen kiszélesedő tenger miatt ez az erővonal gyenge. Hozzá még éppen itt fekszik Málta, amely teljesen uralkodik ezeken a vonalokon.

Erős surlódási terület a Földközi-tenger középső medencéjében az *Adria*. A háború előtt olasz és az osztrák-magyar erővonalak keresztezték itt egymást. Kétségtelen, hogy az *Adria* balkáni oldalán is erős olasz kultúrhatás állapítható meg, amelynek eredete a középkorba, sőt részben a római korba nyúlik vissza. Mivel a partok aránylag közel esnek egymáshoz, érthető az olasz törekvés a balkáni partok (Dalmácia, Isztria, Albánia) megszerzésére. Ez a törekvés azonban régóta erős ellenkezést váltott ki a lakosság nagyobb részét kitevő horvátoknál és dalmátoknál, de talán még nagyobbat a félsziget belsejében élő, tengerpart után vágó szerbeknél. A túlságos erős olasz igénylés (*mare nostro*) természetesen a Monarchiát is izgatta, mert ennek az *Adria* volt egyetlen szabad útja. Az olasz *mare nostro* követelés nem jelentett kevesebbet, mint a monarchia hadi és kereskedelmi tengerészetének teljes megsemmisülését. A világháború végével ez meg is történt. Az olaszok azonban igényeik jó részéről (Dalmácia, Albánia) kénytelenek voltak lemondani. A Monarchia helyét az *Adria-kérdésben* Jugoszlávia foglalta el. Az erős olasz-jugoszláv feszültség mutatja, hogy az *Adria-kérdés* nincs megoldva. Jelenleg azonban Itália az Adrián könnyebb helyzetben van, mint

a háború előtt, mert Jugoszlávia gyengébb ellenfél, mint az 50 millió lakosú, fejlett gazdasági életet élő Monarchia. Kedvezőbb Itália helyzete azért is, mert Isztrián kívül a dalmát partok egyes pontjain (Lagosta, Raguza) és Albániában is megvetette lábát. Itáliára az *Adria-kérdés* mare nostro értelemben való megoldása több szempontból igen fontos. Itália arca a Tirrén-tenger és Afrika felé néz, az Adriának hátát, tehát legvédehetlenebb részét fordítja. Legnépesebb, legműveltebb és leggazdagabb vidéke: Lombardia pedig éppen az Adriára néz. Nyugat és Dél felé (Afrika) nem folytathat addig erőteljes politikát, amíg hátát az Adrián biztosnak nem érzi. A magyar-olasz és az albán-olasz barátságnak is ebben rejlik egyik legfontosabb geopolitikai alapja. Fontos ezenkívül az Adria Itáliára még gazdasági szempontból is. Fát, gabonát, állatot a Balkánról szerezhet legkönnyebben és ipari gyártmányainak is egyik fontos piaca a Balkán. Ezért fontos életbevágóan az Adria feletti uralom biztosítása.

A Földközi-tenger nyugati medencéje.

A Földközi-tenger *nyugati részének* legfontosabb és legenergiкусabb pontja a 15 km széles *Gibraltári-szoros* nemcsak azért, mert ez a bevezető kapu, hanem, mert innen keletre a partok erősen távolodnak egymástól. A geopolitikai erővonalak a szemközt fekvő partok között tehát erősen megnyúlnak és ezért csak nagy erővel tarthatók.

A *Gibraltári kérdés*. Gibraltár 1713 óta van angol kézen, de az angolok soha nem tették vitássá, hogy a szoros nemzetközi jellegű, amelyen minden nemzet kereskedelmi és hadihajói szabadon járhatnak. Az természetesen már más dolog, hogy Angliát az őt érintő háborúban, helyzeti előnyét kihasználja.

Anglia kezdetben még nem ismerte fel Gibraltár geopolitikai jelentőségét, sőt erre még száz évvel ezelőtt se

jött rá. A Földközi-renger ugyanis csak 1869-ben a Szezei-csatorna megnyitásakor lett az indiai *tengeri* út egy részévé és Gibraltár ennek egyik kapujává. Sőt Anglia még Napoleon próbálkozása után se ismerte föl világosan a helyzetet, még kevésbbé lehet ezt korábbi időkre állítani. Ebben az esetben ugyanis éppen nem elégedett volna meg csak európai oldallal, hanem iparkodott volna lábát az afrikai oldalon is megvetni annál is inkább, mert ez semmi különös erőfeszítésbe nem került volna. A szerencsés véletlen már 1662-ben, tehát jóval Gibraltár megszerzése előtt, egy portugál hercegnő révén, mint hozományt, Tangert angol kézre juttatta. Azonban nem tudták, mit kezdjenek vele, ezért 1682-ben már vissza is adták. Érdekesebb, hogy 1811-ben, tehát a napoleoni háborúk idején, angol csapatok szállták meg Ceutát, de három évre rá, 1814-ben már vissza is adták a spanyoloknak, bár helyzete még Gibraltárénál is kedvezőbb.

A Szezei-csatorna megnyitása után Anglia politikája már egészen más lett. Mivel az afrikai oldal megszerzéséről többé nem lehetett szó, arra törekedett, hogy ott erős népek ne fészkelhessék meg magukat. Ezért ellenzte hevesen Németország marokkói terveit és ezért szegült ellene és ellenzi ma is, hogy a jelentéktelen és az anyaországnak csak terhet jelentő Spanyol Marokkó Franciaország birtokába kerüljön. A belső zavarokkal küzdő Spanyolország a Gibraltári-szorosra még Ceuta birtokában se veszélyes. Franciaország viszont éppen olyan veszélyt jelentene, mint Németország. Ezért akadályozta meg, hogy Tanger Franciaország hatalmába kerüljön Marokkó megszállásakor. *Igy lett Tanger nemzetközi város.* Gibraltár csak látszólag nemzetközi út, tulajdonképpen angol terület, mert nyitvatartása vagy elzárása egyedül az angoloktól függ.

Gibraltártól keletre az angol erővonal szilárd alátámasztás nélkül halad Máltáig. Ezért erősen ki van téve

oldalról jövő nyomásnak. Ez a nyomás, fenyegetés egyaránt jöhet Spanyolország, Franciaország és Itália részéről. A jelen helyzet Nelsont igazolja, aki a viszonyok nemismerésével vádolta az angol kormányt, amikor Korzikát, majd a Minorkát kiadta kezéből. Az abesszín háborúval kapcsolatos angol-olasz viszály idején Nagybritannia a spanyol és francia kikötőkben kért hajói számára biztos védett helyet. Kitűnik ebből, hogy Anglia Gibraltár és Málta birtokában sem érzi magát elég biztonságban az olasz tengeralattjárók és repülők támadása ellen. Ennyiben igaz Hollweg tengernagy mondása: Gibraltár und Malta haben heute nur noch die Bedeutung plombierter Zähne im Rachen des britischen Löwen. Tévedne természetesen, aki azt hinné, hogy plombált fogakkal nem lehet veszélyesen harapni.

A három állam közül legveszélyesebb Franciaország, amióta a szemközt fekvő afrikai partvidéken virágzó gyarmatbirodalmat fejlesztett ki és hatalmas erődöket épített (Bizerte, Oran). Franciaországot új, modern hajóhada és nagy légi hadereje miatt tekintélyes erővonalak kötik össze Észak-Afrikával (Túnisz, Algír, Marokkó). Ezek az erővonalak keresztezik az angol erővonalat, amely ellenséges (francia-angol) viszály esetén csak nehezen lenne tartható. Ez a helyzet is egyik oka a hagyományosnak éppen nem mondható angol-francia együttműködésnek. Franciaország természetesen geopolitikai erővonalát szeretné még erősebbé, energikusabbá tenni, de igyekezete Anglia, valamint a két közélről érdekelt ország: Itália és Spanyolország ellenállásába ütközik. Tanger és a spanyol Marokkó meghódítása nem sikerült, most a *Baleár-szigetcsoporthat* szeretné megszerezni. Ha ez sikerülne, új pillérekre támaszkodhatnék a francia erővonal, ami annak hatalmas megizmosodását jelentené. Terve azonban a spanyolok vonakodásán és Anglia, valamint Itália ellenkezésén megghiúsult. Sokan Francia-

ország kezét keresik a folyton megújuló *katalán-mozgalomban*, mert így könnyebben elérhetné vágyait. Újabban egyre többször fölmerült az Atlanti-óceán—Földközi-tenger közötti csatorna terve, amely a Garonne mentén kötné össze a két tengert és hatalmasan megerősítené Franciaország földközi-tengeri helyzetét.

A Földközi-tengeren ma még kétségtelenül Nagybritannia az úr. Az idegen geopolitikai erővonalak keresztezik ugyan több helyen a brit erővonalat, de túlságosan nem veszélyeztetik. Amint azonban nő Franciaország és Itália hatalma, úgy erősödik erővonaluk is. Ez ellen Anglia nyugaton nem tud segíteni, mert Gibraltáron és Maltán kívül nincs támasztó pontja. Annál jobban készül azonban a keleti részen, ahol az indiai út legkényesebb része vonul: a *Szuezi-csatorna* és a *Vörös-tenger*. Hogy Indiába ezeken keresztül vezet a legrövidebb út, arra az angolok már a XVIII. század második felében rájöttek, tehát amikor a Szuezi-csatornáról szó se volt. A gyakorlatias természetű angolok iparkodtak ezt az előnyt kihasználni. 1775-ben a postajáratokat Szuezen keresztül irányították Indiába, a Szuezi-földszoroson át természetesen szárazföldi járat közbeiktatásával. Kétségtelenül ez a körülmény terelte Napoleon figyelmét Egyiptom felé.

Kétségtelen, hogy a napoleoni háborúk óta Anglia a Földközi-tengert India szempontjából értékelte, a Szuezi-csatorna építésnek se gondolata, se végrehajtása nem angol érdem. A csatornaépítés gondolata, sőt első megvalósítása az ókorba nyúlik vissza, amikor Darius Hystaspes, perzsa király, Egyiptom ura befejezte II. Ramses és Neko fáraók munkáját. A homok azonban az aránylag keskeny csatornát betemette, Ptolemaios Philadelphos és Nero azonban újból megnyitották. A Kr. utáni VIII. században azután Almanzor kalifa stratégiai okokból pusztulni hagyta, sőt egyes részeit betömte. Ezeknek a régi

csatornaépítkezéseknek emléke természetesen fennmaradt az ókori íróknál (Herodotos stb.), de bizonyos, hogy a gondolat enélkül is fölmerült volna, mihelyt a gazdasági körülmények a csatorna építését gazdaságosnak és szükségesnek mutatják.

Az új korban kétségtelenül Napoleon volt a csatorna-építésnek, ha nem is első, de mindenképen leghathatósabb pártfogója. Mérnökei azonban nem jól számítottak. Ez, meg hajóhada pusztulása kilátástalanná tette legalább is egyelőre a tervet. Mindig akadtak azonban mérnökök, akiket izgatott ez a gondolat és saját költségükön, minden állami megbízatás nélkül, új felméréseket végeztek. Legalaposabban Negrelli olasz származású, osztrák katonai mérnök dolgozott, de tervét értékesíteni nem tudta. Jóval ügyesebb volt Lesseps Ferdinánd francia konzuli hivatalnok Egyiptomban, aki nemcsak Negrelli tervezetét szerezte meg, hanem azt francia-egyiptomi támogatással végre is hajtotta 1859—1869 között 472 millió költséggel. A részvények nagyobb része francia kézbe került; egynegyed részét Egyiptom és Törökország vette át, a többit spanyolok, hollandok, olaszok.

Az angolok nemcsak megértést nem tanúsítottak, hanem ellenkezően mindent elkövettek a terv megbuktatására. Kétségtelen azonban, hogy egy-két évtizeddel később éppen az angolok építették volna meg a csatornát. Az angol vonakodásnak, ellenállásnak nyomós okai voltak. Lesseps terveiben Napoleon gondolatának föllevenítését látták, amelynek végső célja Egyiptom és az indiai út megszerzése. Valószínű, hogy a föltevés nem is volt alap nélküli, hiszen III. Napoleon uralkodott, aki merész tervekben, terjeszkedési ötletekben éppen nem szűkölködött. Az élesen látó angolok arra is rájöttek, hogy a Szuezi-csatorna egy csapásra megváltoztatja a helyzetet Dél- és Kelet-Ázsiában. Eddig az idevezető út Afrika körül angol kézben volt és az ázsiai kereskedelmet

csaknem teljesen angol hajók és kereskedők bonyolították le. A csatorna megszünteti ezt a monopóliumot és a nagy áldozatokkal kiépített út elveszti jelentőségét. Hatalmas veszteség éri az angol hajózást azért is, mert a Vörös-tenger szélcsendes területe miatt a vitorlások a csatornát nem használhatják, hanem csak gőzhajók. Az indiai kereskedelmet eddig jórészt vitorlások bonyolították le, mert szénállomások hiánya miatt gőzhajók olyan hosszú útra akkor nem vállalkozhattak. Mint a következmények megmutatták, az angolok féelme ebben is alapos volt, mert a csatorna megnyitása legalább 2000 angol vitorlást tett feleslegessé. Éppen így bebizonyosodott az a sejtés is, hogy a Földközi-tenger mentén új tengeri hatalmak alakulnak ki és ezek kedvezőbb helyzetük következtében erős versenytársak lesznek Ázsiában. Valóban a francia, olasz, osztrák-magyar, sőt a német és holland ázsiai kereskedelem föllendülése egyenesen a Szezei-csatorna megnyitásának következménye.

Anglia ellenállása azonban erőtlennek bizonyult, ami ritka eset a világpolitikában. A csatorna 1869-ben megnyílt és óriási átalakulást okozott. London—Bombay közötti út 4881 km-rel rövidült meg, a Hamburg—Bombay közötti 4890 km-rel, a Trieszt—Bombay közötti pedig 7404 km-rel. Időben kifejezve ez az első kettőnél jó 3 hetet, Triesztnél 5 hetet jelent. Az anyagi megtakarítást részben ellensúlyozza ugyan a nagy csatornadíj, de azért még így is gazdaságos a gyorsabb közlekedés, a hajók többszöri kihasználását nem is számítva.¹

Anglia természetesen nem helyezkedhetett továbbra is tartózkodás, elutasítás álláspontjára. Tényekkel állt szemben, tehát most már ahhoz igazította követendő politikáját a Szezei-csatorna és a Vörös-tenger vidékén.

¹ Hassert : Allgemeine Verkehrsgeographie. 1913. 387—404. 11.

Ezzel kezdődik Anglia nagyvonalú politikája a Földközi-tenger keleti részén. Eddig ez a politika megelégedett mint láttuk azzal, hogy az oroszokat berekesztette a Fekete-tengerbe. A csatorna megnyitása után azonban egészen új geopolitikai erővonalak kezdtek ott kialakulni, amelyek az indiai és keletázsiai érdekeket erősen kezdték fenyegetni, vagy legalább is a jövőben veszélyessékké lehettek, ezért egészen új helyzetet kellett itt teremteni.

Az angol államférfiak tüneményes gyorsan pótolták a hiányokat. Már az 1877—78. évi török-orosz háború idején megszállták Cipruszt. Ezzel erős flottabázisra tettek szert a Szezi-csatorna bejáratával szemben. Ciprusz azonban kissé távolesik a csatornától, azért feladatát nem töltheti be tökéletesen. Felhasználva a francia-orosz háborúban meggyengült Franciaország belső gyengeségét a legnagyobb titokban megszerezte a csatorna részvényeinek jelentékeny részét, majd 1882-ben megszállta Egyiptomot rendcsinálás ürügye alatt. A megszállás eredetileg ideiglenes volt, de ma már nyilvánvaló, hogy Anglia igazi gondolata és célja nem ez volt. Egyiptom nélkül a Szezi-csatornát, amely ma már tulajdonképpen angol tulajdon, nem lehet megvédeni. Egyiptom ugyan látszólag független állam, de hatalom nélkül. A világháború után Anglia még jobban megerősítette geopolitikai helyzetét, amikor Palesztínát protektorátusa alá vette és Haifában nagy flottabázist rendezett be.

Teljesen angol kézben van a *Vörös-tenger* is, mert nemcsak bejáró kapuja : *Szez* van angol kézben, hanem kijárata, a *Babel-Mandeb-szoros* is, ahol az 1838. évben megszerzett *Aden* pompás fekvésű hadikikötője uralkodik. A 19 km széles szoros teljes elzárását jelenti, hogy az Adennel szemben fekvő kis *Perim-sziget* 1857 óta szintén angol birtok. A két kapun kívül a *Vörös-*

tenger is angol uralom alatt van egész hosszában. Arábia partjain erőtlén, egymással versengő arab államok fekszenek, amelyek kivétel nélkül Anglia segítségével lettek függetlenek. Az afrikai part Eritreáig egyiptomi, illetve angol birtok. Csak Eritreával kezdődik idegen terület. Eddig azonban se az olasz Eritrea, se a francia Szomáli (Djibuti) nem jelentettek veszélyt, mert mind a kettő terméketlen, esőtlen terület, amely még élelmiszerben is más vidékekre szorul.

Ezt a kedvező helyzetet azonban az abesszíniai olasz terjeszkedés alapjában támadja meg. A termékeny és minden természeti kincsekben gazdag Abesszínia már nagyszerű hadműveleti bázis, amely olasz-angol összeütközés esetén megbéníthatná a Vörös-tenger forgalmát és megszakíthatná tartósan az indiai utat. Az angolok ennek a rendkívül erős olasz geopolitikai erővonalnak kialakulását akarták megakadályozni a népszövetségi szankciók alkalmazásával. A veszély nem most fenyeget, hanem majd akkor, ha Abesszínia megtelik itáliai gyarmatosokkal és önállóan is alkalmas lesz Anglia erejével felvenni a küzdelmet.

Ma Anglia kétségtelen ura a Földközi-tengernek, mert nemcsak a két kaput tartja szilárdan hatalmában, hanem Malta, Ciprusz, Haifa birtokában a belső területen is erős helyzetet foglal el. Azonban az is kétségtelen, hogy az indiai legrövidebb út védelme mindig nagyobb gondot jelent Angliának. Malta, Ciprusz, Szuez és a Vörös-tenger egyre újabb és nehezebb kérdések elé állítják. Malta és Ciprusz területén nagyszámú bennszülött (olasz, illetve görög) lakosság él. Ez kritikus helyzetben nagy gondot jelent, azt nem is említve, hogy önmagában is alkalmas kritikus helyzetek kialakulására (pl. malta nyelvkérdés, görög nemzeti mozgalom Cipruszon). Súlyosabb azonban ennél az egyiptomi nacionalisták működése, akik nemcsak Egyiptom teljes függetlenségét követelik, hanem a Szezi-

csatornát is. Azonban bármilyen nehezek és kényesek is a körülmények, kora lenne Anglia földközi-tengeri uralmának bukásáról beszélni. *A földközi-tengeri kérdéseket csak Angliával együtt lehet megoldani, de semmiképpen se Anglia ellen.* Az indiai utat meg lehet zavarni és ideiglenesen meg is lehet bénítani, de egyetlen államnak nincs olyan hatalma, hogy Angliát a Földközi-tengerből és a Vörös-tengerből kiszorítsa. Ideiglenes zavarokat Anglia is feltételez, azért egyre alaposabban építi ki a régi, Afrika körüli utat. Még ha el is vesznék Gibraltár, Malta, Szuezt, India még akkor sincs fenyegetve, mert megmarad a régi út. *Anglia ázsiai érdekei lényegükben nem függenek a földközi-tengeri út korlátlan birtokától.*

Az amerikai Földközi-tenger.

A Mexikói-öblöt és a Karibi-tengert magában foglaló Amerikai Földközi-tengeren a másik angol-szász hatalom: az Unió uralkodik. Eredetileg a felfedezéseket követő időben a spanyolok geopolitikai helyzete itt olyan erős volt, hogy senki se tehette vitássá uralmukat. A gyors ütemben kialakuló spanyol gyarmatok nemcsak a Nyugat-Indiai-szigeteket foglalták magukba, hanem a szemben fekvő középamerikai földszorost és erről indulva északra Mexikót, Kaliforniát, Texast, Arizonát és Floridát, délnek pedig Brazília kivételével egész Dél-Amerikát. *Három századon át az Amerikai Földközi-tenger teljesen spanyol tenger volt.*

A XVII. század közepétől kezdve a szigetek egy része francia, holland, dán kézbe esett ugyan, de ez a helyzeten nem változtatott. Veszedelmesebb volt ezeknél Anglia, amely nemcsak Jamaika, Trinidad és Tobagó szigeteket ragadta el, hanem a Középamerikai földszoroson is megvetette lábát Hondurastól Panamáig. Ezzel a már különben is meggyengült spanyol erővonalat

teljesen hatástalanná tette (1815). Anglia törekvése kétségtelenül az volt, hogy a spanyol birtokokat kettészakítsa és az egyik részt megszerezze.¹

Angliának azonban nem sokkal később veszélyes ellenfele támadt az *Unióban*, amely a *Monroe-elvre* hivatkozva megakadályozta a további foglalást. A gazdag és fiatal állam azonban ennyivel nem elégedett meg, hanem hozzáfogott saját geopolitikai helyzetének kiépítéséhez az amerikai Földközi-tengeren. Erre egyébként politikai és gazdasági okok is ösztönözték. Az Unió közepe, a Mississippi-medence a Mexikói-öbölre nyílik. Ennek az öbölnek javarésze és kapui angol és spanyol kézben voltak. Ez békében is elég hátrányt jelenthet, háborúban pedig könnyű szerrel fenntartható hatásos tengerparti zárlatot, blokádot. Előre látható volt, hogy az Unió, mihelyt elég erősnek érzi magát, megkezdí a küzdelmet.

Először Angliával került szembe. A mult század negyvenes éveiben már erősen folyt a vita, hogy az Atlanti-óceánt a középamerikai földszoroson át csatornával kellene összekötni a Csendes-óceánnal. Ezzel megszűnnék az óriási kerülő a Magellán-szoroson át. Bár az építendő csatorna Anglia számára különös előnyöket nem ígért, legalább is azok az előnyök össze sem hasonlíthatók a Szezi-csatornáéval, Anglia csodálatosképen nagy érdeklődést tanúsított az ügy iránt. Amikor a helyzet úgy alakult, hogy Nikaragua legalkalmasabb erre a célra, mert fel lehet használni a hasonló nevű terjedelmes tavat és a belőle kiszakadó St. Juan folyót, Anglia hirtelen elhatározással Nikaragua atlanti partvidékén *független indián országot szervezett Moszkitó királyság* néven. Az új királyság függetlensége természetesen csak céger volt a Monroe-elv miatt. Az Uniót azonban nem lehetett félrevezetni. Amikor az angol tengerészek erővel megakadá-

¹ V. ö. Southey : Nelson élete. 18. l.

lyozták az amerikaiak csatorna építését, az egész Uniót lázas izgalom fogta el. Már attól lehetett tartani, hogy újabb háború tör ki Anglia és az Unió között, amikor 1850-ben létrejött a Clayton-Bulwer megegyezés. Anglia meghátrált és ezzel megnyitotta az utat az Uniónak.

Az Unió erőteljes fellépése tulajdonképpen életkérdés volt. A két óceánt összekötő csatornához egyetlen államnak se fűződnek olyan életbevágó érdekei, mint az Uniónak. A hatalmas birodalom keleti és nyugati része között csaknem lehetetlen volt ebben az időben az érintkezés. Akkor még nem voltak meg a pacifik vasutak, hanem lovon, szekéren kellett a rendkívül hosszú és veszedelmes utat megtenni az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig. Stratégiai szempontból is rendkívül kedvezőtlen összekötő csatorna nélkül az Unió helyzete, mert pl. New-York és San-Francisco között a Magellán-szoroson át 13.600 km a távolság, míg a csatornán 5300 km, tehát 8300 km-el rövidebb. Kereskedelmi szempontból is hatalmas előnyt jelent a csatorna, elsősorban természetesen az Uniónak. Ezért tiltakozott először az angol terjeszkedés ellen, majd 1866-ban kivonulásra kényszerítette Mexikóból a franciákat is. Az Uniónak érdeke ellen volt, hogy az Amerikai Földközi-tenger mellett erős államok alakuljanak ki. Így volt ez a multban és így van a jelenben is. Sőt még azt sem tűri, hogy az Unióval szemben barátságtalan kormány álljon valamelyik középamerikai ország élén. A mexikói, nikaraguai, kolumbiai, venezuelai forradalmakban az Unió pénze csaknem mindig szerepel, sőt nem egyszer fegyveresen is beleavatkozik. *A Monroe-elv tulajdonképpen az Unió imperialista politikájának előkészítésére szolgált*, mert az európai államok erővonalait meggyengítve, sőt megsemmisítve szinte egész Közép-Amerikát kiszolgáltatta a hatalmas Uniónak.

A két óceánt összekötő csatornát ugyanaz a Lesseps

vette munkába, aki a Szuezit is építette. A Panama-csatornát eredetileg teljesen nemzetközinek tervezték, mint a Szuezit is. Az Uniónak azonban ilyen csatorna nem felelt meg, hanem olyant kívánt, amelyen egyedül uralkodik. Ezért Nikaraguával megegyezett és a Panama-csatorna építésével egyidőben megkezdte a Nikaragua-csatorna építését. Mint ismeretes, mindkét munka kudarcra végződött. A Panama-csatorna ügyéből valóságos világbotrány lett. A sokáig kavargó ügy vége az lett, hogy a bukott társaság jogait, vagyonát az Unió vette át. Ezzel természetesen a nikaraguai tervezgetés véget ért. Az Unió nagy erővel fogott a munkához és a csatornát 1914-ben be is fejezte. Névleg a csatorna nemzetközi jellegű, de a valóságban éppenúgy az Unióé, mint a Szezei az angoloké.

Az Unió gondoskodott róla előre, hogy uralmát a csatornán és a hozzá vezető vizeken senkise tehesse kétségessé. Még a csatorna építése előtt, 1898-ban kiverte az eddig megtűrt spanyolokat Kubáról és Portorikóról. Az előbbi névleg független állam lett az Unió felügyelete alatt, Portorikó ellenben az Unió gyarmata, majd 1915-ben védelme alá került Haiti, 1917-ben pedig megvette a kis dán szigeteket (Virgines). *Ezzel az Amerikai Földközi-tenger legfontosabb bejárói az Unió kezébe kerültek.* Biztosításukra hamarosan nagy erődök épültek. Gondoskodott arról is, hogy a csatorna területe is teljesen hatalmában legyen. Mivel a terület birtokosa, Kolumbia hallani sem akart erről, az Unió forradalmat szított (1903 nov.). Egy nap alatt készen állott az új állam, *Panama köztársaság*, amelyet Washington sietve elismert. Ez viszont ugyanilyen gyorsan átengedett a csatorna mindkét oldalán 8—8 km széles sávot egyszersmindenkorra. Az Unió tehát más eszközökkel ugyan, de elérte azt, amit Anglia a Szezei-csatornánál, hogy egyedüli ura lett annak.

Az Unió stratégiai helyzetének mérhetetlen megerő-

södése maga után vonta a gazdasági terjeszkedést is. Ez egyébként is egyik főcélja volt az Unió déli irányú törekvéseinek. A hatalmas állam termelése ugyanis olyan sokoldalú, hogy csaknem minden szükségletet fedezni tudja. Egyedül tropikus termékekben (kávé, finom dohány, cukornád, kaucsuk stb.) szenved hiányt. A spanyolok kiszorítása után ezt a célját is elérte. Ma már Közép-Amerika gazdasági életet: dohány, cukornád, banán termelést az Unió nagy trösztjei irányítják. Kőolajforrásai (Kolumbiában, Venezuelában, Mexikóban) jórészt szintén kezükben vannak. Az Unió helyzete Közép-Amerikában erősebb, mint Angliáé a Földközi-tengeren. Hatalmas geopolitikai erővonalait csak a vékony és meglehetősen erőtlen angol erővonalak keresztezik, amelyek Angliából a Bermuda- és Bahama-szigeteken át Jamai-kába és Brit-Honduraszba vezetnek. Anglia, úgylátszik, terjeszkedési törekvéseit Közép-Amerikában teljesen feladta, bár a kőolajért még ma is erős küzdelmet folytat Mexikóban, Venezuelában az Unióval.

Az Indiai-óceán.

A nagy világtengerek közül az Indiai-óceánt *csaknem teljes egészében angol tengernek* lehet nevezni, mégpedig nemcsak hatalmi szempontból, mint az európai Földközi-tengert, ahol geopolitikai erővonalai hatalmi fölényt biztosítanak, hanem gazdasági és birtoklási szempontból is. *Az Indiai-óceánnal érintkező szárazföldek nagyobb része angol birtok.* Az angol imperializmus itt végzett legalaposabb, legtökéletesebb munkát, amikor három világ-rész óriási területeit egyesítette egyetlen birodalom keretében. Kelet-Afrikában Alexandriától Capetownig megszakítatlanul sorakoznak egymás mellett az angol birtokok. Hasonlóképen brit hatalomban van nyíltan vagy burkoltan egész Dél-Ázsia a Vörös-tengertől egészen

Sziámig, ahol már a Csendes-óceán kezdődik. Angol terület végül egész Ausztrália is.

A céltudatosan dolgozó angolok természetesen jóelőre gondoskodtak az *Indiai-óceánba vezető utak biztonságáról*, sőt egyeduralmuk biztosításáról is. *Az Indiai-óceánnak nemcsak partvidéke angol, hanem angol kézben vannak az összes ide vezető utak is.* Egyedül a déli oldal nyílt, de Antarktisz jeges vizei felől nem kell félni az angol érdekeket.

A nagyszerű és minden elismerést megérdemlő egység kialakítása évszázados munkával történt, de legfontosabb szakaszai a mai kor geopolitikai küzdelmeinek eredménye. Vasco da Gama korszakalkotó, első indiai útja után (1498) a portugálok jutottak hősie harcok után uralomra az Indiai-óceán mellett. Ez a kis nép talán erejét felülmúló vállalkozásokba fogott, amikor Dél-Amerikában, Afrika partjain és Dél-Ázsiában egy időben akart óriási területeket meghódítani, de a hősiesség mellett a céltudatos geopolitikai előrelátást se lehet elismerés nélkül hagyni. Rendkívüli éleslátással felismerték az óceán fontosabb pontjait és iparkodtak ott lábukat megvetni. Afrika partjai mentén Marokkótól a Jóreménység-fokig és innen Szomáliig egymás után következtek a portugál telepek. Majd a Malabár-part elfoglalása után iparkodtak hatalmukba keríteni Adent, a Vörös-tenger kapuját, Ormuzdot a Vörös-tengernél és Malakkát. *Az angolok két-háromszáz évvel később ugyanezt tették.*

Az Indiai-óceánnak egyetlen egy pontja van, ahol *a geopolitikai erővonalak összetorlódnak: a Malakkai-szorosban, Szingapur mellett.* Ez a kitűnő fekvésű város valóságos tengelye az Indiai-óceán forgalmának. Legalább 50 fontos hajóvonal érinti a kikötőt. Itt bonyolódik le Hátsó-India és a rendkívül gazdag Szunda-szigetek kereskedelme, mert a pompás fekvésű város valóságos gyűjtőhelye a különböző áruknak. Szingapur érintésével tör-

ténik Európa és Kelet-Ázsia (Kína, Japán, Mandzsúria) között is a kereskedelem. Csak az Angliába szánt vagy onnan érkező áruk értéke 20—25 milliárd pengőt tesz ki évenként.

Szingapur jelentősége.

Érdekes dolog, hogy Szingapur jelentőségét az angol kormány milyen nehezen ismerte fel. Igaz, hogy ennek részben a száz év előtti viszonyok is okai voltak. A Szezi-csatorna megnyitása előtt ugyanis a keletázsiai hajójáratok más utat követtek és így a forgalom nem torlódott olyan erősen össze Szingapurnál, mint ma. Annál nagyobb *Sir Stramford Raffels* dicsősége és érdeme, mert ő már 1805-ben felismerte a Malakkai-szoros és benne Szingapur jelentőségét. Azonban hiábavaló volt igyekezete, a londoni központi hivatalokat nem tudta eszméjének meggyerni. Egyedül Minto lord, az akkori (1809) indiai alkirály karolta fel a tervet, hogy t. i. Malakka-félsziget déli részét el kell foglalni azonnal, amíg az itt érdekelt hollandok a francia (napoleoni) államszövetséghez tartoznak és így Anglia ellenségei. Minto lord még további terveket is forgatott eszében: Jáva elszakítását Hollandiától. Ezt az értékes szigetet szánta alapnak, amelyről Anglia majd tovább terjeszkedhetik Kelet-Ázsia felé. Csakugyan sikerült is 1810-ben Jávát megszállni. Minto lord a gazdag sziget kormányzását Raffelsre bízta, aki öt éves kormányzása idején minden tekintetben kiválónak bizonyult.

A bécsi kongresszuson (1815) azonban Anglia nem védte meg új délázsiai szerzeményét. Jáva Raffels nagy elkeseredésére vissza került Hollandia birtokába. Sőt holland érdekerületnek nyilvánították a Malakka-félszigetet is. A napoleoni nyomás alól csak imént felszabadult és belső ügyekkel túlon-túl elfoglalt hollandok ezt a váratlan eredményt csak immel-ámmal használták

fel. Valószínű, hogy igazában fel se ismerték a Malakkai-szoros jelentőségét. Megszálltak ugyan a szoros előtt néhány kis szigetet, sőt Szumatrán, Palembangban is megvetették lábukat, de a legfontosabb pontokat figyelmen kívül hagyták. Anglia nagy szerencséjére Raffels résen állt annak ellenére is, hogy az angol kormány nemcsak elvetette előterjesztéseit, hanem még külön megintette veszedelmet jelentő túlbuzgósága miatt. 1818-ban Szumatrából Kalkuttába sietett és ott Hastings lord, alkirálynak bebizonyította, hogy a Malakkai-szorosban Anglia létérdekei forognak kockán. Hastings sokkal jobban ismerte az ázsiai helyzetet, mint a londoni kormányférfiak, ezért teljes eréllyel felkarolta Raffels eszméit és felhatalmazta a Malakkai-szoros néhány fontos pontjának elfoglalására. Raffels azonnal visszasietett a Szunda-szigetekre, hogy a hollandokat megelőzze. Hastings rendelkezését azonnal jelentette Londonba, de innen meglepő gyorsan megérkezett a tiltó rendelkezés: Anglia nem akar Hollandiával feleslegesen viszályba keveredni. Hastings nem tehetett mást, mint hogy rögtön izent Raffelsnek és visszavonta felhatalmazását (1819 február 20.). Azonban Raffels megelőzte, mert már 1819 február 6-án kitűzte a brit lobogót a Malakkai-szoros közepén fekvő Kariman-szigetre, majd yahorei szultánnal szerződést kötve, megszállta Szingapur-szigetét is. Ezzel az átjáró Anglia kezébe került az angol kormány kifejezett tilalma ellenére.¹

Hollandia természetesen tiltakozott érdekeinek megsértése miatt, de ahhoz gyenge volt, hogy erővel vegye vissza az elfoglalt szigeteket. Hastings minden tiltakozást hallatlanná vett, sőt most már hallgatott az angol kormány is. Úgy látszik meghajolt a befejezett tények előtt, de valószínű, hogy Raffels felvilágosításai is meggyőzték

¹ Mohr: Singapore. Zeitschrift für Geopolitik. 1925. 741—43. 11.

a minisztereket, hogy fontos érdekről van itt szó. Raffels éleslátását bizonyítja a megszállás után tett jelentése, amelynek helyessége azóta nyilvánvaló lett. «Az új állomásnak olyan pompás földrajzi helyzete és természeti értéke van, hogy kívánni se lehetne jobbat : nagyszerű kikötő a Kínába vezető út mellett, ellátva minden olyan tulajdonsággal, ami a hajózást megkönnyíti. Minden hajó, amelyik a szoroson át halad, kénytelen zászlónkat, ágyúinkat fél tengeri mérföldre megközelíteni. Szavamra mondom, hogy egész Keleten ez a legfontosabb állomás. Tengerészeti és kereskedelmi politikai szempontból ez a hely nagyobb értékű, mint egy hatalmas szárazföldi birtok.»

Raffels lelkendező szavai éppen nem voltak alaptalanok. Szingapur ma a legfontosabb angol állomások egyike, sőt Keleten kétségtelenül a legfontosabb. Itt torlódnak össze nemcsak a kereskedelmi hajóáratok, hanem a különböző geopolitikai erővonalak is :

1. Az angol keletázsiai-ausztráliai,
2. a francia-hátsóindiai,
3. a holland-szunda-szigeti.

Anglia számára Szingapur nem egyedül a keletázsiai utat jelenti, hanem ennél sokkal többet. *Szingapur legfontosabb támasztó pontja Anglia keletázsiai hatalmi és gazdasági érdekeinek.* A kínai partok régi erődítményei : Veihaivei, sőt még Hongkong is a modern hadászatban jelentőségüket veszítették. Hongkongnak ugyan kitűnő fekvése van, de az 1922. évi washingtoni négyhatalmi egyezmény szerint erődítéseit nem szabad átépíteni. Szingapur azonban már nem esett ennek az egyezménynek hatáskörébe. Az angol kormány tehát az angol képviselőház és a nemzet egy jó részének ellenállása ellenére is elrendelte óriási költséggel (300—400 millió pengő) Szingapur megerősítését. Bár az amerikai és hollandiai állam-

férfiak a leszerelés hívei, nem botránkoztak meg Anglia elhatározásán, sőt meglelégedéssel fogadták azt.

Szingapurt az angolok *kitörő kapunak szánták Kelet felé és záró erődnek Nyugatra*, India felé. A mai politikai helyzetben Szingapur egyenesen Japán ellen irányul. Az angol keletázsiai geopolitikai erővonalat ugyanis se a francia, se a hollandi erővonalak nem veszélyeztetik, mert ezek gyengék ahhoz. Anglia ugyanis bármikor megszakíthatja akár a Földközi-tengeren, akár Afrika körül mindkettőt. Egyébként is, legalább jelenleg, az angol-francia és az angol-holland érdekek között nincs ellentét Keleten.

Egyedüli veszélyt a mind élesebben kialakuló japán erővonalak jelentik, amelyek a túlszufolt szigetországból a dúsgazdag és részben ritkán benépesült Szunda-szigetek (Borneo, Szumatra) felé, továbbá Ausztrália és Új-Zeeland felé irányulnak, hogy a japán gazdasági élet számára tropikus *nyersanyagot*, gyorsan szaporodó (évenként egymillióval) lakosságnak pedig *életteret* szerezzen. Japánnak életbevágóan fontos a jávai kaucsuk, rizs és a Szunda-szigetek kőolajkészlete. Ennek a terjeszkedésnek egyedüli fékezője Szingapur hatalmas erőssége, amely ma már főállomása az Indiai- és Csendes-óceánra rendelt angol hajóhadnak.

Ugyancsak Szingapurból védi Anglia mint rendkívül kedvező *oldalállásból* a hátsóindia-ausztráliai geopolitikai erővonalat, amely Szingapurból kiindulva Jáva keleti vége mellett Ausztrália északnyugati részén fekvő szintén megerősített Port Darwinba vezet és innen Sydneybe. Keleti irányba tehát Szingapur valóságos *kitörő kapu* (Ausfalltor), amely a Szingapurból északkeleti (Kína) és délkeleti (Ausztrália) erővonalakat védi. Ebből a szempontból Szingapurnak nem mint erődnek, hanem mint hatalmas flottabázisnak van lényeges szerepe.¹

¹ Wütschke: Kampf um den Erdball. 1935. 136—138. ll.

Szingapur ezenkívül záróerőd, mint pl. Aden, mert uralkodik azon az úton, amely Kelet-Ázsiából az Indiai-óceánba és főleg a féltett Indiába vezet. A világháború előtt ebből a szempontból semmi jelentősége se volt. Japán rohamos fejlődése és rendkívül erős gazdasági terjeszkedése azonban nélkülözhetetlenné tették Szingapur megerősítését. A világháború után a japán gazdasági élet kiterjeszkedett Indiára, sőt még a keletafrikai partvidékre is. Ha az olaszok nem támadják meg Abesszíniát, Angliának számolni kellett volna japán-abesszín gazdasági, politikai, sőt talán katonai megegyezéssel is, vagyis erős japán geopolitikai vonal volt kialakulóban. Az olasz-abesszín háború ezt a veszedelmet elhárította, de Indiából a japán gazdasági betörést nem sikerült kiszorítani. India egyik főterményének, a gyapotnak Japán a legjobb vásárlója (60%) és viszont az olcsó japáni árucikkek is egyre kelendőbbek lesznek Indiában. 1913-ban Anglia szolgáltatta az indiai bevétel 64%-át, 1925-ben ellenben már csak 52%-át. Japán viszont 2·6%-ról 8%-ra emelte részesedését az indiai bevételben. Még feltűnőbb a kivitelben való részesedés, mert India kivitelének 16%-a Japánba megy (1913-ban még csak 9%). Japán gazdasági terjeszkedésében nem egyedül a gazdasági jelenségek (az európai részesedés visszafejlődése) a fontosak, hanem a terjeszkedéssel együtt járó néplélektani fejlemények. A hinduk nem azért vásárolnak japán cikket, mert azok jók vagy olcsók, hanem sokszor elsősorban azért, *mert azok nem európai, angol eredetűek, hanem ázsiaiak.* A japán gazdasági terjeszkedés nyomán tehát erős és az angolok indiai birtokaira végzetes hatású erővonal van kifejlőben. Szingapur feladata lesz azt a kialakuló erővonalat elvágni, mihelyt komoly veszélyt jelent. Mászóval Szingapur feladata Japán nyugati irányú terjeszkedése előtt az utat elzárni. Japán iránt érzett minden együttérzésünk mellett is el kell ismernünk, hogy Anglia

helyesen cselekszik és el kell ismernünk azt is, hogy nemcsak angol, hanem általános európai érdekeket is véd Szingapur megépítésével. India 350 millió ember-tömege fontos vásárlója az európai iparcikkeknek és valószínű később még inkább az lesz. Japán Indiába irányuló bevitelének csak néhány százalékkal való emelkedése is sok ezer európai munkás kezéből üti ki a szerszámot, de a kenyeret is.

Szingapur, Raffels éles eszének és előrelátásának eredménye, ezekre a nagy célokra minden tekintetben kiválóan megfelel. Nagyszerű építményei a legnagyobb hadihajóknak és a repülőgépek százainak biztos védelmet tudnak adni az időjárás viszontagságai ellen, hatalmas erődei pedig az ellenséges támadások ellen. Újabban épült műhelyei a legsúlyosabb hajósérülések kijavítását is elvégzik. Ezután az ázsiai vizeken megsérült hajókat nem kell tehát Maltába vagy Gibraltárba vontatni. Igen fontos az a rendkívül kedvező körülmény is, hogy lövészeren kívül semmi másban nem szorul Angliára. Köszönet ma már bőven szolgáltatnak India, Malakka és Borneo bányái. A közvetlen közelben vannak Borneo és Jáva gazdag petroleumforrásai, vagy ha ezekhez nem lehetne hozzáférni, mögötte rendelkezésre áll Perzsia és Irak kőolaja. *Szingapur fontosságban vetekszik Adennel, Maltával, Gibraltárral, erőben pedig felül is múlja őket modernsége miatt.*¹

A szingapuri nagy hadihajóállomás és erősség kiépítését legerőteljesebben az ausztráliai és újzeelandi angolok követelték, mert ezek rettegnek legjobban a japán betöréstől, «a sárga veszedelemtől.» Kétségtelen, hogy Szingapur, bár 2000 mérföldre fekszik Port Darwin-től és 4400 mérföldre Sydneytől, mégis biztos védelmet tud nyújtani Ausztráliának a még távolabb fekvő Japán

¹ Mohr : i. m. 754. l.

ellen, de természetesen csak akkor, ha Anglia erejének nagyobb része nincs másutt, pl. az európai tengereken lekötve.

A Csendes-óceán geopolitikai viszonyai.

A világtengerek közül a Csendes-óceán lett legutoljára geopolitikai küzdőtérre. Ennek oka könnyen érthető, mert a mult század utolsó évtizedéig nemcsak hatalmi, de még gazdasági érdekek se kapcsolták össze a szemközt lakó népeket. Nem egyedül az óceán óriási víztömege okozta az összekapcsolódás hiányát, hanem az is, hogy addig Kelet-Ázsiában, Ausztráliában, sőt még Amerika nyugati partjain se alakultak ki terjeszkedő természetű államok. Az első transzkontinentális ú. n. pacifik vasutak Kanadában és az Unióban is csak 1869-ben készültek el.¹ Az Unió nyugati részei is csak a mult század második felében egyesültek a keleti és középső államokkal. Közép- és Dél-Amerika forrongó államai pedig még ma sem számítanak geopolitikai szempontból a Csendes-óceánon. Közismert dolog, hogy Kína, sőt Japán is sokáig elzárkózott a fehérekkel való érintkezéstől. Csak erőszakkal lehetett mindkettőt arra kényszeríteni, hogy kikötőit legalább részben az európai és amerikai hajók előtt megnyissa (1842-ben Kína, 1854-ben Japán).

A két keletázsiai államban az erőszakos beavatkozás különböző hatást váltott ki. Kína egészen a legújabb időkig egyszerűen tűrte, és legfeljebb idegenellenes forradalmakban robbant ki elkeseredése. Japán ellenben iparkodott hozzáidomulni a beavatkozók szokásaihoz, műveltségéhez. Aránylag rövid idő alatt átvette az európai művelődés eredményeit és ezeknek birtokában

¹ Götz : Verkehrswege im Dienste des Welthandels. 784. 1.

nemcsak sikeresen szembeszállt a létérdekeit fenyegető idegen terjeszkedéssel (az orosz-japán háború 1904/5), hanem maga is terjeszkedő, imperialista gazdasági és hatalmi politikát kezdett kifejleszteni. Ma Kelet-Ázsiában és Csendes-óceánon Japán a legtevékenyebb hatalom, amelynek változatos geopolitikai törekvései és az ebben mutatkozó erő és merészség már három évtized óta állandó izgalomban tartja Oroszországot a szárazföldön, az Uniót és részben Angliát a Csendes-óceánon.

Magellán nagy útja után (1519—21) a Csendes-óceán spanyol tenger volt annyira, hogy más hajót meg se tűrtek itt. A Fülöp-szigetek felfedezése és gyarmatosítása után meglehetősen erős spanyol geopolitikai erővonal alakult ki az amerikai spanyol birtokok és a Fülöp-szigetek körül. Ezt az erővonalat a spanyolok még a Fülöp-szigeteken túl, a Szunda-szigetekig is ki akarták építeni, de itt beleütköztek a portugálok ellenkező irányból előtörő vonalába. A két testvérnép között véres viszálykodások és heves viták fejlődtek ki. Végül is a spanyolok engedtek, mert távoleső állomásaik miatt nem tudtak volna a tetterős és Indiába már befészkelte portugáloknak ellenállni.

A spanyol csendes-óceáni erővonal a XVII—XVIII. században az angol és holland terjeszkedés következtében erősen meggyengült. Amikor pedig a közép- és délamerikai gyarmatok elszakadása az erővonal alapját rombolta le, a csendes-óceáni spanyol gyarmatok (Fülöp-szigetek, Havai stb.) könnyű zsákmányai az Uniónak (1898) és a németeknek.

A spanyol geopolitikai erővonal helyébe most az Unió lépett, amely a Panama-csatorna megépítése óta erőben (legalább is első felében : San-Francisco és Havai között) vetekszik az angolok indiai erővonalával. Csodálatosképpen Anglia most is megkésett mint Szueznél és Panamánál, de most ezt a késést helyreállítani már nem

tudta. Angliának éppen olyan nagy szüksége volna a Havai szigetekre, mint az Uniónak. Ez a szükséglet azonban csak Kanada és Ausztrália gazdasági fellendülése és a Panama-csatorna megnyitása után következett be.

Ma a Csendes-óceán egymásba ütköző, egymást keresztező geopolitikai törekvések színhelye. *Három nagyhatalom erővonalai ütköznek egymásba olyan élességgel, hogy ellenségeskedések kirobbanása egyetlen más tengeren se várható hamarabb, mint itt.* A Csendes-óceán feletti uralom súlyos gondot jelent Angliának, az Uniónak és Japánnak. Legsúlyosabb kétségtelenül Japáné, mert ennek a szó szoros értelmében létérdekei forognak kockán. Rendkívül gyorsan szaporodó népességének újabb és újabb területekre volna szüksége. A szemben fekvő szárazföldön erre kevés lehetőség van, de annál több Ausztrália, Új-Guinea és Oceánia kisebb-nagyobb szigeteinek ezrein. A meleg tengeri klímához szokott japánoknak sokkal jobban megfelelnek ezek a területek, mint Mandzsuria vagy akár Északkina zord telű vidékei. Nagy vonzó erőt gyakorol rájuk már régóta a nagy távolság ellenére is a szemközt fekvő Amerika. Kanada és az Unió minden ellenszenve ellenére is alaposan megfészkeltek magukat. Bár számuk aránylag nem nagy (a kettőben alig van több 100—150 japáninál), a két állam mégis szigorú törvényekkel védekezik bevándorlásuk ellen.

A félelem meglehetősen jogosult, mert a japáni éppen úgy, mint a kínai nemcsak rendkívül igénytelen és szorgalmas, hanem amellettt felülmúlhatatlanul ügyes és szívós. Kaliforniában pl. 624.000 acre művelhető földből 458.000, tehát több mint fele japán kézbe került a szigorú rendelkezések ellenére. Legújabban minden nemzetközi szokást félre téve Kalifornia úgy rendelkezett, hogy a japán birtokokat japán nem örökölheti, hanem kisajátítás alá esik. Ez már nyílt harcot jelent a «sárga vesze-

delemmel» szemben.¹ Természetes, hogy ilyen vagy hasonló sérelmes és sértő törvények a japánokban faji gyűlöletet ébresztenek. Mióta az Unió úgyszólván légmentesen elzárta területét a japánok előtt, a felkelő Nap országában leplezetlen gyűlölet tárgya. Az ellenséges érzést még fokozza, hogy éppen az Unió még másutt is akadályozza Japán terjeszkedési lehetőségeit. A Fülöp-szigetek pl. az Unió birtokában vannak, pedig voltaképen semmi gazdasági szüksége sincs rájuk, de annál többet jelentenének Japán számára. Akadályozza továbbá Japán gazdasági térfoglalását Kínában, mert saját piacát, különösen leendő piacát félti itt.

A két csendes-óceáni nagyhatalom között tehát ropant feszült a viszony és alig valószínű, hogy ez a feszültség a jövőben engedne valamit. Japán olyan, mint a túlfűtött kazán, vagy ki kell engedni a felesleges gőzt, vagy robbanás következik. A japán államférfiak természetesen mindent megtesznek ez utóbbinak elhárítására. Ezért kénytelen Japán imperialista politikát folytatni. Az amerikaiak szerint azonban van Japánnak más eszköze ennek a veszedelemnek megelőzésére: *a születések korlátozása*. Akadt amerikai, aki ezt ajánlja a japánoknak az imperialista politika könyörületet és emberiességet nem ismerő gondolkodásával.² Az Unió japánellenes magatartása olyan kizárólagos, hogy nemcsak saját területén, de másutt se akarja tűrni a japán terjeszkedést, ahol bármi módon ebbe beleavatkozhatik. Mexikó és a közép-, valamint a délamerikai államok óriási néptelen területeiket bizonyos mértékben megnyitották a japánok előtt, de az Unió még itt is, főként Mexikóban ellene szegült a japán bevándorlásnak. A Csendes-óceán mellett Japán fölös népességének bőven akadna hely, de az Unió és részben Anglia útját állja terjeszkedésének. Ez a csirája

¹ Hennig : Geopolitik. 279. l.

² Hennig : Geopolitik. 280. l.

a Csendes-óceánon kifejlődött roppant geopolitikai feszültségnek.

Az érdekellentétek kialakulása már több évtizeddel ezelőtt megkezdődött, de a helyzet csak a világháború után lett veszélyessé. A Panama-csatorna megnyitása előtt az Unió még nem viselkedett olyan mereven és sértően Japánnal szemben, mert stratégiai helyzete a mainál jóval gyengébb volt. Japán szintén mérsékeltebb volt, egyrészt mert a népesség nyomása még nem volt olyan erős, másrészt pedig előbb az oroszsal kellett leszámolnia, amely hátát fenyegette. Győzelmes háborúját azonban éppen az Unió beavatkozása miatt nem valami nagy eredménnyel fejezte be, mert a Kvantung-félszigeten és Szachalin felén kívül tulajdonképpen semmit se kapott. A kimerült Japán engedett, de éppen úgy nem felejtette el az Unió oroszbarát közbelépését, mint nem felejtette el Németország erőszakosságát, amikor a japán-kínai háborút befejező simonoszeki békében (1895) kínai hódításairól lemondani kényszerült. A világháború után pedig az Unió kényszerítette, hogy a németektől elfoglalt Csingtaut adja vissza Kínának.

Egyébként a világháború, amelyben Japán az antant oldalán csak jelentéktelen mértékben vett részt, óriási átalakulást okozott Japán magatartásában. Oroszország veresége és a hosszú orosz forradalom megszabadította legalább egyelőre veszélyes szárazföldi ellenfelétől. Most már erőteljesebben léphetett fel a Csendes-óceánon. Kétségtelen, hogy Japán háborús állásfoglalása éppen olyan elhibázott geopolitikai szempontok alapján történt, mint Itáliáé, mert a központi hatalmak oldalán egészen más, jóval értékesebb eredménnyel fejezte volna be. Japán csak ügyességének köszönheti, de nem szövetséges társainak, hogy a németektől elvett csendes-óceáni szigetek hatalmába kerültek. A Karolina- és a Mariana-, Marshall-szigetek birtokában Japán geopolitikai helyzete a Csen-

des-óceánon hatalmas mértékben megerősödött, mert érdekerülete csaknem az Egyenlítőig lenyúlik és érdekei megvédésére kitűnő támaszpontokat nyert bennük. A háborús szerzemény megtartása nem ment könnyen, mert az Unió hevesen küzdött a fontos fekvésű Iap-szigetért, azonban ez mégis Japáné maradt. Az apró szigetek letelepülési szempontból nem sokat számítanak, mert együtt se nagyobbak egy kisebb magyar vármegyénél (2150 km²), de geopolitikai szempontból annál fontosabbak, mert közbeékelődésükkel a Fülöp-szigeteket elvágják a Havai-szigetektől és közbe fogják a megerősített Guam-szigetet, amely ennek következtében jelentőségét veszti mint amerikai flottabázis.

A világháború után a feszültség már csaknem a kitörésig fokozódott a Csendes-óceánon, amikor Amerika felvetette a csendes-óceáni leszerelési konferencia tervét. Így jött létre az 1921/22. évi washingtoni értekezlet. A híressé lett, de azóta már alaposan megváltozott tengerészeti egyezmény nemcsak Anglia, Unió, Japán, Franciaország és Olaszország nagyhajói viszonzszámát (5 : 5 : 3 : 1·75) állapította meg, hanem a Csendes-óceánon nyugalmat teremtett legalább is egyelőre. Az egyezmény 19. szakasza ugyanis megpróbálta útját állni a csendes-óceáni fegyverkezésnek és ezáltal a fenyegető helyzet kiéleződésének. A 19. szakasz szerint Anglia, az Unió és Japán kötelezik magukat, hogy a szerződés megkötésétől számított 10 éven belül a 110. hosszúsági körtől keletre (Borneótól keletre) új erődöket nem emelnek, hadihajó-állomásokat nem építenek. A jelzett szakasz szerint általában tilos a 110. hosszúsági körtől keletre, egész Amerikáig új erődöket építeni, de mind a három szerződő fél számára tesz kivételt. Az Egyesült Államok megerősíthetik a partvidéküket és a Panama-csatornát, a Havai-szigeteket, de kimondottan tilos megerősíteni az Aleutákat. Anglia megerősítheti a kanadai szigeteket,

továbbá Ausztráliát és Új-Zeelandot, de kifejezetten tilos Hongkong-szigetén és természetesen a többi csendes-óceáni szigeteken új erődöket építeni. Japánnak kifejezetten tilos megerősíteni a Kurili-Riukiu vagy Lucsu (Loochoo)-szigeteket, Bonin-szigetét, Formozát, a Pescadores-szigeteket és természetesen az ujonnan szerzett Karolina-, Mariana-, Marshall- stb. szigeteket. Kimondották, hogy a már meglévő erődök fenntarthatók, javíthatók, de új rendszerre át nem alakíthatók.

A szerződés elfogadásával legkevesebbet veszített Anglia, mert Ausztráliát, Új-Zeelandot kivették a tilalom alól, Szingapur pedig már nem esik bele a tilos zónába, mert a 110. hosszúsági körtől nyugatra esik. Sokkal nagyobb áldozatot kívánt Japántól, amikor nemcsak Bonin és a háborúban szerzett szigetek megerősítése vált lehetetlenné, hanem még a Formozán, valamint a Riukiu és Kurili-szigeteken is tilos lett az erődítés, pedig ugyanakkor Anglia és az Unió parti szigeteik erődítési jogát biztosították maguknak.

Japán azonban csak látszólag lett vesztes az egyezmény megkötésekor, mert ellenkezően, Japán az egyedüli nyertes, az Unió pedig a veszítő fél. Japán rendkívül sokat nyert a 10 éves biztonsági idővel, amelyre okvetlenül szüksége volt. A háború folyamán kitűnt, hogy Japán hadikészültsége, erődeinek felszerelése a modern hadviselés és védelem követelményeinek már nem felelnek meg. Ezért a háború befejeztével lázas készülődés indult meg, ami óriási pénzösszegeket kívánt. Egyetlen állam sem fogadta olyan szívesen a washingtoni flotta- és a csendes-óceáni értekezlet hírért, mint Japán. Különösen kapóra jött az erődítés 10 éves tilalma, mert Anglia és az Unió biztosan várható erődítési munkái Japánt hasonló, igen költséges munkákra kényszerítették volna. Így nemcsak megmenekült sok százmillió yen kiadásától és azt másra fordíthatta, hanem megakadályozta, hogy

Anglia modern erőddé alakítsa Hongkongot, az Unió pedig Manillát és a Fülöp-szigeteket és megerősítse a rendkívül fontos Guam-szigetét a Mariana-szigetek csoportjában.

Az egyezmény elfogadása az Unióra tulajdonképpen annyit jelent, hogy védelem nélkül hagyja a fontos és értékes Fülöp-szigeteket, mert ezeket Guam nélkül megvédeni nem lehet. A Fülöp-szigetekhez legközelebb eső amerikai megerősített flottabázis Honolulu, a Havai-szigeteken 4762 tengeri mérföldre esik Manillától, a szigetek fővárosától. Mivel a legnagyobb hadihajók tevékenységi sugara is legfeljebb 2000—2500 tengeri mérföld, nyilvánvaló, hogy a Havai-szigetektől nem lehet megvédeni eredményesen a Fülöp-szigeteket, amikor a támadónak feltételezett Japán 1300—1500 mérföldre, Formosa pedig mindössze 540 mérföldre fekszik. Az amerikai haditengerészeti szakértők hevesen tiltakoztak Guam feladása ellen, mert az Unió erővonalai egyáltalában nem nélkülözhetik ezt a nagyszerű helyzetű szigetet. Guam ugyanis a Havai- és a Fülöp-szigetek között fekszik Manillától mindössze 1500 tengeri mérföldre, tehát körülbelül éppen annyira, mint Jokohama Manillától.

Japántól, mint fentebb láttuk, látszólag nagy áldozatokat kívánt az egyezmény, sőt talán legtöbbet, de *a japánok ügyesen elébe vágta*. Az egyezmény csak új erőddök építését tiltotta meg, a régieket nem kell lerombolni. Ez a követelmény egészen más áldozatokat kíván Angliától és az Uniótól, mint Japántól. Az angol Hongkong és az amerikai Manilla erősségei ugyanis már a világháború idején elavultaknak voltak mondhatók. A háború alatt egyik állam sem gondolt ezeknek újjáépítésére. Japán azonban már a háború végén lázas munkával fogott hozzá a szigetek régi erődeinek megújításához, sőt minden erő latbavetésével a Bonin-, Riukiu- és most szerzett szigetek közül is néhányon (pl. Jaluít-szigeten)

teljesen új erődöket épített 1918—1922 között. Szinte előre megérezte, hogy az Unió és Anglia mit akar majd a jó előre kitervezett washingtoni értekezleten. Japán ügyességgel és ravaszsággal elébevágott az értekezlet határozatainak, mert mire a megegyezés létrejött, az erődítési tilalom alá eső japán szigeteken készen álltak az új erődök. Ezért mondhatjuk, hogy a tanácskozássokból Japán került ki győztesen. Kétségtelenül csak ezeknek az erődöknek támogatásában bízva léphetett fel nyomatékka Kínával és Oroszországgal szemben. Japánt délről (Guam) felől többé meglepni nem lehetett, mert a jól kiépített állások egész sora örökös itt tehetetlenségre kényszerítve az egyébként igen jó helyzetű amerikai hajóhadállomást, amelyet a kikötött 10 év multán az Unió is megerősített.¹

A Csendes-óceánt a különböző irányú geopolitikai erővonalak egész hálózata borítja. Leggyengébbnek az *angol erővonal* látszik, amely Kanada délnyugati csücskétől (Vancouver-sziget) Sydneybe irányul. A rendkívül hosszú vonal azonban összeütközés esetén alig lenne tartható, mert közben semmi támasztó pontja nincs, legfeljebb apró szigetek. Az ausztráliaiak is látták, hogy ezzel az erővonallal, vagyis Kanadából Ausztráliát a sárga veszedelemmel szemben nem lehet megvédeni. Ezért követelték olyan sürgetően Szingapur megerősítését.

Angliával ellentétben az Unió kitűnően kifejlesztette erővonalait és nem is titkolta soha, hogy egyetlen hatalmat sem enged a Csendes-óceánon uralkodó hatalomhoz jutni, ami burkoltan azt jelenti, hogy ezt a hatalmat magának követeli. Az amerikai erővonalak San-Franciscóból és a Panama-csatornától indulnak ki és a Havai-szigeteken találkoznak. Ez a jól megerősített szigetsoport a csendes-óceáni amerikai nagyhatalom alapja.

¹ Mehr : Singapore. Zeitschrift für Geopolitik. 1925. 746—49. II.

Olyan szerepe van, mint a Földközi-tengeren Maltának. Havaitól az erővonal Guamnak és innen Manillának halad. Ez a két utóbbi állomás már erős fenyegetés Japánra, mert körülbelül mind a kettő 1500 mérföldre esik Jokohamától. Ezek az alapjai egyúttal az Unió keletázsiai törekvéseinek is. Egy másik, Japánra szintén veszélyes erővonal San-Franciscóból az Aleuták felé halad, ahol Kamcsatka közelében a megerősített Dutch Harbournál végződik, ahonnan az aránylag nem nagy távolság miatt komoly veszélyt jelenthet Japánnak. 1921-ben ezért is került az erősítési tilalom alá.

Az angol, de különösen az amerikai erővonalakat ismételten keresztezik a japán erővonalak. Legjelentősebb ezek közül, amelyik Havain át Mexikó és Dél-Amerika felé irányul. Ezekhez a területekhez Japánt igen fontos gazdasági és népesedési érdekek fűzik. Mexikó petroléumára Japánnak az Unió ellenséges magatartása miatt feltétlenül szüksége van. Japán erővonalát mindenütt a szétszóródó japániak tömegei jelzik. A Havai-szigetek lakosságának csaknem fele japáni. Ez természetesen nagy veszedelmet jelent az Unió számára. *A második, rövidebb japán erővonal délnek irányul:* Ausztrália és Új-Zeeland felé. Ennek a két területnek megszerzése, beleértve természetesen Új-Guineát is, forró vágya Japánnak, mert az anyaországhoz itt találhatók legközelebb hatalmas, ritka szépségű területek, amelyek nemcsak sok millió bevándorló felvételére alkalmasak, hanem természeti viszonyaik is általában megfelelnek a japán nép kívánalmainak. Új-Guinea, Ausztrália és Új-Zeeland ma mindössze 8—9 millió embert tart el, pedig 200—250 millió embert is el tudnának tartani. Csak az imperialista szellem természetszerűen önző felfogása okozza, hogy a túlfűtött japán kazán számára nem akarnak módot adni a fölös energia levezetésére, pedig könnyen akadna erre mód. Új-Guinea pl. csaknem teljesen értéktelen gyarmat

Anglia és Hollandia számára, de viszont egyedül is alkalmas eszköz lenne a japáni túlfeszültség megszüntetésére talán pár száz évig is. Igaz, hogy ezzel Japán helyzete óriási mértékben megerősödne és pár évtized múlva kérdésessé nem tehető uralomra tenne szert a Csendes-óceánnak legalább ezen a részén, de ez még mindig kisebb baj lenne, mint a mai villamossággal túlfűtött helyzet. Ez a délfelé irányuló erővonal, amely Bonin, Jaluit és más szigetek erődítményeire támaszkodik, élesen metszi az amerikai (Havai-Guam-Manilla) és az angol (Hongkong-Sydney) erővonalakat. Ezen a részen Japán legalább is stratégiai tekintetben feltétlenül előnyben van.

Japán számára nagy hátrányt jelent azonban, hogy erővonala egyszerre két hatalom erővonalait keresztezi, vagyis dél felé irányuló törekvését két állam : Anglia és az Unió egyaránt ellenzik. Ezzel a két hatalommal pedig Japán egy időben megmérkőzni nem tud, különösen nem ma még, amikor Kelet-Ázsiában (Kínában és Mandzsuriában) éppen nem tiszta a helyzet.

A harmadik japán erővonal a Fülöp-szigetek felé irányul. Az Uniónak már régi gondja ez a szigetcsoport, amely több bajt, kiadást okozott eddig is, mint amennyi haszon volt belőle. Szívesen megadná a függetlenséget, ha nem kellene attól félnie, hogy Japán a legelső kedvező alkalommal ráteszi kezét. Ez Angliára éppen olyan csapás volna, mint az Unióra, mert Japán a Fülöp-szigetek birtokában első csendes-óceáni és keletázsiai hatalmassággá lenne. Szingapur se tudná többé megmenteni a Szunda-szigeteket a japán elárasztástól. A japán erővonal azonban itt is két erővonalba ütközik : az angol és az amerikai erővonalba. Angliának éppen olyan fontos, hogy a Fülöp-szigetek ne kerüljenek Japán kezére, mint az Uniónak.

A Csendes-óceán erővonalaktól behálózott területén tehát a geopolitikai összeütközéseknek két gyűjtőpontja

van: egyik az Unió érdekterületén: Havai-szigetcsoport, a másik már inkább Angliát érdekli: a Szunda-szigetek vidékén. (Wütschke: Der Kampf um den Erdball 148—149. ll.)

A Csendes-óceán hatalmas területe telve van súlyos, de okvetlenül megoldandó geopolitikai kérdésekkel. A megoldás a mai helyzet szerint, sajnos, csak hatalmi szóval történhetik. Ez azonban olyan óriási kockázatot jelent, hogy az érdekelt három állam egyike se meri az első lépést megtenni. (Wütschke i. m. 151. l.)

TARTALOM.

	Oldal
A Föld lakott és lakatlan területei	3
Az emberiség száma és növekedése	9
Az emberiség eloszlása	25
Földünk gazdasági értékei.....	32
A nagy mezőgazdasági vidékek	35
Kelet-Ázsia	37
Szibéria	42
Észak-Amerika	43
A déli mérsékelt éghajlati öv.....	49
Európa	53
A forró éghajlati öv	56
A kaucsukviszály.....	60
Versengés a kőolajért	76
Az iraki kőolajversengés	78
A perzsa kőolaj	81
Románia harca a román kőolajért	83
Mexikó sorsa és a kőolaj.....	83
A gyarmatosítás	87
Belső gyarmatosítás	90
A gyarmatosítás történetének áttekintése	92
Az újkori gyarmatbirodalmak kialakulása.....	96
A brit gyarmatbirodalom	102
A brit gyarmatokat fenyegető veszedelem	109
Kanada és az Unio	110
Dél-Afrika faji kérdései	113
Ausztrália és a sárga veszedelem	116
India ébredése	117
Az egyiptomi kérdés.....	119

	Oldal
A francia gyarmatbirodalom kialakulása és jelen- tősége	121
Az orosz terjeszkedés	126
Az olasz gyarmatosítás nehézségei	128
Japán terjeszkedése a szárazföldön	133
Kisebb gyarmatos népek	135
Európa fontosabb geopolitikai kérdései	138
A Balkán-félsziget népei és területi kérdései	142
Hatalmi ellentétek összeütközése a tengereken	155
Az európai-földközi-tenger	158
A Földközi-tenger középső része	167
A Földközi-tenger nyugati medencéje	169
Az amerikai Földközi-tenger	177
Az Indiai-óceán	181
Szingapur jelentősége	183
A Csendes-óceán geopolitikai viszonyai	189

Kiegészítés.

Az 1936. év bővelkedett fontos geopolitikai eseményekben, különösen július és augusztus hónapokban. Legfontosabbak a következők.

1. **Abesszínia** meghódítása befejezett dolog. Anglia is belenyugodott, mert Itália megígérte, hogy nem szervez nagy bennszülött haderőt és Anglia érdekeit tiszteletben tartja Szudánban és Egyiptomban egyaránt.

2. A **Dardanella-kérdés** Törökország javára dőlt el, vagyis a szorosok nemzetközi felügyelete megszűnt.

3. **Anglia és Egyiptom** 1936 augusztus havában békés megegyezés kötött. Egyiptom teljesen független lesz, de szoros gazdasági és katonai kapcsolatban marad Angliával. Az angol csapatok elhagyják Egyiptomot, de a Szuezi-csatorna vidékét nem. Szudánba Egyiptom is küld csapatokat. Ez elismerése annak, hogy Szudán Egyiptom tartozéka.

Katolikus kultúrát fejleszteni, katolikus tudományt terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a Szent István-Társulatnak, ez a hivatása a kiadásában megjelenő Szent István Könyveknek.

A Szent István Könyvek sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A Szent István Könyvek a tudomány mai színvonalán mozognak. Oly stílusban jelentetjük meg, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyén érdeklődéssel olvashassa. Viszont súlyt helyezünk arra, hogy a Szent István Könyvek mindegyike a katolikus világnézetnek legyen beszédes hirdetője.

Ilymódon, reméljük, elérjük azt a célt is, mely e könyvek kiadásánál szemünk előtt lebegett: az olvasni vágyó katolikus közönségnek oly műveket nyújtani, amelyek kielégítik igényeiket anélkül, hogy veszélyeztetnék hitüket, sőt amelyek alkalmasak arra, hogy a tudás és műveltség eszközeivel is megerősítsék őket vallásos meggyőződésükben és világnézetükben.

	Pengő
1. Zubriczky Aladár dr.: Jézus élete és a vallástörténet	—
2. Wolkenberg Alajos dr.: A teozófia és antropológia ismeretése és bírálata	—
3—4. Wolkenberg Alajos dr.: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene	5,60
5—6. Balanyi György dr.: A szerzetesség története	5,60
7—8. Alszegehy Zsolt dr.: A XIX. század magyar irodalma...	—
9. Miskolczy István dr.: Magyarország az Anjouk korában	2,80
10. Palau-Timkó Jordán: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei	2,80
11. Quadrupani-Babura László dr.: Útmutatás jámbor lelkének számára	2,80
12. Prohászka Ottokár: Elbeszélések és útirajzok	—
13. Trikal József dr.: Természetbölcselet	2,80
14. Bognár Cecil dr.: Értékelmelet	2,80
15. Prohászka Ottokár: A bűnbocsánat szentsége	2,80
16. Babura László dr.: Szent Ágoston élete	2,80

17.	Lepold Antal dr.: Szalézi Szent Ferenc válogatott levelei	2.80
18.	Áldásy Antal dr.: A kereszteshadjáratok története...	—
19.	Marosi Arnold dr.: Átöröklés és nemzetvédelem ...	2.80
20.	Zoltány Irén dr.: Erotika és irodalom	2.80
21.	Horváth Sándor dr.: Aquinói Szent Tamás világnézete	2.80
22.	Balogh Albin dr.: Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt	2.80
23.	Marcell Mihály dr.: A katolikus nevelés szelleme ...	2.80
24—25.	Motz Atanáz dr.: A német irodalom története... ..	5.60
26.	Babura László dr.: Szent Ambrus élete	2.80
27.	Márki Sándor dr.: II. Rákóczi Ferenc élete	—
28.	Kiss Albin dr.: A magyar társadalomtan története	2.80
29.	Szabó Zoltán dr.: A növények életmódja	2.80
30.	Weszelszky Gyula dr.: A rádium és az atomelmélet...	2.80
31.	Balanyi György: Assisi Szent Ferenc élete	2.80
32.	Dávid Antal: Bábel és Assúr. I. Történet	3.40
33.	Fejér Adorján: Római régiségek... ..	4.50
34.	Balogh József: Szent Ágoston, a levéllíró	3.40
35.	Babura László dr.: Szent Jeromos élete	3.40
36.	Karácsonyi János dr.: Szent László király élete... ..	3.40
37.	Miskolczy István dr.: A középkori kereskedelem története	4.50
38.	Szémán István dr.: Az újabb orosz irodalom	4.50
39.	Bán Aladár: A finn nemzeti irodalom története ...	3.40
40.	Trikál József dr.: A gondolkodás művészete	4.50
41.	Kühár Flóris dr.: Bevezetés a vallás lélektanába ...	4.50
42.	Babura László dr.: Nagy Szent Gergely élete	4.—
43—44.	Kühár Flóris dr.: A keresztény bölcsélet története	8.—
45.	Weszely Ödön dr.: Korszerű nevelési problémák... ..	5.60
46.	Somogyi Antal dr.: Vallás és modern művészet ...	3.—
47.	Divald Kornél: Magyar művészettörténet	5.60
48—49.	Birkás Géza dr.: A francia irodalom története ...	8.—
50.	Wodetzky József dr.: A világegyetem szerkezete... ..	3.50
51.	Záborszky István dr.: Rabindranath Tagore világnézete	3.50
52—53.	G. Kurth-Michel K.: A modern civilizáció kezdetei ...	10.—
54—55.	Dávid Antal: Bábel és Assúr. II. Művelődés	7.30
56.	Horváth Jenő dr.: A modern Amerika története... ..	3.30
57.	Balogh Albin dr.: Ország és nyelv	4.70
58.	Meszlényi Antal dr.: A katolikus egyház és az állam 1848/49-ben	7.30
59—60.	Radó Polikárp dr.: A kereszténység szent könyvei. I. Összövetség	8.30
61.	Kecskés Pál dr.: A házasság etikája	4.—
62.	Huszár Elemér: A katolikus házasságjog rendszere ...	3.30
63.	Petró József dr.: Az ősegyház élete	5.—

64—65.	Radó Polikárp dr.: A kereszténység szent könyvei. II. Újszövetség	8.80
66—67.	TrikáI József dr.: A jelenségekbi a valóságba ...	7.—
68.	Erdey Ferenc dr.: Kant valláserkölcsi világnézete ...	4.—
69—71.	Hartmann Grisar: Luther Márton élete (Fordította Hoitsy Lajos Pál.)... ..	12.—
72.	Tóth Ágoston: Bevezetés a meteorológiába ...	5.80
73—74.	Bánhegyi Jób dr.: A magyar irodalom története I. ...	6.60
75—76.	Divald Kornél: A magyar iparművészet története ...	7.50
77.	Balangy György: A római kérdés... ..	6.40
78—79.	Bánhegyi Jób dr.: A magyar irodalom története. II.	7.—
80.	Pitroff Pál dr.: Bevezetés az esztétikába... ..	3.—
81.	Kühár Flóris dr.: A vallásbölcselet főkérdései ...	5.—
82—84.	Kőrösi Albin: A spanyol irodalom története ...	11.—
85.	'Sigmund Elek dr.: A mezőgazdasági növények termesztési tényezői	4.—
86—87.	Kalmár Gusztáv dr.: Európa földje és népei ...	8.—
88.	Kiss Albin dr.: Szent Ágoston «De Civitate Dei» című művének méltatása	4.—
89.	TrikáI József dr: A lélek rejtett élete	4.—
90—91.	Petró József dr: A szentmise története	5.50
92.	Meszlényi Antal dr: A magyar jezsuiták a XVI. században	4.50
93.	Mihelics Vid dr: Az új szociális állam	4.—
94.	Éhik Gyula dr: Prémek és prémes állatok	3.—
95—97.	Magdics Gáspár: A természettudomány útjai Istenhez	10.—
98.	Melichár Kálmán dr.: A zsinatok	3.80
99.	Szalay Jeromos: Szent Benedek élete és műve	5.—
100—101.	Schütz Antal dr: Krisztus. Tíz előadás... ..	6.—
102.	Balogh Albin dr.: Pannonia őskereszténysége	4.—
103.	Kalmár Gusztáv dr.: Magyar hazánk és népei. Magyarország leírása... ..	5.50
104.	Auguste Diés—Michel Károly: Plató	3.—
105.	P. Takács Ince: Nerótól Diokléciánig... ..	5.—
106.	Stuhlmann Patrik dr.: Az ifjúkor lélektana	4.—
107.	Pitroff Pál dr.: A szépirodalom esztetikája	3.—
108.	K. Török Mihály Miklós: A magyar egyházpolitikai harc története	2.50
109.	Schütz Antal dr.: A házasság. Tíz előadás	3.—
110.	Gálos László dr.: A Szentlélekisten	4.—
111.	Lippay Lajos dr.: A keleti egyházak	4.—
112.	Zoltán Veremund dr.: Szent Anzelm... ..	3.—
113.	Lendvai István: Róma tornyai alatt. Mozaikok az örök városból	3.60

Dr. TÓTH TIHAMÉR

ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

20 kötetben.

Huszonöt esztendő óta hirdeti **Tóth Tihamér dr.**, az ékes szavú szónok s a ragyogó tollú író a katolikus kultúra örök igazságait. Beszédeit a rádión keresztül száz- és százezer lélek hallgatja, írásait a magyar katolikus közönség mindenkor a legnagyobb lelkesedéssel és örömmel fogadja.

Irodalmi működése az ország határain túl is megbecsülést szerzett a magyar névnek. Könyvei immár 15 nyelven: angol, cseh, flamand, francia, holland, horvát, lengyel, litván, német, olasz, román, szlovén, szlovák, spanyol és ukrán nyelven teljesítik nagyszerű missziójukat.

Magyar nyelven **Tóth Tihamér dr.** kiváló írásai különböző könyvekben és kiadványokban láttak napvilágot. A Szent István-Társulat kötelességének tartotta, hogy a 25 esztendőös papi és írói jubileumát ünneplő szerző könyveit egységes formában, összegyűjtve is megjelenesse, hogy így a katolikus magyar kultúra e nagyszerű értékeit mindenki számára hozzáférhetővé tegye.

Hisszük, hogy a magyar katolikus közönség ugyanolyan megértéssel fogadja a Társulat elhatározását, mint amilyen lelkesedéssel és áldozatkészséggel ajánlja e szépséges könyveket a Szent István-Társulat a katolikus gondolat minden barátjának.

A 20 kötetes jubileumi kiadás bolti ára megjelenés után 120 pengő lesz.

Kedvezményes előfizetési ára 96 pengő.